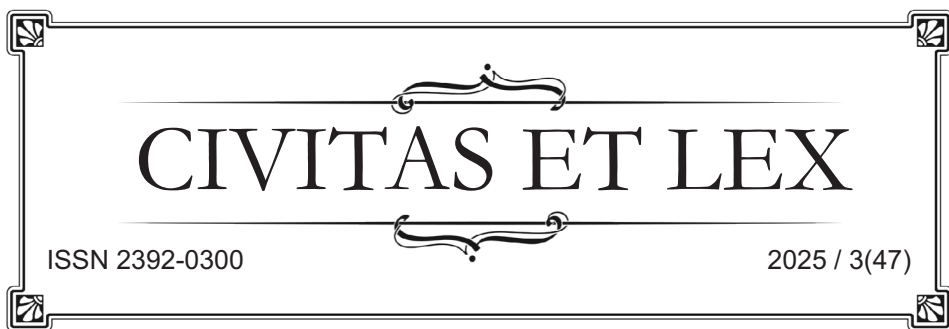

UNIwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politécnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Palúš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Salvatore Antonello Parente (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), Elitsa Petrova (Vasil Levski National Military University, Bułgaria), Anatolii Rachynskiy (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – NAPA, Ukraina), Sanan Sadiyev (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces, Azerbejdżan), Mariusz Solis (Kwatera Główna NATO), Ognen Spasovski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Laura Tafaro (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), Paweł Tarasiewicz (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA), Cezar Vasilescu (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)

REDAKTOR NACZELNY

ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZ REDAKCJI

Vacat

REDAKTORZY TEMATYCZNI

◊ edukacja: Ryszard Skawiński (UWM), Rosa Indelicato (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), ◊ historia: ks. Jacek Wojda (AKW), Markus Kirnke (Uniwersytet w Lugano, Szwajcaria), ◊ komunikacja społeczna i media: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), Dinos A. Kerigan-Kyrou (Partnership for Peace Consortium, Irlandia), ◊ nauki o bezpieczeństwie: Piotr Gawliczek (UWM), Maksym Tyshchenko (National Defence University of Ukraine in Kyiv), ◊ nauki o polityce i administracji: Piotr Wojnicz (UWM), Xayal Iskandarov (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces), ◊ nauki prawne: Sławomir Kurska (Uniwersytet SWPS), ◊ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (Uczelnia Łazarskiego)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

◊ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ◊ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ◊ język polski: Ryszard Skawiński (UWM), ◊ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

◊ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ◊ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższe Seminarium Duchowne w Elku)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

Czasopismo jest wydawane pod auspicjami programu NATO DEEP / An international scientific journal published under the auspices of NATO Defence Education Enhancement Program

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”, 19-300 Elk, ul. Kościuszki 23
tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08
online: <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>
<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2025

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 70, ark. wyd. 8,5; ark. druk. 7,25
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 710

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5
-------------------------------	---

HISTORIA / HISTORY

Ks. Wojciech Guzewicz , Kościoły i parafie diecezji ełckiej (część 29) / Churches and parishes of the Diocese of Elk (part 29)	7
Tomasz Naruszewicz , Administracja miejska Filipowa i Przerośli w XVIII wieku / Municipal administration of Filipów and Przerośl in the 18th century	23
Ks. Sławomir Zabraniak , Od tonsury do nominacji arcybiskupiej. „Kariera” duchowna Jana Długosza / From tonsure to archbishop’s nomination. The clerical „career” of Jan Długosz	43

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

Marcin Konarski , The obligation of entrepreneurs to perform tasks for the Armed Forces of the Republic of Poland / Obowiązek realizacji przez przedsiębiorców zadań na rzecz Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej	55
Salvatore Antonello Parente , La ricognizione di debito nel sistema del testo unico registro tra (incerte) qualificazioni civilistiche e riflessi di natura tributaria – parte seconda / Recognition of debt in the consolidated register law system between (uncertain) civil law qualifications and tax implications – second part	73

VARIA

Aneta Kargol-Wasiluk, Katarzyna Lewkowicz-Grzegorzczuk , Redystrybucyjna funkcja finansów publicznych w ujęciu teoretycznym / The redistributive function of public finance from a theoretical perspective	89
---	----

RECENZJE / REVIEWS

Marcin Konarski , Marek Tkaczuk, <i>Postugi na cele publiczne w II Rzeczypospolitej</i> , „Rozprawy i Studia”, t. (MCCCCLXXXI) 1307, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2024, ss. 268	109
---	-----

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Państwo! Trzeci w tym roku – 2025 – numer naszego kwartalnika składa się z siedmiu materiałów naukowych, wśród których znajduje się sześć artykułów naukowych, oraz jedna recenzja. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy wdzięczność i składamy podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei życzymy owocnej lektury.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” znajdą Państwo na naszej stronie internetowej (<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>), na którą serdecznie zapraszamy. Informacje o piśmie z lat 2014–2023 zaczerpnąć można także ze strony internetowej Filii UWM w Elku (dawniej: Wydziału Studiów Technicznych i Społecznych w Elku) – <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>.

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

HISTORIA / HISTORY

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6759-0856>

e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

KOŚCIOŁY I PARAFIE DIECEZJI ELCKIEJ (CZĘŚĆ 29)

Streszczenie: W artykule przedstawiono ośrodki kościelne w Wilkasach (św. Rafała Kalinowskiego), Wiśniowie Elckim (Matki Bożej Gromnicznej), Wiżajnach (św. Teresy), Woźnicach (św. Maksymiliana Marii Kolbego) i Wydminach (Chrystusa Zbawiciela).

Słowa kluczowe: Wilkasy, Wiśniowo Elckie, Wiżajny, Woźnice, Wydminy, diecezja elcka, Kościół katolicki

CHURCHES AND PARISHES OF THE DIOCESE OF ELK (PART 29)

Abstract: The article presents church centers in Wilkasy (St. Raphael Kalinowski), Wiśniowo Elckie (Our Lady of Candlemas), Wiżajny (St. Teresa), Woźnice (St. Maximilian Maria Kolbe) and Wydminy (Christ the Savior).

Keywords: Wilkasy, Wiśniowo Elckie, Wiżajny, Woźnice, Wydminy, Diocese of Elk, Catholic Church

Wstęp

W przedostatniej, tj. 29 części cyklu – *Kościół i parafie diecezji elckiej* – zaprezentowane zostaną ośrodki kościelne w Wilkasach (św. Rafała Kalinowskiego), Wiśniowie Elckim (Matki Bożej Gromnicznej), Wiżajnach (św. Teresy), Woźnicach (św. Maksymiliana Marii Kolbego) oraz Wydminach (Chrystusa Zbawiciela). Wszystkie one mają bogatą historię sięgającą kilku wieków wstecz. Kręgosłupem każdego opisu uczyniono historię parafii (okoliczności powstania, jej organizacja i rozwój itp.). Z parafią ściśle wiążą się dzieje świątyń – niektóre z nich liczą setki lat i są ważnymi zabytkami architektonicznymi, inne powstały po wojnie, jeszcze inne (kaplice) mieszczą się w obiektach prowizorycznych lub zaadaptowanych. Każdy parafialny budynek sakralny zasłużył sobie

na szczegółowy opis z użyciem terminologii architektonicznej stosowanej przy planowaniu kościołów. Ponadto poszczególne opracowania zawierają informacje o lokalnych cmentarzach oraz różnych pomnikach o charakterze religijnym i pozareligijnym, opisy plebanii (zaplecza socjalnego parafii), wykazy miejscowości lub ulic przynależnych do parafii, zestawienia dotychczasowych proboszczów, informacje o wikariuszach oraz innych duchownych działających w parafiach. Ponadto dowiadujemy się o ulokowanych tam zakonach (jeśli istnieją) oraz osobach powołanych, wywodzących się z omawianych wspólnot. Bazą bibliograficzną opisów stały się zasadniczo źródła drukowane, prace magisterskie i doktorskie (najczęściej poświęcone parafiom i miejscom kultu) oraz opracowania (literatura przedmiotu) – wykaz bibliografii znajduje się pod każdym hasłem.

Wilkasy (Św. Rafała Kalinowskiego)

Wieś założono przed 1493 r., w tym bowiem roku komtur z Pokarmina Melchior Köchler von Schwansdorf odnowił dawny przywilej dla mieszkańców Wilkas. W 1625 r. według ksiąg rachunkowych powiatu giżyckiego mieszkali w Wilkasach sami Polacy. Nieco później mieli tu majątek Wierzbiccy, pochodzący z polskiej szlachty. W 1938 r. zmieniono nazwę wsi (urzędowo: Wilkassen) na Wolfsee. Była to już duża wieś, czwarta pod względem liczby mieszkańców miejscowość w powiecie giżyckim (po Giżycku, Rynie i Wydminach). W 1939 r. mieszkało tu 1167 osób. Do wsi przylegał majątek Strzelce o areale 404 ha wraz z gorzelnią.

Parafię pw. bł. Rafała Kalinowskiego (Rafał Kalinowski został kanonizowany 17 listopada 1991 r.) w Wilkasach erygował, po wieloletnich staraniach mieszkańców Wilkas i Zgromadzenia Księży Salwatorianów, biskup diecezji warmińskiej Jan Oblak 2 stycznia 1984 r. Początkowo Msza św. sprawowana była w domu państwa Smędzików. Z kolei 25 czerwca 1984 r. w giżyckim biurze notarialnym sporządzono akt notarialny, na mocy którego działka numer 29 w Wilkasach została przekazana w wieczyste użytkowanie Zgromadzeniu Księży Salwatorianów. Po przedstawieniu przez salwatorianów projektów kościoła 28 stycznia 1985 r. Naczelnik Urzędu Gminy w Giżycku zatwierdził projekt i wydał pozwolenie na rozpoczęcie budowy kościoła.

Pierwszych wykopów na budowie kościoła dokonano 20 stycznia 1986 r. 20 kwietnia 1989 r. biskup Edmund Piszcz i ówczesny prowincjał salwatorianów ks. Jan Socha SDS podpisali umowę, na mocy której parafia pw. bł. Rafała Kalinowskiego została na stałe powierzona Polskiej Prowincji Salwatorianów. Własnością Zgromadzenia Księży Salwatorianów stał się także nowo zbudowany kościół.

20 grudnia 1992 r. biskup Wojciech Ziemba dokonał poświęcenia kaplicy w budowanym kościele (w podziemiach). Kilka dni później, 25 grudnia, została tam odprawiona pierwsza Msza św. Natomiast 25 grudnia 2001 r. odbyła się uroczystość wmurowania kamienia węgielnego we wznoszonym kościele, a 22 listopada

2009 r., z okazji jubileuszu 25-lecia istnienia parafii i wspomnienia św. Rafała Kalinowskiego, została odprawiona pierwsza Msza św. w górnym kościele. Eucharystii przewodniczył pierwszy proboszcz parafii – ks. Ernest Kuroczik. Od tego momentu życie parafii toczy się już w wybudowanym kościele. Kanonicznie kościół pw. Przemienienia Pańskiego dla parafii pw. św. Rafała Kalinowskiego w Wilkasach poświęcił biskup Jerzy Mazur 12 lipca 2014 r.

Kościół pw. św. Rafała Kalinowskiego jest zbudowany z czerwonej cegły w stylu współczesnym. To świątynia jednonawowa, dwukondygnacyjna, masywna, na planie ośmiokąta, nakryta dachem wielospadowym. Całkowita długość kościoła wynosi 30 m, szerokość 25 m, wysokość do sklepienia – 12 m, wysokość wieży – 24 m. Nad częścią prezbiterialną umieszczona została niewielka wieża zwieńczona krzyżem. Na wieży zamontowano cztery dzwony. Obecnie w budynku kościoła usytuowane są także kancelaria parafialna, sala widowiskowa, sala konferencyjna, kaplica pogrzebowa i zaplecze gospodarcze.

W centralnej części świątyni, tj. w prezbiterium, znajduje się ołtarz główny pw. Przemienienia Pańskiego, a w nim tryptyk (Przemienienie Pańskie, Eliasza i Mojżesza) – dzieło artysty ludowego p. Mirosława Kieziuka. Ołtarz posoborowy – marmurowy.

Kościół ma trzy kaplice (św. Jana Pawła II, Matki Bożej Królowej Jezior Mazurskich oraz św. Rafała Kalinowskiego). Decyzja o budowie kaplicy św. Jana Pawła II zapadła we wrześniu 2012 r., a już 6 października został wykonany jej projekt. Całość prac przystosowawczych i remontowych zakończono 14 października. Z kolei 15 listopada 2012 r. nastąpiło uroczyste wniesienie relikwii św. Jana Pawła II (wówczas jeszcze błogosławionego). Drugą kaplicę, pw. Matki Bożej Królowej Jezior Mazurskich (w formie łodzi z żaglem i figurą Matki Bożej), poświęcił biskup Jerzy Mazur 2 grudnia 2012 r. Trzecia kaplica – pw. św. Rafała Kalinowskiego – zawiera drewniany ołtarz z obrazem tegoż świętego namalowanym na płótnie.

Obok kościoła parafialnego na terenie parafii jest jeszcze jedna kaplica dojazdowa pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Zbawiciela – w miejscowości Gorazdowo. Początek jej datuje się na lata dziewięćdziesiąte XX w., kiedy to 5 czerwca 1996 r. zakupiono tu ziemię, a znajdujący się na niej budynek sklepowy zaadaptowano na budynek sakralny. Wewnątrz na ścianie głównej znajduje się m.in. tabernakulum, krzyż oraz obraz „Jezu ufam Tobie”. Ołtarz posoborowy, jak też lektorium wykonano z drewna.

Parafia nie posiada własnego cmentarza. Wierni z parafii chowani są najczęściej na cmentarzu komunalnym przy ul. Leśnej w Gajewie, który ma 2 ha powierzchni i jest ogrodzony metalowym płotem.

Początkowo plebania umiejscowiona była przy ul. Olsztyńskiej 38, chociaż sam kościół ulokowany jest przy ul. Szkolnej. 7 czerwca 2016 r. ks. Tadeusz Dobrowolski SDS poświęcił plac pod budowę Domu Zakonnego Towarzystwa Boskiego Zbawiciela. To obiekt murowany, dwupiętrowy, pokryty dachem dwuspadowym. Prace nad wykończeniem domu zakonnego nadal trwają.

W 1997 r. do parafii należało 1500 katolików, a w 2017 r. – ponad 1700. Latem frekwencja w kościele wzrasta z powodu licznych turystów. W skład parafii

wchodzą dziś następujące miejscowości: Gorazdowo, Piękna Góra, Strzelce, Szczybały Giżyckie, Wilkaski, Wilkasy, Wrony i Wronka.

Pierwszym proboszczem parafii był ks. Ernest Kuroczik SDS. W 2009 r. rządcą parafii został ks. Jacek Szewczyk SDS, a po nim nastąpili ks. Tadeusz Kochanowicz SDS (2014–2018), ks. Piotr Ryba SDS (2018–2022), ks. Dariusz Babuła SDS (od 2022 r.). Oprócz proboszcza w parafii pracuje zwykle jeszcze jeden kapłan. Z parafii pochodzi m.in. ks. Krzysztof Szafarski SDS.

A. Wakar, T. Willan, *Giżycko. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1966; G. Białuński, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996; M. Rybczyński, *Duszpasterstwo w parafii św. Rafała Kalinowskiego w Wilkasach w latach 1984–2000*, Olsztyn 2001 [mps BUWM]; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Wilkasy, „Martyria”* 2011, nr 9, s. 7, 24; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 576–577; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 239.

Wiśniowo Elckie (Matki Bożej Gromnicznej)

Początek Wiśniowa związany jest z Gotardem Karbowskim, który w roku 1486 otrzymał 6 włók sołeckich w celu założenia wsi czynszowej na prawie chełmińskim. Wieś otrzymała piętnaście lat wolnizny. Szkołę ludową założono tu w latach 1740–1742. Podlegała ona bezpośrednio pastorowi w Ostrykole. Pod koniec XVIII w. Wiśniowo było jedną z największych wsi w okolicy, liczyło bowiem pięćdziesiąt domów. Z kolei w 1821 r. było tu już 336 mieszkańców, a w 1900 r. – 810. Urzędowa nazwa wsi brzmiała Wischniewen; w 1938 r. zmieniono ją na Koelmersdorf.

Do 1945 r. tereny Wiśniowa i okolic były zamieszkane przez ludność protestancką. W 1904 r. wybudowano tu kościół i utworzono zbór ewangelicki, początkowo złączony z Kalinowem, a od 1906 r. jako samodzielny. Posługę pastorów pełnili: Johann Borkowski (1906–1927), Ernst J. Fug (1928–1929), Karl Czarkowski (1930–1940) oraz Kurt Zywietz (1941–1945).

Wraz z zakończeniem II wojny światowej na tereny te przybyła ludność polska, przeważnie wyznania rzymskokatolickiego i przejęła kościół poewangelicki na swój użytek. Uroczystego poświęcenia obiektu dokonał ks. Józef Kącki 2 lutego 1946 r. Przyjmuje się, że dekret erekcyjny parafii przy kościele pw. Matki Bożej Gromnicznej w Wiśniowie Elckim został wydany w Olsztynie 28 marca 1962 r. Uroczystej dedykacji i poświęcenia kościoła (dawniej konsekracji) dokonał biskup Jerzy Mazur 3 maja 2024 r.

Kościół usytuowany jest w środku miejscowości, na niewielkim wzniesieniu. Swą stylistyką architektoniczną nawiązuje do budowli neogotyckich. Obiekt zbudowany jest z cegły czerwonej, na planie prostokąta o wymiarach 25,30 m na 13,50 m, i wysokości 17 m. Fundament kościoła to kamienie polne połączone zaprawą cementową. Dach świątyni jest dwuspadowy, pokryty czerwoną dachówką

(mnich-mniszek). Do kościoła prowadzą dwa wejścia boczne, poprzedzone dwoma przedsionkami bocznymi. Przedsionek od strony południowo-wschodniej prowadzi do zakrystii, natomiast od strony północnej bezpośrednio na chór. Wejście główne do kościoła znajduje się od strony południowej, które również poprzedzone jest niewielkim przedsionkiem. Znajduje się tam tablica z ogłoszeniami parafialnymi, krzyż i naczynie na wodę święconą, którym jest zabytkowa kamienna chrzcielnica. Fasada to elewacja murowana z cegły pełnej czerwonej; na osi środkowej ośmioboczna wieża o wysokości 26 m, zbudowana na planie kwadratu (8 m x 8 m). Na wieży kościelnej znajdują się dwa dzwony o wadze 450 kg i 650 kg, pochodzące z drugiej połowy XIX w.

Kościół jest trójnawowy, nawa główna szeroka, ze sklepieniem beczkowym. Nawy boczne wąskie, wydzielone przez trzy słupy filarowe – po dawnych balkonach bocznych, które zostały zlikwidowane na początku lat siedemdziesiątych minionego stulecia i zastąpione dwoma poziomami okien-witraży. Prezbiterium otwarte do nawy głównej ścianą tęczową zamkniętą w górze łukiem. W centralnej części prezbiterium znajduje się drewniany ołtarz główny, przywieziony do Wiśniewa w 1946 r. z terenów diecezji łomżyńskiej (obecnie po gruntownej renowacji). W jego środkowym polu umieszczono gipsową figurę Matki Bożej Wniebowziętej, wykonaną na wzór rzeźby znajdującej się w rzymskiej bazylice Matki Bożej Większej. Maryja w tej figurze ma jasną szatę, Jej ramiona zdobi niebieska chusta, nad Jej głową widnieje korona z gwiazd; wzrok Maryi wznosi się ku górze. Poniżej figury Matki Boskiej znajduje się drewniane tabernakulum, po bokach którego umieszczono dwa metalowe świeczniki. Na tabernakulum stoi utrzymany w podobnym stylu mosiężny krzyż.

Obok ołtarza głównego i soborowego w kościele są jeszcze dwa ołtarze boczne. W ołtarzu pw. św. Antoniego Padewskiego znajduje się obraz tegoż świętego, namalowany temperą na płótnie. Święty przedstawiony na tym obrazie trzyma na ramieniu Dzieciątko Jezus, obok widnieje charakterystyczna dla św. Antoniego biała lilia. Wysokość obrazu wynosi 150 cm, a szerokość 60 cm. W drugim ołtarzu, poświęconym Najświętszemu Sercu Jezusa, znajduje się obraz Serca Jezusa wykonany techniką olejną (wcześniej znajdował się tu także obraz Matki Bożej Częstochowskiej, ozdobiony licznymi wotami, podarowanymi przez wiernych w podzięcie za otrzymane łaski). Oba ołtarze zostały odnowione w latach 2023–2024.

Wśród zabytków kościelnych na uwagę zasługuje m.in. chrzcielnica pochodząca z 1966 r., wykonana z drzewa jesionowego, o wysokości ok. 120 cm. Wartość zabytkową ma także kropielnica z przedsionka kościoła. Pochodzi ona z 1818 r. i wykonana została z kamienia polnego. Na ścianach świątyni umieszczone zostały stacje Drogi Krzyżowej. Zakrystia (także zabytek) ma wejście przez mały przedsionek. To pomieszczenie średniej wielkości (ok. 20 m²), z szerokimi, ale niskimi oknami i sufitem ozdobionym małymi kasetonami.

W zachodniej części korpusu znajduje się chór muzyczny, który jest wsparty na dwóch słupach drewnianych. Na nim organy zbudowane, jak wskazuje zachowany przy zespole gry sztyl firmowy, przez bydgoskiego organmistrza Paula Voelknera na początku XX w. (pomiędzy rokiem 1908 a 1933). W zewnętrznej

obudowie organów zwraca uwagę oryginalna, unikatowa struktura prospektu, z charakterystycznymi, wciętymi w desce przesłonami w wykrojach piszczalkowych, oraz bogata polichromia ornamentalna, pokrywająca całą frontową część szafy organowej.

Parafia ma jedną kaplicę filialną pw. św. Jana Chrzciciela w Sypitkach, utworzoną w 1990 r. Wcześniej w budynku tym znajdował klub wiejski i sklep. Wymiary kaplicy to: długość – 10 m, szerokość – 5,5 m, wysokość (do sufitu) – 3,5 m. Wyposażenie kaplicy stanowią m.in. drewniane ławki, mały konfesjonał, elektryczne organy. W ołtarzu głównym widnieje duży drewniany krzyż z pasyjką, a obok niego obraz Matki Bożej Częstochowskiej i Jezusa Miłosiernego, a także niewielki obraz przedstawiający scenę Chrztu Pańskiego w Jordanie.

Plebanię stanowi budynek wzniesiony na początku XX w., murowany z czerwonej cegły, parterowy, z zagospodarowanym poddaszem, o dachu dwuspadowym, pokrytym dachówką ceramiczną (2002). Całość sięga 16 m długości, 12 m szerokości, i 12 m wysokości.

Obecny cmentarz grzebalny założono w Wiśniowie Elckim pod koniec XIX w. Znajduje się tuż za torami kolejowymi, w odległości kilkuset metrów od kościoła parafialnego. Jego powierzchnia sięga ok. 3 ha i jest on ogrodzony przesłami betonowymi. Obok tegoż cmentarza na terenie parafii znajduje się jeszcze kilka innych cmentarzy (poewangelickich).

W 1997 r. do parafii należało ok. 2400 katolików, a w 2017 r. – ok. 1350. Zamieszkują oni dziś następujące miejscowości: Brodowo, Cisy, Długosze, Giże, Katarzynowo, Kopijki, Krzywe, Laski Małe, Sypitki, Wiśniowo Elckie, Zawady-Tworki i Żelazki.

Od początku założenia parafii funkcję jej rządców pełnili kolejno: ks. Antoni Barszczewski (1947/1958–1960), ks. Stanisław Nowak (1961–1964), ks. Mieczysław Czujak (1964–1968), ks. Zdzisław Świniarski (1968–2001), ks. Dariusz Smoleński (administrator, VII–IX 2001), ks. Jerzy Ząbek (VIII–IX 2001), ks. dr Waldemar Brodziak (2001–2010), ks. Krzysztof Brzostek (2010–2020), ks. dr Karol Sokołowski (2020–2024), ks. Krzysztof Zubrzycki (od 2024 r.). W przeszłości pracowali tu także wikariusze. Warto też dodać, iż do 1971 r. księża z Wiśniowa Elckiego obsługiwali także kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski w Pisanicy. Z parafii pochodzą m.in. ks. Alojzy Dłużniewski SVD, ks. Albert Szwaczek, ks. Przemysław Jermak, br. Marian Małysiewicz OSPPE, s. Juliana Bielenica MSF.

R. Kawecki, B. Roman, *Elk. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1970; W. Guzewicz, *Kościół na ziemi elckiej po II wojnie światowej (1945–1989). Struktura i uwarunkowania*, „Rocznik Elcki” 3(2006) [druk: 2007], s. 72–98; W. Guzewicz, *Kościół i parafie ziemi elckiej*, Elk 2008; s. 169–173; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 578–580; P. Jermak, *Historia parafii pw. Matki Bożej Gromnicznej w Wiśniowie Elckim w latach 1946/1962–2010*, Olsztyn 2014 [mps BUWM]; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 240.

Wizajny (Św. Teresy)

Nazwa Wizajny wywodzi się najprawdopodobniej od litewskiego słowa 'vežys', tj. rak(i), których w pobliskich wodach nie brakowało. Pierwsza trwała osada powstała tu już w czasach Władysława Jagiełły. Potem pobudowano dwór, gdzie osiadł starosta niegrodowy (obecnie na tym miejscu znajduje się kościół, plebania i szkoła). Pod koniec XVI w. lub na początku XVII w. (przed 1606 r.) osada otrzymała prawa miejskie, utracone w 1870 r. Rozwój Wizajn zahamowały m.in. potop szwedzki, przemarsze obcych wojsk oraz pożary, które kilkakrotnie strawiły zabudowę miasteczka. W 1659 r. uruchomiono szpital pełniący funkcję przytułku. W 1661 r. wzniesiono tu szkołę, a 11 maja 1693 r. król Jan III Sobieski, chcąc wzmocnić znaczenie Wizajn, potwierdził prawa miejskie. Kolejnego potwierdzenia dokonał 4 lutego 1792 r. król Stanisław August Poniatowski. Miasto otrzymało wówczas herb w postaci nieukoronowanego orła białego w czerwonym polu, przepasanego złotym pasem. Do dzisiaj w miejscowości zachował się układ urbanistyczny z prostokątnym rynkiem z XVII w.

Parafię w Wizajnach utworzono w 1571 r. Wybudowano też wtedy drewniany kościół, który za protekcją Krzysztofa Radziwiłła zagarnęli protestanci i który odzyskano dopiero w 1622 r. Na prośbę Marii Radziwiłłowej, wojewodziny wileńskiej i hetmanowej Wielkiego Księstwa Litewskiego, król Jan Kazimierz w 1659 r. uposażył parafię, nadając jej folwark (Smolniki). Drewniany kościół spłonął w 1814 r. i 1820. W latach 1823–1825 wybudowano nowy, obecny istniejący pw. św. Teresy z Avila. Jest on murowany (z cegły) na planie zbliżonym do wydłużonego prostokąta z dwoma kaplicami dobudowanymi symetrycznie po obu stronach korpusu nawowego. Jego przybliżone wymiary to: 25 m długości, 10 m szerokości, 10 m wysokości (do sklepienia). Wieża zakończona krzyżem ma ok. 25 m wysokości. Powierzchnia obiektu wynosi 469 m² i może pomieścić ok. 500 wiernych. Na terenie przykościelnym znajdują się trzy krzyże misyjne, jeden grobowiec oraz figura Niepokalanej Maryi na smukłym cokole granitowym.

Wnętrze świątyni trójnawowe. Nawy oddzielone ośmioma filarami (dodatkowo dwa filary podtrzymują chór). Rokokowy ołtarz główny pochodzi z połowy XVIII w. Wykonany w drewnie, polichromowany i złożony (obecnie w renowacji). W przeźroczu ujętym parą złożonych kolumn znajduje się malowany na drewnie obraz Matki Bożej Różańcowej, w górnej części retabulum jest obraz św. Teresy – patronki kościoła, w zwieńczeniu zaś umieszczono „Oko Opatrzności”. Ozdobą ołtarza są lichtarze – osiem sztuk. W bocznych kaplicach przed remontem z lat 2020–2025 znajdowały się ołtarze: po stronie wschodniej ołtarz św. Józefa z przysłoniętym obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, który namalował F. Jędrzejczyk, natomiast po stronie zachodniej – ołtarz św. Antoniego z przysłoniętym obrazem Najświętszego Serca Pana Jezusa. Ołtarze te były przyściennie, architektoniczne, drewniane, polichromowane i złożone z dekoracją snycerską i rzeźbami. Ambona pochodzi z początków XIX w. Wykonana w drewnie, przyścienna, polichromowana ze złoceniami. W kościele znajduje się

także obraz Chrystusa Ukrzyżowanego (plótno z XIX w.), obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej z 1939 r., drewniana rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego z XIX w. oraz chrzcielnica z XIX w. Naprzeciw prezbiterium znajduje się chór. Prospekt organowy jednosekcyjny, pięciosegmentowy, położony na cokole, wykonany w 1928 r. przez Wacława Biernackiego. Ozdobę wnętrza stanowią zabytkowe stacje Drogi Krzyżowej wykonane w stylu barokowym, są one trójwymiarowe: z perspektywą głębi.

Od 2020 r. trwa generalny remont kościoła. Udało się już wymienić instalację elektryczną, zrobić odgromienie i odwodnienie, położyć izolację pionową i poziomą, wymienić dach (krokwie, więźbę dachową, blachę itd.), położyć nowe tynki zewnętrzne i wewnętrzne w kościele przy całkowitym zbieciu starych, założyć ogrzewanie podłogowe i położyć granit na całej powierzchni kościoła (ok. 450 m²), zakupić butlę gazową ogrzewającą świątynię i plebanię, wymienić stolarkę okienną, odnowić stacje Drogi Krzyżowej, żyrandole i inne paramenty liturgiczne (pateny, kielichy, krzyż procesyjny, itp.), położyć drewnianą podłogę i balustrady na chórze, ułożyć polbruk wokół i przed kościołem, dodać zдание:

Mimo iż trwają jeszcze prace wykończeniowe i konserwatorskie, 6 lipca 2025 r. odbyła się ponowna (pierwsza miała miejsce po wybudowaniu świątyni w 1825 r.) dedykacja oraz poświęcenie kościoła i ołtarza (dawniej konsekracja). Dokonał tego bp Jerzy Mazur, biskup ełcki.

Plebania została zbudowana w 1978 r. Jest to budynek murowany, piętrowy, o powierzchni ok. 900 m². Gruntowna renowacja plebanii miała miejsce w latach 2019–2020.

Cmentarz parafialny położony jest 2 km od świątyni, przy drodze do miejscowości Wilkucie. Został założony w XIX w., najstarsze groby pochodzą z pierwszej połowy XIX w. Na tym cmentarzu parafialnym pochowani są m.in. proboszczowie wizańscy: ks. Romuald Milanowski (zm. 1833 r.), ks. Wincenty Opanowicz (zm. 1858 r.), ks. Franciszek Maciukiewicz (zm. 1921 r.), ks. Witold Balukiewicz (zm. 1971 r.) i ks. Ryszard Gwiazdowski (zm. 2019 r.).

W 1925 r. do parafii należało ok. 2500 katolików, w 1974 r. – ok. 3000, a w roku 1997 i 2017 – po ok. 2700. Zamieszkują oni obecnie następujące miejscowości: Bolcie, Bondziszki, Burniszki, Ejszeryszki, Grzybina, Kamionka, Krejwiany, Laskowskie, Leszkiemie, Marianka, Maszutkinie, Mauda, Michałówka, Okliny, Olszanka, Rakówek, Rogożajny Małe, Rogożajny Wielkie, Rowełe, Stankuny, Sudawskie, Sześciowlóki, Użmauda, Wilkucie, Wiżajny, Wiżgóry, Wysokie, Żelazkowizna. Parafia wchodzi dziś w skład dekanatu suwalskiego pw. Miłosierdzia Bożego.

W ostatnim stuleciu proboszczami parafii byli: ks. Witold Balukiewicz (1922–1933), ks. Stanisław Dąbkowski (1933–1936), ks. Stanisław Makiel (1936–1937), ks. Stanisław Maciątek (1937–1940), ks. Stanisław Wierzbicki – administrator (1940–1945), ks. Antoni Kowalczyk (1945–1947), ks. Kazimierz Równy (1947–1961), ks. Franciszek Miklaszewski (1961–1970), ks. Józef Mierzejewski (1970–1980), ks. Piotr Faltyn (1980–1985), ks. Marian Borkowski (1985–1990), ks. Józef Drazba (1990–1995), ks. Antoni Bednarski (1995–2008), ks. Antoni Bautruszewicz (2008–2011), ks. Ryszard Gwiazdowski (2011–2019),

ks. Dariusz Smoleński (administrator 19 II – 31VII 2019), ks. Grzegorz Zwierzynski (od 2019 r.). W pracy duszpasterskiej proboszczowi pomaga zwykle jeden wikariusz.

Z parafii pochodzą m.in. ks. Ignacy Dziermejko, ks. dr Jacek Uchan, ks. Przemysław Zamojski, ks. Romuald Andruszkiewicz, ks. Jacek Rudziewicz, ks. Paweł Pruszyński SAC, o. Jan Stankiewicz OSPPE, s. Teresa Edyta Łangowska CR, s. Alicja Maria Mikielska CR, s. Mariola Joanna Maria Szponka CR, s. Krysztyna Teresa Witkowska CR, s. Janina Kinga Derencz CR, s. Jadwiga Zbigniewa Balcer CSSF, s. Janina Balbina Balcer CSSF, s. Dorota Anita Dąbrowska CSSF, s. Eugeniusza Beniamina Mikielska CSSF, s. Janina Dorota Osińska CSSF, s. Kazimiera Blandyna Osińska CSSF, s. Wanda Paschalina Osińska CSSF, s. Romualda Danuta Rawinis CSSF, s. Anna Innocenta Siłkowska CSSF, s. Weronika Maria Norberta Zajkowska CSSF, s. Zuzanna Serafina Jankowska CST, s. Lucyna Lubińska CST.

J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 51–134; W. Jemielity, *Parafie Suwałk i okolicy*, Łomża 1990; S. Maciejewski, *Po ziemi suwalskiej. Przewodnik turystyczny*, Suwałki 1998²; W. Nitkowski, *Dzieje duszpasterstwa parafii Wiżajny w latach 1818–1925*, Warszawa 2000 [imps BUKSW]; E. Anuszkiewicz, *Z cyklu: Z wizytą w parafii Wiżajny*, „Martyria” 2000, nr 5, s. 13; J. Bacewicz, *Podstawy wiedzy regionalnej. Ziemia suwalska*, Słobódka 2002; W. Guzewicz, *Wspomnienia o księdzu Stanisławie Maciątku, proboszczu w Wiżajnach, spisane ręką ks. Kazimierza Hamerszmity*, „Studia Elckie” 9(2007), s. 127–133; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 581–583; W. Guzewicz, L. Moszczyński, *Aresztowania księży w parafii Wiżajny w 1939 r. jako następstwo lokalnego konfliktu wyznaniowo-narodowościowego*, „Civitas et Lex” 2014, nr 4, s. 59–68; W. Guzewicz, *Wiżajny*, „Encyklopedia Katolicka”, t. 20, Lublin 2014, kol. 760; W. Guzewicz, L. Moszczyński, *Konflikt na tle nauczania religii w okresie międzywojennym na przykładzie parafii Wiżajny*, „Civitas et Lex” 2015, nr 2, s. 71–81; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 241; R. Różańska, *U św. Teresy z Avila w Wiżajnach*, „Martyria” 2021, nr 9, s. 26–27; T. Naruszewicz, *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczeki, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji elckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sięnkowskiego, R. Sawickiego, Elk 2022, s. 457–485; *Dzieło wiary. Studia i materiały do dziejów parafii Wiżajny*, pod red. W. Guzewicza, G. Zwierzynskiego, Elk 2024.

Woźnice (Św. Maksymiliana Marii Kolbego)

Miejscowość Woźnice istniała prawdopodobnie już w XVI w. Wspomniana jest w przywileju dla Olszewa z 1540 r. (wieś odległa o 4 km na wschód). Dokument lokacyjny pochodzi jednakże z 26 października 1548 r. Książę Albrecht pisał w nim, że starosta ryński Jerzy von Diebes nadał Stankowi Pomasce (Zomaschke) 55 włók w celu założenia wsi czynszowej na prawie magdeburskim, zwanej „Woschnitzą”. Pomaska otrzymał 5 włók sołeckich, płacąc za włókę 10 grzywien (marek). W 1785 r. Woźnice były już znaczną wsią, miały 65 dymów. Nazwa wsi

pochodzi zapewne od wybitniejszej osoby nazwiskiem Woźnica lub Woźnicki Jerzy, niegdyś tu zamieszkującej. W 1938 r. zmieniona na Julienhöfen, a po 1945 r. na Woźnice. Krótko, bo od 1 stycznia do 4 marca 1946 r. wieś nazywała się Jarzębów. Przed II wojną światową we wsi nie było kościoła, Woźnice należały wówczas do zboru w Mikołajkach.

Parafię rzymskokatolicką w Woźnicach erygował biskup Jan Oblak 6 kwietnia 1984 r. Została ona wydzielona z terenu parafii pw. Matki Bożej Różańcowej w Mikołajkach. Jednakże starania o jej utworzenie trwały już od 1981 r. Po uzyskaniu zgody wojewody suwalskiego i otrzymaniu działki ruszono z budową świątyni na wiosnę 1982 r. Prace posuwały się na tyle szybko, że pierwszą Mszę św. sprawowano w nowo wybudowanym obiekcie jeszcze tegoż samego roku na Boże Narodzenie. W rok później obok świątyni stanęła również plebania. W dalszej kolejności wybudowano przedsionek do świątyni i wieżę (1992). Kościół poświęcił biskup Edmund Piszcz 31 maja 1988 r. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Mikołajkach.

Świątynia pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego w Woźnicach została wzniesiona w stylu współczesnym, z cegły. Jest to kościół jednonawowy z apsydą. Korpus nawowy i prezbiterium zbudowane zostały na rzucie prostokąta. Do kościoła (od strony południowej) przylega dwukondygnacyjna wieża na planie kwadratu. Całkowita długość kościoła wynosi 19 m, szerokość 8 m, a wysokość (do sklepienia) – 7 m. Kubatura obiektu wynosi 1064 m³.

Centralne miejsce w świątyni zajmuje prezbiterium. Na jego osi głównej zawieszono drewniany krzyż z figurą Chrystusa, a poniżej metalowe (posrebrzane) tabernakulum w formie szafki dwudrzwiowej. Na obu drzwiczkach znajduje się płaskorzeźbiona dekoracja oraz litery A i Ω. Po stronie zachodniej krzyża usytuowany jest obraz przedstawiający patrona kościoła – św. Maksymiliana, a nieco poniżej obrazu także relikwie tegoż świętego. Po drugiej stronie krzyża zawieszono dwa obrazy: Matki Boskiej Częstochowskiej i Jezusa Miłosiernego. W centralnej części prezbiterium usytuowany został ołtarz posoborowy. Drewniana bryła ołtarza jest w kształcie prostokątnej, masywnej skrzyni. Obok ołtarza znajduje się lekko wysunięta ambona, także wykonana z ciemnego drewna. W północno-wschodniej części prezbiterium umieszczona została figura Matki Bożej Fatimskiej.

Naprzeciw ołtarza głównego umieszczono chór muzyczny z drewnianą balustradą, wsparty na dwóch betonowych filarach, ozdobionych w części przyziemia boazerią. W centralnej części balkonu znajduje się obraz przedstawiający wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej.

Parafia nie posiada własnego cmentarza grzebalnego. Korzysta z cmentarza komunalnego w Woźnicach, odległego od kościoła o kilkaset metrów. Jest to cmentarz o powierzchni 1,6 ha, ogrodzony płotem metalowym.

Plebania zbudowana została na planie prostokąta o wymiarach: ok. 20 m długości i 10 m szerokości. Powierzchnia ogólna wynosi – 548 m², powierzchnia użytkowa 500 m² a kubatura – 3512 m³. Jest to budynek murowany, piętrowy, przykryty dachem dwuspadowym i ceramiczną dachówką. Całość wzniesiona została w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia wraz z budową kościoła.

W 1997 r. do parafii należało 850 katolików, a w 2017 r. – ok. 800. Obecnie zamieszkują oni siedem miejscowości: Grabnik Mały, Lelek, Niskie Woźnice, Pszczółki, Woźnice SHR, Woźnice Wieś, Zielony Gaj.

Dotychczas parafią kierowali następujący proboszczowie: ks. Józef Chmura (14 IV 1984 – 15 VIII 1984), ks. Antoni Bałtruszewicz (1984–1988), ks. Janusz Chachulski (1988–1999), ks. Tadeusz Korosteński (1999–2011), ks. Dariusz Jasiulewicz (2011–2016), ks. Roland Waluś (2016–2019), ks. Cezary Rozmus (2019–2023), ks. Tadeusz E. Machaj (administrator, od 17 IV 2023 r.)¹.

Mrągowo. Z dziejów miasta i powiatu, pod red. A. Wakara, Olsztyn 1975; M. Wojciechowska, *Organizacja i formy duszpasterstwa parafii Matki Bożej Różańcowej w Mikołajkach w latach 1945–2000*, Olsztyn 2001 [mps BUWM]; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 584–585; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 242.

Wydminy (Chrystusa Zbawiciela)

Bernard von Balzhofen, komtur z Pokarmina, 28 kwietnia 1480 r. wystawił na prawie chełmińskim przywilej lokacyjny dla Wydmin; według przywileju 47 chłopów wziąć miało pod pług 54 włóki, zaś 6 włók przeznaczono dla sołtysa. Wprawdzie Wydminy posiadają dokument lokacyjny z 1480 r. ale możliwe, że wieś istniała już wcześniej. Według ksiąg rachunkowych powiatu oleckiego z 1600 r. mieszkali w Wydminach sami Polacy. W XVII w. przez pewien czas miała tu majątek ziemski polska rodzina szlachecka Pełkowskich. Dżuma z lat 1709–1710 pochłonęła w Wydminach szczególnie dużo ofiar, bo aż 227. W 1811 r. Wydminy otrzymały prawa osady targowej, co przyspieszyło rozwój miejscowości. W 1914 r., na początku I wojny światowej, miejscowość ta, jak i okoliczne wsie, uległa zniszczeniu w 75%. W okresie 1918–1939 Wydminom nadano wygląd miejski (nowoczesne domy zbudowano wokół obszernego rynku). Intensywny rozwój turystyki dodał Wydminom nowych bodźców do rozwoju: powstały tu m.in. dwa hotele, dwa tartaki i dwa młyny mechaniczne. W 1939 r. zamieszkiwało tutaj 2235 osób. Niemiecka nazwa miejscowości brzmiała Widminnen.

Zbór ewangelicki powstał tu w 1558 r. Obejmował on następujące miejscowości: Cybulki, Czarnówkę, Gawliki Wielkie, Mazuchówkę, Radzie, Siemionki, Sucholaski, Węzówkę i Wydminy oraz okoliczne folwarki. Przez długie wieki była to wspólnota czysto polska. W 1820 r. w tutejszych szkołach na 632 uczniów nie było ani jednego dziecka, które by znało język niemiecki. W latach 1831–1871 pastorem był tu Beniamin Szczęsny, przeciwnik germanizacji Mazurów. W 1840 r. mieszkało na terenie zboru 3943 Polaków i 400 Niemców. W drugiej połowie XIX w. nastąpił okres silnej germanizacji. W 1896 r. na 5200 ewangelików było

¹ Ks. Tadeusz Machaj jest jednocześnie proboszczem parafii pw. Matki Bożej Różańcowej w Mikołajkach.

już tylko 1400 Polaków, resztę stanowili Niemcy. Mimo to, aż do 1945 r. władze protestanckie wymagały od pastora wydmińskiego, aby dobrze znał język „mazurski”. Kościół po II wojnie światowej został przekazany ludności katolickiej. Parafię kanonicznie erygował biskup Tomasz Wilczyński w 1962 r. Obecnie wchodzi w skład dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku.

Pierwotny kościół został wybudowany wraz z erekcją zboru ewangelickiego. Spłonął on jednakże podczas pożaru miejscowości w 1572 r. Kolejny pobudowano pod koniec XVI w., ale przetrwał tylko do 1656 r., kiedy to Tatarzy spustoszyli okolicę i podpalili świątynię wraz z domostwami. Na starych fundamentach wybudowano nową świątynię. Było to w roku 1701 r. W latach 1857–1867 poddano ją gruntownej renowacji i w tej postaci zachowała się do dzisiaj.

Kościół znajduje się przy ul. Grunwaldzkiej 41. Jest on orientowany, jednona-wowy, zamknięty apsydą trójboczną, z wieżą od zachodu, która pochodzi z 1654 r. Od strony południowej znajduje się najstarsza część świątyni, przedsionek ze sklepieniem krzyżowym. Teren kościoła otacza mur kamienny z zabytkową główną bramą od strony południowej i chorągiewką z XIX w. Ten mur wraz z ozdobną bramą został wykonany przez polskiego budowniczego o nazwisku Piątkowski. W pobliżu kościoła, od strony południowej, stoi krzyż misyjny.

Świątynię zbudowano z cegły na kamiennym fundamencie i otynkowano. Nawa główna nakryta została dachem dwuspadowym pokrytym czerwoną dachówką. Całkowita długość kościoła wynosi ok. 28 m, szerokość ok. 13 m, wysokość do sklepienia ok. 11 m. W fasadzie, na osi nawy głównej, usytuowana została trójkondygnacyjna, licząca ok. 18 m, wieża na planie kwadratu, wysunięta przed lico muru, zbudowana z cegły, trójosiowa z każdej strony. Wieża z trzema dzwonami elektrycznymi, przykryta dachem dwuspadowym, jest zwieńczona dwiema wieżyczkami (od strony wschodniej i zachodniej) przykrytymi daszkami dwuspadowymi, zakończonymi kulą, krzyżem i chorągiewką.

Kruchta znajduje się pod wieżą. Na ścianie po przeciwnej stronie drzwi wejściowych umieszczona została płyta piaskowcowa z koroną, napisem i datą „1701”. Kropielnica pochodzi z XIX w., wykonana została z kamienia w formie kielicha, z czaszą sześcioboczną dekorowaną. Krucyfiks tam zawieszony pochodzi z początku XX w. Nad wejściem do nawy znajduje się duża drewniana figura anioła, niegdyś umiejscowiona nad chrzcielnicą.

Ołtarz główny architektoniczny, dwukondygnacyjny, rzeźbiony w ciemnym drewnie, niepolichromowany. Ma nastawę rokokową z 1719 r. W centrum ołtarza widoczny jest krzyż z rzeźbą Chrystusa oraz dwie rzeźbione figury: Matki Bożej i św. Jana. Po bokach znajdują się, po dwie z każdej strony, figury czterech ewangelistów. Scenę ukrzyżowania flankują po dwie kręcone kolumny z każdej strony. Ucha ołtarza są w formie bogatego ornamentu rokokowego (wybującej roślinności). Poniżej drewniane tabernakulum z roku 1958, pancerne, wmurowane w podstawę ołtarza. W górnej kondygnacji ołtarza płaskorzeźba złożenia do grobu Pana Jezusa oraz po bokach figury św. Piotra i św. Pawła. Scenę flankują kręcone kolumny. W zwieńczeniu ołtarza figura Baranka i aniołów oraz Oko Opatrzności w glorii.

Od 2014 r. w świątyni pojawiły się nowy ołtarz soborowy oraz ambonka, drewniane, wyglądem nawiązujące do ołtarza głównego, wykorzystujące motywy kręconych kolumn oraz ornamentu wybujałej roślinności. Niektóre ich elementy są złożone. Przy wejściu do prezbiterium od strony północnej i południowej znajduje się drewniana balustrada złożona z tralek jednolalkowych. Przed ołtarzem z kolei znajdują się rzeźbione ławki z XVII w.

W kościele umieszczono trzy ołtarze boczne: dwa przy ścianach narożnych i jeden przy ścianie bocznej kościoła (od strony północnej). Wszystkie ołtarze posiadają jednakową formę. Ich podstawę stanowi drewniana, ciemna skrzynia ścięta ku dołowi z płycinami dekorowanymi listwami z jasnego drewna. Nastawa jednokondygnacyjna. W centrum obraz flankowany pilastrami dekorowanymi pasem czerwonego materiału na wota. Zwieńczenie ołtarza stanowi z kolei ścięty trójkąt flankowany stylizowanymi wazonami. W polu na osi główka aniołka ze skrzydełkami (w ołtarzach od strony północnej) oraz zamknięta korona w otoczeniu 12 gwiazd (w ołtarzu od strony południowej). Ołtarz zamyka gloria. Ucha ołtarza stylizowane. Są to dwa wydłużone spływy wolutowe. Ołtarz od strony południowej poświęcony został Matce Bożej Bolesnej. W jego polu głównym znajduje się prostokątny obraz Matki Bożej Ostrobramskiej. Drugi ołtarz boczny (po stronie północnej) poświęcono Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. W polu głównym znajduje się prostokątny obraz przedstawiający stojącego Pana Jezusa z rozłożonymi rękoma i widocznym sercem. Chrystus ubrany jest w czerwoną suknię, ma narzucony na ramiona niebieski płaszcz. Przy ścianie bocznej od strony północnej znajduje się trzeci ołtarz boczny – ku czci św. Antoniego, współpatrona kościoła. W polu głównym znajduje się tu prostokątny obraz przedstawiający św. Antoniego, któremu ukazuje się Dzieciątko Jezus.

Pochodząca z początku XVIII w. ambona znajduje się przy ścianie południowej. Zbudowana w stylu rokoka, drewniana, sześcioboczna, przyścienna, jest wsparta na figurze anioła. Czasza i balustrada ambony udekorowane zostały kręconymi kolumnami, między nimi umieszczono figury Mojżesza, Jana Chrzciciela, czterech ewangelistów oraz Jezusa. Nadwieszony baldachim ambony dekorują kwiaty i frędzle, a wieńczy go postaci Chrystusa i aniołów z symbolami Męki Pańskiej.

Chrzcielnica znajduje się przy zakrystii (po stronie północnej). Została wykonana z drewna w formie kielicha, z pokrywą zwieńczoną krzyżem. Ścianki pokrywy udekorowano płaskorzeźbionymi główkami kwiatów.

Naprzeciw ołtarza głównego umieszczono chór muzyczny z drewnianą balustradą, wsparty na sześciu filarach połączonych łukami Tudora. Balustrada polichromowana, płyciny jej, dzielone pilastrami, zaznaczone są ciemniejszym kolorem. Niegdyś w świątyni znajdowały się organy wykonane w 1791 r. przez Nepperta. Ich kontuar pochodził z roku 1908 i został zbudował przez mistrza organów z Królewca – niejakiego Nowaka. Uległy one jednak zniszczeniu w czasie I wojny światowej. Następne, powstałe ok. 1860 r., zachowane do dzisiaj, wykonano z drewna rzeźbionego (potem pomalowanego i ocynkowanego). Organy te mają wymiary 350 cm wysokości, 310 cm szerokości i 280 cm głębokości. Prospekt organowy jest jednosekcyjny, na wysokim cokole, gdzie niegdyś znajdował się

stół gry. Części parzyste wyższe (boczne bliźniacze): pola piszczałkowe ujęte w skromne pinakle, dwudzielne wycinane kotary, gzymsy rozszerzone nieco ku górze. Części parzyste niskie: pola piszczałkowe zamknięte wycinanymi kotarami opadającymi lekko ku skrajom, wysunięte gzymsy, na nich wycinane esownice. W bocznych partiach cokołu akustyczne kratownice. Na szczycie prospektu znajduje się orzeł (niegdyś poruszający skrzydłami). Organy początkowo posiadały 16 kluczy rejestrowych, z tego 12 brzmiających głosów (mogły pochodzić z warsztatu Scherweita z Królewca). Obecne organy posiadają 13 głosów, 2 manualy (C-f3), klawiaturę nożną (C-d1), trakturę gry pneumatyczną, wiatrownice stożkowe, kontuar wbudowany w lewy bok szafy organowej; miech jednofałdowy, dwuczerpakowy (liczba 1, wymiary 200 x 170), napęd miechów jest nożny i elektryczny.

Ściany boczne kościoła zdobią freski przedstawiające św. Kazimierza i postacie czterech ewangelistów umieszczone w tondach na ścianach bocznych oraz malowidło w formie prostokąta przedstawiające przekazanie tablic z przykazaniami Bożymi Mojżeszowi przez Boga. W górnych partiach świątyni, pod sufitem, biegnie fryz dekoracyjny złożony z elementów roślinnych. Górne partie okien są zdobione kartuszami. Na ścianach bocznych kościoła widzimy gipsowe, polichromowane stacje Drogi Krzyżowej w formie krzyża greckiego ze sceną umieszczoną w okręgu.

W parafii znajdują się dwie kaplice filialne (dojazdowe): w Gawlikach Wielkich i Sołtmanach. Pierwsza z nich, poświęcona św. Krzysztofowi, powstała w 1990 r. w budynku dawnej biblioteki. Ścianę główną kaplicy zdobi gobelin z wizerunkiem NMP. Obok niego znajduje się tu m.in. drewniany ołtarz soborowy, stacje Drogi Krzyżowej (malowidła) oraz obraz św. Krzysztofa. Druga kaplica filialna (w Sołtmanach) poświęcona została Matce Bożej Częstochowskiej. W 2004 r. dokonano w niej gruntownego remontu (m.in. wymieniono instalację elektryczną, dobudowano mały przedsionek, wymurowano ścianę prezbiterialną, odnowiono elewację zewnętrzną i wewnętrzną).

W latach 2005–2009 kapłani z Wydmin dojeżdżali z posługą duszpasterską także do Siedlisk. Msze św. odprawiane były w budynku po dawnej świetlicy wiejskiej o powierzchni ok. 50 m². Wyposażenie kaplicy stanowiły m.in. ołtarz soborowy, przenośny, gobelin przedstawiający Pana Jezusa oraz konfesjonał.

W 2008 r. otworzono przy parafii Dom Pomocy Społecznej pw. św. Antoniego dla ludzi starszych (rozbudowano go w latach 2012 i 2016). Powstał on z dawnego budynku gospodarczego przy plebanii i wraz z dobudowaną częścią stanowi dziś obiekt o powierzchni ok. 1800 m². Może w nim zamieszkać 40 osób w pokojach jednoosobowych i dwuosobowych. Poświęcenia obiektu dokonał ks. Dariusz Kruczyński 14 czerwca 2008 r. Przy okazji rozbudowy powstały dwie sale katechetyczne oraz dwa parafialne mieszkania.

Ceglany, pokryty dachówką budynek plebanii powstał na początku XX w. Pierwotnie była tam pastorówka, obecnie na parterze znajduje się m.in. mieszkanie proboszcza, kuchnia oraz łazienka. Na piętrze ulokowano pokoje wikariusza. Całkowita powierzchnia plebanii wynosi 350 m². Wokół plebanii rozpościera się ogród (48 arów) z drzewami, krzewami, rabatami kwiatowymi, alejkami spacerowymi.

Na terenie parafii znajdują się dwa cmentarze komunalne. Jeden pochodzi z XIX w., a drugi został założony po I wojnie światowej (rozbudowany w latach dziewięćdziesiątych XX w.). Cmentarz przy ul. Ełckiej ma powierzchnię 1,1 ha. Znajduje się tu m.in. kaplica cmentarna o wymiarach 10 m na 4,5 m i wysokości 3 m. Najstarsze zachowane na tym cmentarzu groby pochodzą z końca XIX w. (1890). Wyodrębniona jest tu także kwatera wojenna żołnierzy niemieckich poległych w latach 1914–1915. Z kolei cmentarz przy ul. Kajki ma powierzchnię 5,1 ha. Na tym cmentarzu spoczywają m.in. doczesne szczątki ks. Stanisława Nowaka (zm. 2010 r.). Znajduje się tu także kwatera poległych niemieckich żołnierzy.

W 1997 r. i w 2017 r. do parafii należało ok. 4500 katolików. Zamieszkują oni obecnie kilkanaście miejscowości: Cybulki, Czarnówka, Dudka, Gawlik Mały, Gawlik Wielki, Malinka, Mazuchówka, Siedliska, Siemionki, Sołtmany, Sucholaski, Szczepanki, Węzówka i Wydminy. Obok katolików parafię zamieszkuje znaczna liczba grekokatolików. Do 2003 r. wierni tego obrządku korzystali z kościoła katolickiego, gdzie mieli w każdą niedzielę swoją Mszę św. Po wybudowaniu swojego kościoła zaprzestali tej praktyki.

Prekursorem życia duszpasterskiego i zarazem pierwszym proboszczem parafii był ks. Bolesław Winkiel (1946–1962). Po nim funkcję proboszcza pełnili: ks. Wacław Radziwon (1962–1972), ks. Stanisław Kałucki (1972–1976), ks. Stanisław Nowak (1976–2002), ks. Ryszard Grabowski (2002–2019), ks. Janusz Warych (od 2019 r.). Obecnie obok proboszcza w parafii pracuje jeden wikariusz. Z parafii pochodzą m.in. ks. dr Stanisław Józwiak, ks. Mirosław Baranowski, ks. Dariusz Konopko, ks. Jan Dargiewicz, s. Franciszka Maria Michna CBSR oraz s. Rozalia Ewa Zań MSF.

Giżycko. *Z dziejów miasta i okolic*, pod red. A. Wakara, T. Willana, Olsztyn 1983; G. Białuński, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996; J. Bałdowski, *Warmia i Mazury. Mały przewodnik*, Warszawa 1997; J. Sikora, *Z wizytą w parafii: Wydminy, „Martyria”* 2005, nr 7–8, s. 10, 24; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 586–588; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 243; W. Guzewicz, *Świadectwo wiary. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku*, Ełk 2019, s. 82–96.

BIBLIOGRAFIA

- Dzieło wiary. Studia i materiały do dziejów parafii Wiżajny*, pod red. W. Guzewicza, G. Zwierzyńskiego, Ełk 2024.
- Guzewicz W., *Duchowieństwo parafii Wiżajny*, w: *Dzieło wiary. Studia i materiały do dziejów parafii Wiżajny*, pod red. W. Guzewicza, G. Zwierzyńskiego, Wiżajny 2024, s. 103–123.
- Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji ełckiej. T. I: Augustów – Janówka*, Ełk 2024.
- Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji ełckiej. T. II: Jeleniewo – Ruciane-Nida*, Ełk 2025.
- Guzewicz W., *Kościoły i parafie ziemi ełckiej*, Ełk 2008.

- Guzewicz W., *Świadectwo wiary. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku*, Elk 2019.
- Guzewicz W., Wiżajny, „Encyklopedia Katolicka”, t. 20, Lublin 2014, kol. 760.
- Guzewicz W., *Wspomnienia o księdzu Stanisławie Maciątku, proboszczu w Wiżajnach, spisane ręką ks. Kazimierza Hamerszmity*, „Studia Elckie” 9(2007), s. 127–133.
- Guzewicz W., *Życie religijne w parafii Wiżajny (wybrane zagadnienia)*, w: *Dzieło wiary. Studia i materiały do dziejów parafii Wiżajny*, pod red. W. Guzewicza, G. Zwierzyńskiego, Wiżajny 2024, s. 203–239.
- Guzewicz W., Moszczyński L., *Aresztowania księży w parafii Wiżajny w 1939 r. jako następstwo lokalnego konfliktu wyznaniowo-narodowościowego*, „Civitas et Lex” 2014, nr 4, s. 59–68.
- Guzewicz W., Moszczyński L., *Aresztowanie ks. Stanisława Maciątko*, w: *Dzieło wiary. Studia i materiały do dziejów parafii Wiżajny*, pod red. W. Guzewicza, G. Zwierzyńskiego, Wiżajny 2024, s. 165–176.
- Guzewicz W., Moszczyński L., *Konflikt na tle nauczania religii w okresie międzywojennym na przykładzie parafii Wiżajny*, „Civitas et Lex” 2015, nr 2, s. 71–81.
- Guzewicz W., Moszczyński L., *Wezezen, Wiżeny, Wizuny...*, czyli rzecz o pochodzeniu nazwy Wiżajny, „Civitas et Lex” 2024, nr 4, s. 79–89.
- Naruszewicz T., *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczek, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji elckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sieńkowskiego, R. Sawickiego, Elk 2022, s. 457–485.
- Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012.
- Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017.

HISTORIA / HISTORY

TOMASZ NARUSZEWICZ

Państwowa Uczelnia Zawodowa im. prof. Edwarda F. Szczepanika w Suwałkach

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9640-7507>

e-mail: bakal@poczta.onet.pl

ADMINISTRACJA MIEJSKA FILIPÓWA I PRZEROŚLI W XVIII WIEKU

Streszczenie: Filipów i Przerośl w XVIII w. leżały we wschodniej prowincji Rzeczypospolitej Obojga Narodów – Wielkim Księstwie Litewskim. Podlegały powiatowi Grodno i województwu Troki. Obok biegła granica z Prusami. Filipów prawa miejskie otrzymał w 1570, a Przerośl w 1576 r. Funkcjonowały tu władze miejskie oraz starostwa. Organizowano miejscowe sądy. Mieszczanie mogli też odwołać się do sądu w Grodnie. Ratusze działały w tych ośrodkach od drugiej połowy XVI w. Filipowska siedziba władz miejskich z połowy XVIII stulecia miała przynajmniej dwie kondygnacje. W Przerośli ratusz znajdował się w centralnej części placu rynkowego. Ratusze w obu miastach były drewniane. Obydwa miasta posiadały herby nadane im przez królów polskich, Filipów miał wizerunek raka, z kolei Przerośl – lwa. Powstały też pieczęcie miejskie. Herby te użytkowane są do dziś. W XVIII w. większym miastem była Przerośl.

Słowa kluczowe: Filipów, Przerośl, administracja, historia, miasta

MUNICIPAL ADMINISTRATION OF FILIPÓW AND PRZEROŚL IN THE 18TH CENTURY

Abstract: In the 18th century, Filipów and Przerośl were located in the eastern province of the Polish-Lithuanian Commonwealth – the Grand Duchy of Lithuania. They were subject to Grodno County and Trakai Voivodeship. The border with Prussia ran nearby. Filipów received city rights in 1570, and Przerośl in 1576. City authorities and starosty offices operated here. Local courts were organized. The townspeople could also appeal to the court in Grodno. Town halls operated in these centers from the second half of the 16th century. The seat of the city authorities in Filipów from the mid-18th century had at least two floors. In Przerośl, the town hall was located in the central part of the market square. The town halls in both cities were wooden. Both cities had coats of arms given to them by Polish kings. Filipów had a symbol of cancer. In turn, Przerośl had the symbol of a lion. City seals were also created. These images are still used today. In the 18th century, Przerośl was a larger town.

Keywords: Filipów, Przerośl, administration, history, cities

Zagadnienia wstępne

Oba miasta – Filipów i Przerośl – w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów znajdowały się w jej wschodniej prowincji – Wielkim Księstwie Litewskim. Wchodziły w skład powiatu grodzieńskiego w województwie trockim. W pobliżu znajdowała się granica z Prusami. W strukturach organizacji kościelnej przynależały początkowo do dekanatu Przerośl, później nazywanego Olwita, należącego do biskupstwa wileńskiego. Od początku zamieszkiwała na tym terenie przede wszystkim ludność polska (mazowiecka), przybyła tu w dużej mierze z sąsiednich Prus. Osiedlali się także nieliczni Rusini i Litwini, a później też Żydzi oraz przybysze z Europy Zachodniej i Północnej. Cechą charakterystyczną obydwu tych ośrodków było ich usytuowanie przy znacznych naturalnych akwenach: Filipów założono przy Jeziorze Kamiennym, a Przerośl m.in. obok Jeziora Kościelnego¹.

Filipów i Przerośl sąsiadowały z ośrodkami miejskimi Rzeczypospolitej, takimi jak: Bakalarzewo (1558), Wiżajny (1606, 1693), Suwałki (1715, 1720) i Jeleniewo (1785). Po pruskiej stronie znajdowały się: Olecko (1560; niem. Marggrabowa, Oletzko) i Goldap (1570; niem. Goldap)².

¹ Biblioteka Narodowa w Berlinie (dalej: BN Berlin), *Krieges Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen Enthaltend das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departament Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800*; Archiwum Delegatury Służby Ochrony Zabytków w Suwałkach (dalej: ADSOZ Suwałki), Karta ewidencyjna nr 166; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD Warszawa), Metryka Koronna (dalej: MK), sygn. 410, k. 626; Centralne Archiwum Historyczne w Mińsku (dalej: CAH Mińsk), f. 1711, op. 1, nr 71, k. 583; Centralne Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej: CAH Wilno), f. 694, op. 1, nr 3972, k. 60v; tamże, nr 3994, k. 41, 129–129v; *Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku*, opr. T. Naruszewicz, Suwałki 2013, s. 24, 57, 134, 136; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, pod red. M. Siuchnińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 276; J. Nalepa, *Stabo – jaćwieska nazwa Jeziora Kamiennego na Suwalszczyźnie*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. 15, s. 141–144; T. Naruszewicz, *Od Janówki, przez Suwałki, Kalwarię, Witkowyszki, do Pilwiszek. Obszar dekanatu Olwita do końca XVIII wieku*, Suwałki 2020, s. 57, 69, 94, 99n.; M. Orłowicz, *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim*, Białystok 1937, s. 366; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta i gminy*, Przerośl 2009, s. 18, 52n.

² AGAD Warszawa, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), sygn. 4762a, k. 368; tamże, MK, sygn. 410, k. 1442–1443; Centralne Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu (dalej: CAH Sankt Petersburg), f. 950, op. 1, nr 387, k. 5v; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3515, k. 1; *Akty wydawajemyje Wilenskoju Komisieju dla razbora drevnich aktov*, t. 21, Wilno 1894, s. 265, 358–359; *Lietuvos Metrika (1791–1792)*, ks. 556, Wilno 2005, s. 63; S. Achremczyk, *Słowo wstępne*, w: *Dzieje Olecka 1560–2010*, Olecko 2010, s. 5; D. Bogdan, *Olecko w latach 1560–1800*, w: *Dzieje Olecka 1560–2010*, Olecko 2010, s. 75; S. Filipowicz, *Przywileje dla miasta Suwałk*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 2006, t. 6, s. 176; W.J. Grabski, *300 miast wróciło do Polski*, Warszawa 1960, s. 305; R. Grenz, *Der Kreis Treuburg. Ein ostpreußisches Heimatbuch, zusammengestellt, im Auftrage der Kreisgemeinschaft Treuburg*, Lubeka 1971, s. 51, 63–64, 71; W. Guzewicz, *Kościół i parafia diecezji elckiej (część 9)*, „Civitas ex Lex” 2023, nr 3(39), s. 7; B. Kahan, *100 years of the Suwalk Jewish Community*, w: *Jewish Community Book Suwalk and Vicinity: Baklerove, Filipove, Krasnopol, Psheroshle, Puns, Ratzk, Vizhan, Yelineve* (streszczenie w języku angielskim), Tel Aviv 1989, s. 11; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, s. 258, 295; T. Naruszewicz, *Administracja i funkcjonowanie klasztorów miasteczek Sejn i Suwałk w drugiej połowie XVIII wieku*, „Civitas et Lex” 2025, nr 1(45), s. 26, 28; S.A. Nowalski, *Monografia miasta Suwałk*, Kraków 1880, s. 7–20; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 90–91, 122n.

W niniejszym artykule zostanie przedstawione funkcjonowanie XVIII-wiecznych władz miejskich w Filipowie oraz Przerośli. Podstawowym problemem badawczym jest próba odpowiedzi na pytanie, czy mieszczenie z tych ośrodków posiadali dostęp do odpowiedniej administracji miejskiej, która zapewniała im bezpieczeństwo i porządek. W opracowaniu wykorzystano metody indukcyjną i porównawczą.

Ówczesną administrację miejską tworzyły dwa organy: ława z wójtem na czele oraz rada z burmistrzem. Powstawały one po otrzymaniu przywilejów miejskich. Mieszczenie mieli obowiązek przestrzegania postanowień swych włodarzy³.

Do opracowania podjętej tematyki wykorzystano źródła znajdujące się w placówkach krajowych i zagranicznych, takich jak: Akademia Nauk w Wilnie (AN Wilno), Archiwum Delegatury Służby Ochrony Zabytków w Suwałkach (ADSOZ Suwałki), Archiwum Diecezjalne w Łomży (AD Łomża), Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD Warszawa), Biblioteka Narodowa w Berlinie (BN Berlin), Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie (BU Wilno), Centralne Archiwum Historyczne w Mińsku na Białorusi (CAH Mińsk), Centralne Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu (CAH Sankt Petersburg), Centralne Archiwum Historyczne w Wilnie (CAH Wilno), Muzeum Narodowe w Krakowie (MN Kraków) i Muzeum Okręgowe w Suwałkach (MzO Suwałki). Liczne dane zaczerpnięto również ze źródeł drukowanych i wielu publikacji.

Rys historyczny nowożytnych miast Przerośl i Filipów

Panami tych ziem w średniowieczu byli Jaćwingowie. Później przypadły one wielkim książętom litewskim. Już w 1562 r. we wsi Przerośl funkcjonował duchowny katolicki, ks. Wojciech Grabowski. Był też zapewne kościół. Dwa lata później król Zygmunt August rozkazał osadzić w puszczech Oż i Przełom miasteczko Przerośl. Przywilej jednak zaginął i w lipcu 1566 r. monarcha wystawił nowy, mocą którego zwolniono osadników na dziesięć lat z podatków. Co istotne, już wówczas mieszczenie mogli korzystać z praw magdeburskich. Po upływie określonego czasu podjęto starania o nadanie ostatecznego prawa miejskiego. 23 listopada 1576 r. prawo magdeburskie nadał Przerośli król Stefan Batory⁴. Owe prawa miejskie potwierdzali też późniejsi władcy: August III (14 listopada

³ S. Alexandrowicz, *Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego (XV wieku – I połowy XVII wieku)*, „Acta Baltico-Slavica” 1964, t. 1, s. 148; Z. Góralski, *Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 2000, s. 16, 75, 182–183; J. Szlaszyński, *Władze Augustowa w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Augustowsko-Suwałki” 2001, t. 1, s. 67.

⁴ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4761, k. 146; tamże, sygn. 4762a, k. 160–170v; tamże, Zbiór Dokumentów Pergaminowych (dalej: ZDP), sygn. 3192; CAH Sankt Petersburg, f. 950, op. 1, nr 387, k. 5v; *Lietuvos Metrika (1566–1574)*, ks. 51, Wilno 2000, s. 45–46; *Piscowaja kniga Grodnenskoj Ekonomii*, t. 1, Wilno 1881, s. 429; J. Drungilas, A. Katilius, G. Milerytė-Japertienė, *Seinų ir Suvalkų kraštas. Kielionių vadovas*, Wilno 2015, s. 43; W. Guzewicz, *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 19)*, „Studia Elckie” 26(2024), nr 1, s. 109; T. Naruszewicz, *Wpływ osadnictwa dorzecza Douspudy (Douszpudy, Dowspudy, Rospudy) na przemiany środowiska naturalnego do XVII wieku*, „Studia Podlaskie” 2012, t. 20, s. 103; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*

1748) i Stanisław August Poniatowski (20 stycznia 1766). 21 marca 1571 r. Zygmunt August uposażył parafię Przerośl: „Jakośmy tego byli pierwiej rozkazali, miasteczko nowe na granicy pruskiej Przerosla nazwane, ku pożytkowi naszemu na wolach leśnictwa przełomskiego osadzić i w tymże miasteczku [...] kościół jest założon”⁵.

Przerośl miała znacznie bardziej rozbudowany układ przestrzenny aniżeli Filipów, jak też inne miasta regionu (Bakałarzewo, Berżniki, Puńsk czy Sejny)⁶. Miasteczko nazywano również: *Prerosla*, *Przerosl*, *Przerośla*. Prestiżu Przerośli nadawało istnienie wspomnianego rzymskokatolickiego dekanatu o tej nazwie w połowie XVII w. Już w 1669 r. zamieszkiwali tu Żydzi, a XVIII-wieczne miasto posiadało trzy cmentarze: katolicki, żydowski i ewangelicki⁷.

W 1775 r. Przerośl składała się ze 152 dymów (912–1216 mieszkańców). Za miastem znajdował się dwór miejscowego starosty. Na przedmieściu Prawy Las było kolejnych 46 dymów (276–368 osób)⁸.

Miasteczko Filipów założono w latach sześćdziesiątych XVI w., w miejscu dwóch wsi rodu Szembelów: *Szembelawa* i *Douspudy*⁹. Usytuowano je w rozwi-

miestų antspaudai, Wilno 1999, s. 450; tenże, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007, s. 834; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 19–20.

⁵ AD Łomża, zesp. II, sygn. 319, k. 408v; AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4762a, k. 253; AN Wilno, f. 18–148, k. 46; BU Wilno, F57-B53/44, k. 29; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3972, k. 54–54v; MN Kraków, BCz, dz. IV, sygn. 1775, k. 221; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 3, Warszawa 1846, s. 310; A. Citou, *Heraldyka białoruskich miestau (XVI – paczatak XX ct.)*, Mińsk 1998, s. 222; W. Kłapkowski, *Fundacja i uposażenie kościołów w Przerośli i Puńsku*, „Ateneum Wileńskie” 13(1938), z. 1, s. 218, 220; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 45–46.

⁶ AD Łomża, zesp. I, sygn. 581, k. 5; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 47, k. 1–4v; tamże, f. 1882, op. 1, nr 4, k. 47–47v, 77 (wpis mało czytelny); CAH Wilno, f. 1073, op. 1, nr 617, k. 41; tamże, SA 3765, cz. 2, k. 430–431; tamże, SA 3939, k. 737–738, 1071–1073, 1122–1124; P. Czyżewski, *Wasilków w XVI–XVIII wieku*, w: *Wasilków miasto renesansowej harmonii 1566–2006*, pod red. J. Maroszką, Wasilków 2006, s. 75; J. Drungilas, A. Katilius, G. Milerytė-Japertienė, *Seinų ir Suvalkų kraštas...*, s. 20; W. Guzewicz, *Berżniki jako ośrodek kościelny na Sejneńszczyźnie (zagadnienia wybrane)*, „Civitas ex Lex” 2019, nr 1(21), s. 72; S. Herbst, *Analiza układu przestrzennego miasta Sejny*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1963, s. 223; J. Kotyńska-Stetkiewicz, A. Kułak, G. Ryżewski, M. Wróbel, *Neogotyckie kościoły województwa podlaskiego*, pod red. G. Ryżewskiego, t. 1, Białystok 2017, s. 219; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 24, 26–27.

⁷ AD Łomża, Księga chrztów parafii Janówka z 1652, k. 61; tamże, Księga chrztów parafii Janówka z 1666 roku, k. 153; tamże, zesp. IV, sygn. 1105, k. 12; CAH Mińsk, f. 1928, op. 1, nr 3, k. 131; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3972, k. 17v; Cz. Matusiewicz, *Maszynopis i rękopis zarysu dziejów dekanatu Przerośl vel Olwita*, (Wstęp, Erekcja i uposażenie kościołów dekanatu Przerośl, czyli Olwita), [b.n.s.] (w posiadaniu Andrzeja Matusiewicza); J. Szlaszyński, *Cmentarz w Przerośli*, „Jaćwież” 2000, nr 10, s. 12, 41.

⁸ CAH Mińsk, f. 1882, op. 1, nr 4, k. 47–47v, 77; CAH Wilno, SA 3938, k. 775.

⁹ AGAD Warszawa, Metryka Litewska (dalej: ML), sygn. 195, ks. 11, k. 806–807; *Lietuvos Metrika (1511–1518)*, ks. 9, Wilno 2002, s. 99; W. Guzewicz, *Kościoły i parafie diecezji elckiej (część 7)*, „Civitas et Lex” 2023, nr 1(37), s. 9; K. Łożyński, *Puszcza Grodzieńska, jej kolonizacja oraz podziały w XVI wieku*, w: *Puszcze wielkooksiażące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2007, s. 255; J. Śliwiński, *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkooksiażące puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010, s. 72; tenże, *Samorzutne podziały administracyjne puszczy*, w: *Puszcze wielkooksiażące na północnym Podlasiu*

dleniu rzek *Douspudy* (Rospudy) i Filipówki. Od tej drugiej rzeki przyjęła się nazwa. Niedawne ustalenia wskazują, że już 12 lipca 1567 r. istniało królewskie miasteczko i kościół pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej i św. Wawrzyńca w Filipowie¹⁰. 8 września 1570 r. Zygmunt August nadał mu prawa magdeburskie (zwane też niemieckimi). Rok później ostatni z Jagiellonów uposażył miejscową parafię. Ludności szybko przybywało. Z czasem utworzono aż cztery przedmieścia Filipowa: Jemieliste, Olszanka, Szafranki i Wólkę. W 1585 r. król Stefan Batory utworzył tu jedyne w regionie gimnazjum, co znacząco podniosło rangę i prestiż miejscowości. Osiedlało się tu wielu arian, których wspierali miejscowi starostowie. To wszystko sprawiło, że miasto stało się najważniejszym ośrodkiem w regionie. Określano je też wówczas jako: *Philipów*, *Philipow*, *Philipowo* czy *Filipowo*¹¹. Znaczne straty poniosło miasteczko po przegranej tu bitwie z 1656 r. z wojskami szwedzko-brandenburskimi oraz w czasie III wojny północnej i epidemii z początku XVIII w.¹²

Zamieszkali w pobliskim Czostkowie starostowie filipowscy postanowili więc sprowadzić do Filipowa Żydów. Zapewniali im znaczne dochody. Starozakonni dobrze znosili trudy ówczesnego bytowania i cieszyli się dużym zaufaniem szlachty, w tym starostów. Żydzi przebywali w Filipowie co najmniej od początku XVIII w. Zajmowanie się przez nich handlem i rzemiosłem doprowadziło jednak do konfliktów z miejscowymi chrześcijanami. W związku z tym ok. 1730 r. próbowano pozbawić ich praw gospodarczych. Starozakonnych ciągle wspierał miejscowy starosta. W 1741 r. pozwolono im na zamieszkiwanie w miasteczku, ale pod trzema warunkami: nie mogli budować nowych domów modlitwy, nie mieli

i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne), pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2007, s. 155; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, s. 92.

¹⁰ ADSOZ Suwałki, Karta ewidencyjna nr 166; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3972, k. 60v; *Lietuvos Metrika (1566–1572)*, ks. 530, Wilno 1999, s. 62; *Miasta polskie...*, t. 1, s. 258; T. Naruszewicz, *Rozwój miasteczek z obszaru dzisiejszego powiatu suwalskiego w XVI–XXI wieku*, materiały z konferencji naukowej w Bakałarzewie z 13 lipca 2014 r. (w ramach obchodów 500-lecia Bakałarzewa): *Dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego na dawnym pograniczu polsko-litewsko-pruskim*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 156.

¹¹ AD Łomża, zesp. IV, sygn. 1104, k. 18–286; tamże, sygn. 1105, k. 14, 22; AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4762a, k. 20–22, 36; tamże, sygn. 4835, k. 185–194; tamże, MK 410, k. 619–625; tamże, ZDP, sygn. 4336; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3972, k. 60v; tamże, f. 1073, op. 1, nr 617, k. 46; MN Kraków, BCz, dz. IV, sygn. 1775; *Akty wydawajemyje Wilenskoju Archeograficzieskoju Komisieju*, t. 7, Wilno 1874, s. 574–576; S. Grzelak, J. Sztukowski, *Województwo suwalskie*, przewodnik, Białystok 1982, s. 56; W. Guzewicz, *Kościół i parafia diecezji elckiej (część 7)*, s. 9; A. Matusiewicz, *Andrzej Wiszowaty, arianin*, w: *Biografie suwalskie*, Suwałki 1993, s. 89; M. Pokropek, *Ludowe tradycje Suwalszczyzny*, Suwałki 2010, s. 271; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, s. 452; J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, t. 1, Kowno 1938, s. 578; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, s. 103.

¹² ADSOZ Suwałki, Karty ewidencyjne nr 166; *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 9: *Berzykas, Liudvinavas, Pilypavas*, opr. J. Drungilas, Wilno 2021, s. 11; J. Drungilas, A. Katilius, G. Milerytė-Japertienė, *Seinų ir Suvalkų kraštas...*, s. 40; W. Guzewicz, *Kościół i parafia diecezji elckiej (część 7)*, s. 9; tenże, *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 19)*, s. 109; A. Jaśkiewicz, *Filipów*, „Jaćwing” 2014, nr 1(8), s. 21; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 3, Wilno 1991, s. 611; T. Naruszewicz, *Od Janówki, przez Suwałki...*, s. 75, 395–396; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 31–33, 38, 74.

prawa kupować nowej ziemi i nie posiadali pierwszeństwa w nabywaniu towarów na rynku. Trzy lata później zamieszkivali oni na jurydyce starościńskiej. 7 grudnia 1764 r. starosta Tadeusz Puzyna przekazał miejscowym Izraelitom działkę, na której wybudowano synagogę. Rok później stwierdzono, że Żydzi mieszkali na placach wójtowskich i na tzw. Katowszczyźnie (łącznie 14 rodzin). W 1775 r. miasto liczyło jedenaście dymów żydowskich¹³.

Filipów w XVIII w. liczył kilkuset mieszkańców i czasami był określany miastem. Podlegał starostwu o tej nazwie, dzierżawionemu przez Puzynów. Więszym ośrodkiem była Przerośl, która w końcu tego stulecia liczyła 1310 mieszkańców, co dawało jej pozycję największego miasta w regionie. Była ludniejsza nawet od Suwałk. Istotny wzrost znaczenia Filipowa i Przerośli miał miejsce w 1789 r., gdy wyznaczono je ośrodkami Akt uniwersału Rzeczypospolitej WKL dla powiatu grodzieńskiego¹⁴.

U schyłku 1789 r. odbyła się w Warszawie czarna procesja przedstawicieli miast królewskich. Złożyli oni na ręce króla i marszałka sejmu petycję, w której domagali się zwiększenia praw mieszczan – aby ich stan w oczach szlachty „przestał być obelżywym”. Zachęcał ich do tego typu działań sam Hugo Kołłątaj¹⁵. Ówczesny akt unii miast podpisali także przedstawiciele Filipowa i Przerośli¹⁶.

Wójtowie z ławami

Przykład innego miasta królewskiego lokowanego w tym okresie na prawie magdeburskim z powiatu grodzieńskiego – Lipska – wskazuje, że wójt był mianowany przez króla i miał najsilniejszą pozycję w mieście. Sprawował nadzór nad przestrzeganiem prawa oraz wykonywaniem przez mieszczan rozkazów królewskich. Przewodniczył też sądowi wójtowskiemu. Nieco inaczej pozycję wójta widział litewski uczony Edmundas Rimša. Uważał on, że ta instytucja w miastach litewskich odgrywała, szczególnie w początkowym okresie kształtowania się samorządów, rolę nie mniejszą aniżeli rada miejska. Wójtowie miejscy wywodzili się przeważnie ze stanu szlacheckiego i uważano ich za reprezentantów właścicieli miast. W różny sposób traktowano w tym względzie ławników. Według Zbigniewa Góralskiego mniejsze miasta miały trzech lub czterech ławników, których wybierała rada miejska. Ławnicy tylko doradzali wójtowi,

¹³ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 33, k. 836–837v; tamże, nr 39, k. 695n.; tamże, nr 52, k. 182–182v; tamże, f. 1882, op. 1, nr 4, k. 46v–47; CAH Wilno, f. 11, op. 1, nr 1092 (SA 3809), k. 24–26; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 592–593; B. Kahan, *100 years of the Suwalk Jews...*, s. 12; J. Michalski, *Miasta polskie w XVIII wieku*, w: *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 1, s. 66; L. Podhoroński, *Historia nowożytna XVI–XVIII w. dla szkół średnich*, Warszawa 2000, s. 279.

¹⁴ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 71, k. 88; CAH Wilno, SA 3938, k. 774v; tamże, SA 4056, k. 113; J. Wąsicki, *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*, Poznań 1964, s. 125–127, 132, 137, 139.

¹⁵ Oxford, *Wielka Historia Świata. Polska*, t. 33, Warszawa [b.r.w.], s. 105.

¹⁶ *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, opr. J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski, t. 2, Wrocław 1957, s. 398, 400; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 391, 834.

który dysponował wyłącznym prawem sądzenia. Często w miastach obecni byli zastępcy wójta – podwójci lub landwójtowie¹⁷.

Przywilej królewski dla Filipowa z 1570 r. stwierdzał, że mieszczenie karnie odpowiadali „Jedno przed wójtem tego miasta teraz i na po tem będącym, który od nas zawsze wedle potrzeby podawań być ma, i przed burmistrzem z pośrodku siebie według zwyczaju i innych Wielkiego Księstwa Litewskiego miast obranym i postanowionym”. Ława z wójtem miała sędzić w sprawach o kradzieże, „mężobójstwo” i podpalenia. Wójt filipowski musiał być człowiekiem pobożnym i zaznajomionym z prawem. W 1578 r. Stefan Batory podwoił liczbę włók wójtowskich w Filipowie z dwóch do czterech¹⁸.

Wójtem filipowskim na początku XVIII w. był Krzysztof Puzyna. 25 kwietnia 1703 r. król zezwolił mu na przekazanie tegoż wójtostwa któremuś z rodu Puzynów („zrzec się in personam urodzonego – z Kozielska Puzyny”). Puzyna nie wskazał nawet imienia przyszłego wójta, ale otrzymał zapewnienie monarsze, że będzie to przedstawiciel jego rodziny. Mimo tych deklaracji, już w 1706 r. August II Mocny przekazał wójtostwo filipowskie innemu szlachcicowi – Gabrielowi Szpilewskiemu. Krzysztof Puzyna nie dawał jednak za wygraną i kilkanaście lat później wyjednał u władcy zgodę na wójtostwo filipowskie dla swego syna Jerzego Puzyny. Tenże wójt Filipowa został 28 listopada 1720 r.¹⁹

Funkcji tej nie piastował jednak długo, gdyż 19 grudnia 1722 r. August II Mocny wójtem filipowskim mianował kolejnego syna Krzysztofa Puzyny – Michała. W jego rękach urząd ten znajdował się przez długi czas (m.in. w latach: 1731, 1739, 1740, 1741, 1742, 1744, 1747, 1750, 1751, 1752). Co ciekawe, już 11 lipca 1740 r. określono go „starym wójtem miasta Filipowa”. Był też chorążym powiatu upickiego²⁰. Możliwe, że przez pewien czas wójtostwo filipowskie spoczywało w rękach Ignacego z Kozielska Puzyny, też chorążego upickiego, którego wójtem i starostą Filipowa określono 16 marca 1741 r.²¹

Pisarzem wójtowskim był tu na przełomie 1740 i 1741 r. Jakub Barszczewski. Urząd landwójta od 22 grudnia 1740 r. sprawował Józef Bagiński. Krytycznie

¹⁷ J. Bardach, *Miasta na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historyczny” 87(1980), z. 1, s. 39; Z. Góralski, *Encyklopedia urzędów i godności...*, s. 75, 114–115, 182; A. Laszuk, *Zaścianki i królewszczyzny. Struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1998, s. 51; K. Łożyński, *Puszcza Grodzieńska...*, s. 295; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 47.

¹⁸ AGAD Warszawa, MK, sygn. 410, k. 619–623; *Akty wydawajemyje Komisijeju, wysoczajsze uczeżdzennoju dla razbora drewnich aktow*, t. 1, Wilno 1865, s. 157–162; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 147; P. Krupiński, *Dzieje parafii Filipów do końca XVIII wieku* [praca magisterska napisana w Instytucie Historii Uniwersytetu w Białymstoku pod kierunkiem prof. S. Alexandrowicza i dr. J. Maroszką, obroniona w 1999 r., s. 14]; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, s. 104.

¹⁹ *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 174–184.

²⁰ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4840, k. 65; BU Wilno, F57-B53/1316, [b.n.k.]; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 29, k. 202–203, 551–552, 621–621v; tamże, nr 33, k. 315–315v; tamże, nr 36, k. 295–295v; tamże, nr 39, k. 438; tamże, nr 41, k. 22, 41–41v; tamże, nr 49, k. 534, 546v; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 570, 587, 590n.; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 184–193, 195, 216, 218, 248; T. Naruszewicz, *Konflikty mieszczan filipowskich w latach czterdziestych XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 10(2010), s. 91.

²¹ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 30, k. 212v; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 212.

oceniali go inni mieszczanie. Zarzucano mu, że był człowiekiem spoza miasteczka, nie posiadał tu zabudowań, wcześniej zajmował się tylko malowaniem obrazów i drobnym handlem, a nawet podtruwał kury sąsiadom. Bagińskiego uważano za bliskiego współpracownika Puzyny. Podobno kazał „na rynku ćwiczyć” niewinnych mieszczan, w tym parobka miejscowego burmistrza²². Była to najprawdopodobniej forma zastraszenia magistratu.

Bagiński długo nie utrzymał się na swym stanowisku i 26 stycznia 1742 r. wzmiankowano landwójta Michała Minkiewicza. Ławnikiem był w tym okresie Jakub Wyszomirski. Dwa lata później funkcję landwójta pełnił Jakub Wojnowski, pisarza wójtowskiego – Stefan Podbielski, a dwóch jego ławników to Antoni Pawłowski i Jakub Wyszomirski. Michał Minkiewicz ponownie był landwójtem 29 listopada 1748 r. Po czterech latach zajmował się tym Jakub Barszczewski. Współpracowali z nim ławnicy: Jakub Buczyński, Antoni Pawłowski, Maciej Wiszniewski i Jakub Wyszomirski²³.

Następcą Michała Puzyny został Jakub Puzyna, starościc popański (pupański). 14 sierpnia 1754 r. formalną zgodę na objęcie przez niego urzędu wójtowskiego wydał w Warszawie król August III. Jakub pełnił to stanowisko także w 1755, 1760 i 1762 r. Nie łączył on już jednak funkcji wójta i tutejszego starosty. 7 grudnia 1762 r. władca zezwolił mu na scedowanie wójtostwa filipowskiego na rzecz Tadeusza Puzyny, starosty filipowskiego²⁴.

Zastępcą wójta Tadeusza Puzyny w 1765 r. był Jakub Barzczewski (Barszczewski). 24 maja 1773 r. ostatni monarcha Rzeczypospolitej wyraził zgodę, by Tadeusz Puzyna przekazał wójtostwo Tomaszowi Michniewiczowi, strażnikowi powiatu kowieńskiego²⁵.

Ostatnim znanym z nazwiska wójtem Filipowa w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów był Ludwik Minkiewicz, z którym 18 marca 1794 r. współpracowali ławnicy: Wojciech Kraszewski, Szymon Podbielski, Jan Remiszewski i Paweł Urbanowicz²⁶.

Przywilej miejski z 1576 r. gwarantował istnienie dwóch włók wójtowskich w Przemości. W latach 1740–1741 funkcję wójta pełnił tu Józef Antoni Sołłohub vel Sołohub, który jesienią 1741 r. razem m.in. ze Stanisławem Pawlikowskim rozsądzał spór w magistracie filipowskim²⁷. Pawlikowskiego nazywano też

²² CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 30, k. 80, 85–86; 210n.; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 194–197, 208.

²³ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 29, k. 202–203; tamże, nr 31, k. 29–30; tamże, nr 33, k. 589–590v, 836–837v; tamże, nr 41, k. 22; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 588.

²⁴ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 49, k. 552; tamże, nr 50, k. 17; tamże, nr 52, k. 233; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 213–214, 264–267.

²⁵ CAH Wilno, f. 11, op. 1, nr 1092 (SA 3809), k. 24; *Inwentarze starostw i dzierżaw powiatu grodzieńskiego 1765*, opr. G. Krupiński, Warszawa 2012, s. 100; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 268, 297–298.

²⁶ CAH Mińsk, f. 1761, op. 1, nr 16, k. 159–162; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 299, 301.

²⁷ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4761, k. 147; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 49, k. 534; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 573n.; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 216.

namiestnikiem, administratorem oraz landwójtem przeroślskim²⁸. W latach sześćdziesiątych XVIII stulecia wójtami byli tu: Józef Białłozor i Stefan Zabiello (od 30 marca 1769 r.). Zabiello sprawował ten urząd także w 1775 r. 23 sierpnia 1773 r. landwójtostwo spoczywało w rękach Adama Medekszy. Jednak już 3 września 1773 r. wzmiankowano landwójta Sankowskiego. Landwójta Adama Medekszę ponownie wspomniano 20 grudnia 1773 i w roku następnym. Sankowskiego wymieniono wtedy jako sługę wójtowskiego. Wójtostwo było nieobsadzone 29 października 1789 r. („po śmierci WJP Meiera, wojskiego kowień[skiego]”. U schyłku 1789 r. wójtem Przerośli był Stanisław Ciemnołoński, regent ziemski powiatu grodzieńskiego. Czerpał on dochody z tutejszej karczmy wójtowskiej²⁹.

Burmistrzowie, gmińscy, pisarze i rajcy

Reprezentacja mieszczan spoczywała w rękach rajców, którym przewodniczył burmistrz. Ustanawiali oni podatki, zarządzali mieniem miejskim i wydawali przeróżne rozporządzenia. Mieli też uprawnienia sądowe w sprawach cywilnych (tzw. sąd radziecki). Powoływali i kontrolowali urzędników. Radę miejską tworzyły dwa organy: rada urzędująca i „bywsza”. Kadencja trwała rok, po czym czynna rada stawiała się „przeszłą” i miała jedynie głos doradczy. Zbigniew Góralski uznaje w swoich opracowaniach burmistrza za głowę miasta. Burmistrza wybierali rajcy i był on niezależny od starosty. Przewodniczył radzie, do jego obowiązków należało też rozwiązywanie sporów między mieszczanami oraz walka z pijaństwem. Według Jarosława Szlaszyńskiego w Przerośli radę tworzyło czterech rajców, którzy wybierali spośród siebie burmistrza i gmińskiego. Sprawowanie funkcji miejskich było nieodpłatne. Według Juliusza Bardacha w skład magistratów wchodził: burmistrzowie, rajcy i pisarze. Ci ostatni pełnili swoistą rolę sekretarzy rad miejskich. Burmistrzowie byli mieszczanami w przeciwieństwie do wójtów, którzy wywodzili się z reguły ze stanu szlacheckiego³⁰.

Pisarzem miejskim filipowskim w latach trzydziestych XVIII w. był Kazimierz Maleyko. Z 12 sierpnia 1740 r. znamy burmistrza Filipowa – Jana Gosia vel Gosiewskiego. Niebawem jednak zmarł. Na początku lutego 1741 r. burmistrzem był Kasper Paszkowski, który współpracował z pisarzem Gabrielem Rożańskim, rajcą Piotrem Gosiewskim i „bywszymi” burmistrzami Marcinem Koleyninem i Michałem Minkiewiczem. Kasper Paszkowski kierował radą także

²⁸ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 49, k. 534, 547v, 550v; *Akty izdawajemyje...*, t. 7, s. 573, 596, 599n.; *Lietwos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 216, 252, 262.

²⁹ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 56, k. 36; tamże, nr 59, k. 245, 1071v, 1144, 1310–1311; tamże, nr 71, k. 583; tamże, f. 1882, op. 1, nr 4, k. 47–47v, 77; CAH Wilno, SA 3681, k. 298; tamże, SA 4056, k. 113v; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie*, pod red. A. Rachuby, Warszawa 2009, s. 384, 388, 446, 676; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 54.

³⁰ J. Bardach, *Miasta na prawie magdeburskim...*, s. 39; Z. Góralski, *Encyklopedia urzędów i godności...*, s. 16, 94, 121; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 21–22, 54; tenże, *Władze Augustowa...*, s. 68.

w październiku i grudniu 1741 oraz w 1742 r.³¹ Najprawdopodobniej w marcu 1743 i na początku 1744 r. urzędował już burmistrz Jerzy Lubowicz. Z 4 czerwca 1744 r. znamy jego następcę – Andrzeja Czaplickiego. Wiceburmistrzem był Tomasz Andryszczyk, a nowym pisarzem miejskim – Piotr Goś. Jesienią tego roku funkcjonował tu gmiński Jakub Barszczewski. W kwietniu 1746 r. włodarzem Filipowa był Michał Minkiewicz. Na początku 1749 r. burmistrzostwo znajdowało się w rękach Franciszka Podbielskiego. Pisarstwem zajmował się Piotr Gosiewski. Latem tegoż roku burmistrzem był ponownie Andrzej Czaplicki (piastował tę funkcję także w czerwcu 1750 r.)³².

Przełom 1751 i 1752 r. to czas burmistrzowania w Filipowie Szymona Iwanickiego. Gmińskim był Mateusz Świeczko. Następnym włodarzem został w 1752 r. Michał Minkiewicz, pełniący tę funkcję i 2 sierpnia 1753 r. Cztery lata później zajmował się tym Franciszek Podbielski. Pisarstwo miejskie spoczywało w rękach Antoniego Tadeusza Wojnowskiego. Franciszek Podbielski (Podbielski) był też burmistrzem 13 listopada 1758 i w 1765 r. Użytkował dwie włóki i cztery morgi gruntu³³. Z czerwca 1765 r. znamy burmistrza Filipowa – Jakuba Barszczewskiego. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych XVIII w. radą kierował Ludwik Minkiewicz, którego w końcu 1789 r. określono byłym burmistrzem. Pisarstwem zajmował się Antoni Perkowski. Uczestniczyli oni w obradach przedstawicieli miast w Warszawie. Z 18 marca 1794 r. znamy burmistrza Macieja Kolejnika (Koleynina)³⁴.

Interesujące zjawisko miało miejsce w Przerośli po śmiertelnej epidemii z lat 1707–1710. Wszyscy mieszkający tu mężczyźni otrzymali jakąś funkcję urzędniczą. Burmistrzem został Piotr Wronowski, a pisarzem – Jakub Waniewski. Trzech pozostałych przy życiu mężczyzn – Stefan Śniatkowski, Szymon Borowski i Kazimierz Babiński – zostało rajcami. W 1728 r. pisarstwem zajmował się Jan Felkierzan. Trzydzieści lat później burmistrzem był Szymon Wawrukiewicz³⁵. Pewien czas przed rokiem 1757 jego następcą został Franciszek Rogala. W 1757 r. burmistrzostwo spoczywało w rękach Mateusza Kryscio. Współpracowali z nim: pisarz Paweł Wasilewski i gmiński Tomasz Szlaszyński. Latem 1760 r. funkcję szefa rady miejskiej w Przerośli pełnił Maciej Rogala. Miał on zastępcę – Pawła Wasilewskiego. Sprawowali oni te urzędy także trzy lata później. Burmistrz Maciej Rogala funkcjonował tu również w czerwcu 1764 r. W 1772 r. burmistrzem

³¹ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 29, k. 225–226, 618–618v; tamże, nr 30, k. 690–691; tamże, nr 31, k. 29–30, 202–203, 368; tamże, nr 49, k. 545v; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 571, 589, 596–597; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 246; T. Naruszewicz, *Konflikty mieszczan filipowskich...*, s. 92.

³² CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 33, k. 258v, 315–315v, 848–848v, 589–590v; tamże, nr 35, k. 441–442v; tamże, nr 38, k. 65–66v, 177–178, 568; tamże, nr 39, k. 342–342v; T. Naruszewicz, *Konflikty mieszczan filipowskich...*, s. 95.

³³ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 41, k. 22, 593; tamże, nr 42, k. 458; tamże, nr 47, k. 1–4v; tamże, nr 52, k. 623; CAH Wilno, f. 11, op. 1, nr 1092 (SA 3809), k. 24; *Inwentarze starostw i dzierżaw...*, s. 99; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 288.

³⁴ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 52, k. 767–767v; tamże, f. 1761, op. 1, nr 16, k. 159–162; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 268, 284, 299, 301.

³⁵ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 49, k. 534; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 347, 570–571; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 216; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 44, 61.

Przerośli był z kolei Paweł Teodor Wasilewski, którego zastępował Wojciech Wawrukiewicz. Wiceburmistrz Wawrukiewicz (Wawrykiewicz) był burmistrzem rok i dwa lata później. U schyłku 1789 r. unię miast Rzeczypospolitej podpisało w Warszawie także dwóch przedstawicieli magistratu przerońskiego – pisarz Antoni Nadarzyński i delegat Andrzej Pejcz³⁶.

Herby i pieczęcie miast

Wcześniej herb miejski otrzymał Filipów, któremu 8 września 1570 r. Zygmunt August nadał prawa magdeburskie i raka w herbie. Ostatni z Jagiellonów stwierdził wówczas: „ku któremu prawie ozdobie i pomnożeniu ich pieczęć miejską, raka, naznaczamy i podawamy, i w tymże liście naszym wszystkim obywatelom filipowskim od nas danym takową pieczęć i herb na świadectwo jaśniejsze wyrazić jeśmy raka rozkazali”. Najwcześniejszy znany odcisk pieczęci filipowskiej pochodzi z 1645 r. Prawdopodobnie wykonano ją ok. 1570 r. Pieczęć miała średnicę ok. 29–32 mm³⁷.

O pieczęć filipowską doszło do konfliktu pomiędzy lokalnym starostą a magistratem. 7 stycznia 1764 r. dzierżawca i jego ludzie zajęli siedzibę władz miejskich w Filipowie. Nakazano zastępcy burmistrza oddanie pieczęci, został przy tym kilkukrotnie uderzony w twarz³⁸.

Tłok innej, wielkiej pieczęci filipowskiej Sądu Ordynaryjnego powstał w okresie funkcjonowania Sejmu Wielkiego, ok. 1791–1792 r. Zawierała ona polsko-łaciński napis: „SĄD ORDYNARYJNY PRIMAE INSTANTIAE MIASTA FILIPOWA”. Napisano go majuskułami wzdłuż krawędzi liniowej pieczęci. Wewnątrz znajdowała się owalna tarcza obramiona klasycystycznym kartuszem. Głównym motywem był symbol raka. Tarczę zwieńczała korona o pięciu fleuronach. Wymiary tłoku wynosiły ok. 59 x 52 mm. Pieczęć przestano stosować w połowie 1792 r., gdy władzę w Rzeczypospolitej przejęli targowiczanie. Przechowywano ją w urzędzie Filipowa jeszcze w 1867 r.³⁹

³⁶ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 47, k. 1–4v; tamże, nr 49, k. 552, 927; tamże, nr 52, k. 233–233v; tamże, nr 57, k. 1195; tamże, nr 59, k. 245, 1346v; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 265–267; *Materiały do dziejów Sejmu...*, t. 2, s. 398, 400; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 834; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 54.

³⁷ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4762a, k. 20–22; tamże, KRSW, sygn. 4835, k. 185–194; MK, sygn. 410, k. 619–625; CAH Wilno, f. 1073, op. 1, nr 617, k. 46; *Akty wydawamyje...*, t. 7, s. 574–576; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 10, 146–147, 178, 187, 291; J. Drungilas, A. Katilius, G. Milerytė-Japertienė, *Seinų ir Suvalkų kraštas...*, s. 39; M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 22; T. Naruszewicz, *Wpływ osadnictwa dorzecza Douspudy...*, s. 106; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, s. 453–455; tenże, *Pieczęcie miast...*, s. 391–392; S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 84; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, s. 103.

³⁸ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 52, k. 765v; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 281.

³⁹ CAH Sankt Petersburg, f. 1343, op. 15, nr 336, k. 46; A. Citou, *Heraldyka białoruskich miest...*, s. 280; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 392–393.

Funkcjonowała też wówczas kolejna, mała pieczęć z napisem: „SAD ORD(Y-NARYINY) PRIMAE INSTA(NTIAE) MI(A)STA FILIPAWA”. Miała owalną tarczę z rakiem i koronę. Jej wymiary wynosiły ok. 42 x 37 mm⁴⁰.

Mocą przywileju króla Stefana Batorego z 23 listopada 1576 r. w herbie Przerośli pojawił się lew za kratą⁴¹. Nie znamy odcisku pieczęci tegoż magistratu. Jedyne znany wizerunek herbu Przerośli widnieje na szlacheckiej pieczęci herbowej miejscowego wójta, pochodzącej z 11 marca 1664 r. Ma ona wygląd ośmioboku o wymiarach 19 x 18 mm. U góry znalazły się inicjały S i P, które oznaczały prawdopodobnie „Sigillum Pererolensis”. Widnieją tam też symbole lwa. Tarczę zwieńczono herbem chyba z koroną. Była to pieczęć używana przez miejscowych landwójtów. W historiografii funkcjonuje błędna teza Mariana Gumowskiego, że herb nadał Przerośli August III w 1748 r. Ów zasłużony uczonego pomylił czas nadania pieczęci z potwierdzeniem magdeburgii w 1748 r. Pieczęć Przerośli użytkowano m.in. w 1755 i 1764 r.⁴²

Ratusze

Siedziby władz miejskich w Wielkim Księstwie Litewskim charakteryzowały się niedużymi rozmiarami i drewnianą konstrukcją. Niekiedy miały wieżę. W środku znajdowały się sale obrad rady i sądów miejskich oraz chyba pomieszczenia więzienne i narzędziowe. Ratusze budowane u schyłku XVIII w. nabierały stylu klasycystycznego. Miały jedną lub dwie kondygnacje. Część miasteczek organizowała obrady władz w gospodach. W 1791 r. stwierdzono, że mieszczanie mieli gromadzić się w ratuszu, „a gdyby nie było ratusza, lub co jaki zniszczył przypadek, wtedy magistrat oznaczy miejsce przyzwoite na zgromadzenia ludu, dopóki nie stanie ratusz”⁴³.

Środki na wystawienie siedziby władz miejskich w Filipowie zapewniono już w przywileju królewskim z 8 września 1570 r. Nakazano w nim przekazywanie na ten cel dochodów z opłaty targowej. Ponadto przywilej monarszy z 1578 r. gwarantował zezwolenie na wycinkę drzew na budowę ratusza⁴⁴.

⁴⁰ CAH Sankt Petersburg, f. 1343, op. 15, nr 336, k. 46; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 393–394.

⁴¹ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4762a, k. 160–170v, 254; tamże, ZDP, sygn. 3192; CAH Sankt Petersburg, f. 950, op. 1, nr 387, k. 5v; W. Guzewicz, *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 19)...*, s. 109; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, t. 3, s. 613; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, s. 450; J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija...*, s. 578.

⁴² AN Wilno, f. 43-15 622; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 52, k. 233–233v; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 265–267; M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, s. 23; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 835.

⁴³ *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, pod red. K. Čerbulėnasa, A. Jankevičienė, V. Levandauskasa, A. Miškinisa, V. Zubovasa, A. Lagunavičiausa, Wilno 1994, s. 541, 545; *Urządzenie Wewnętrzne Miast Wolnych Rzeczypospolitej w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim. Prawo Uchwalone Dnia 24. Czerwca Roku 1791*, [b.m.w.] 1791, s. 5; J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI–XVIII*, t. 1, Warszawa 1976, s. 205–207.

⁴⁴ *Akty izdawajemyje...*, t. 1, s. 157–162; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, t. 3, s. 610; K. Łożyński, *Puszcza Grodzieńska...*, s. 290; T. Naruszewicz, *Od Janówki, przez Suwałki...*, s. 391; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, s. 103–104.

Ratusz w Filipowie funkcjonował z pewnością w 1740 r. Rok później także wzmiankowano o „ratuszu filipowskim”. Dzięki informacjom z 1744 r. wiemy, że był to dość okazały budynek, posiadający co najmniej dwie kondygnacje. W górnej funkcjonowała dzwonnica. Dwa lata później w urzędzie tym skarżyli się np. szlachcice z Łaniewicz⁴⁵. Istniał on również w 1750, 1751 i 1752 r. W 1764 r. ratusz zajął siłą miejscowy starosta Tadeusz Puzyna. Doszło wtedy do wspomnianego konfliktu z wiceburmistrzem Filipowa – Andrzejem Wojnowskim – którego w połowie lat sześćdziesiątych XVIII w. „sprowadziwszy na ratusz dla zeznania inkwizycji in fundum wszadzić kazał”. Po tym starosta wysłał do miasteczka 15 konnych, którzy otoczyli ratusz, „powrózek u dzwonka ucieli” i zamierzali zatrzymać Wojnowskiego, „który [jednak – T.N.] ucieczką salwowany w życiu został”. Siedziba urzędu miejskiego działała w Filipowie jeszcze na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVIII w. W 1789 r. przeniesiono tu nauczanie szkolne⁴⁶.

Kilka lat po Filipowie również pobliska Przerośl otrzymała wsparcie umożliwiające budowę ratusza (23 listopada 1576 r.). Stefan Batory zwolnił mieszkańców z uiszczania podatków od placów i ogrodów. W zamian zobowiązani zostali m.in. do wystawienia urzędu⁴⁷.

Wiemy, że siedziba władz miejskich istniała w Przerośli w 1740 r. Przyległy teren stał się wówczas miejscem wystąpień ludności. Grożono nawet chyba burmistrzowi i staroście. Ratusz przeroślski wykorzystywany był również przez mieszczan Filipowa (1755). Funkcjonował on także dwa lata później. Dzięki źródłom przechowywanym w Centralnym Archiwum Historycznym w Mińsku wiemy, że włodarze Filipowa zgłaszali swe skargi na starostę filipowskiego także w ratuszu Przerośli w połowie lat sześćdziesiątych XVIII stulecia. Sporządzono wtedy dokumenty „Na urzędzie magdeburii miasta Jego Królewskiej Mości przeroślskim”. Tutejszy magistrat wzmiankowano m.in. w 1772, 1773 i 1774 r. Odrębną siedzibę przy Rynku posiadał wówczas w Przerośli miejscowy wójt. Obiekt ten spalił się przed rokiem 1785. Plan Przerośli z początku XIX stulecia informuje nas o usytuowaniu ratusza na Rynku, naprzeciw ul. Dwornej. Podobnie jak w Filipowie był on drewniany⁴⁸.

⁴⁵ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 29, k. 551v–552; tamże, nr 30, k. 76; tamże, nr 33, k. 836v; tamże, nr 35, k. 441–442v; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 192–193.

⁴⁶ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 39, k. 342v; tamże, nr 41, k. 22; tamże, nr 52, k. 182–182v; 765v, 767v; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 281, 284; Cz. Matusiewicz, *Początki oświaty w Suwałkach i okolicy (do 1795 roku)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 158.

⁴⁷ AGAD Warszawa, ZDP, sygn. 3192, tamże KRSW, sygn. 4762a, k. 160–170v; CAH Sankt Petersburg, f. 950, op. 1, nr 387, k. 5v; T. Naruszewicz, *Wpływ osadnictwa dorzecza Douspudy...*, s. 103; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 20.

⁴⁸ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4761, k. 148; tamże, sygn. 4840, k. 67; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 29, k. 551–552, 621–621v i inne; tamże, nr 47, k. 4–4v; tamże, nr 52, k. 233; tamże, nr 57, k. 1195; tamże, nr 59, k. 973, 1310–1310v; CAH Wilno, f. 1073, op. 1, nr 617, k. 41; tamże, SA 3939, k. 737, 1125; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 265; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 37.

Starostwa

Funkcjonowały tu również dwa niegrodowe starostwa: przeroślskie i filipowskie. Kierowali nimi starostowie, którzy mieli strzec bezpieczeństwa mieszkańców, ogłaszać uniwersały, pobierać podatki. Pełnili władzę sądowniczą, egzekucyjną, skarbową i wojskową. Zarządzali w imieniu króla. Dzierżawa starostw przynosiła duże dochody. W związku z tym często dochodziło do nadużyć. Obsadzanie starostw stanowiło skuteczne narzędzie w polityce wewnętrznej władcy. Władzy starosty podlegali też Żydzi. Starostowie niegrodowi nie musieli mieszkać na obszarze swojej dzierżawy. Wówczas w ich imieniu zarządzali podstarości⁴⁹.

Starostwo filipowskie tworzyło miasto Filipów i część okolicznych miejscowości. O tutejszym dzierżawcy pisano już w przywileju z 1570 r. Inwentarz tegoż starostwa z 1765 r. wymienia: dwór czostkowski, miasto Filipów, przedmieścia: Wólkę, Szafranki, Jemieliste, Olszanek oraz wsie: Czostków, Krzywólkę, Supienie, Czarne i Rakówek⁵⁰.

Pod rokiem 1701 starością filipowską była Katarzyna Kryszpinowa, kasztelanowa trocka. Nie wiemy jednak, czy sprawowała ona zarząd nad starostwem. Niewykluczone, że w 1712 r. funkcję tutejszego starosty pełnił Józef Kierdej. Rok później król nadał ten urząd Krzysztofowi Dominikowi Puzynie. Jego następcą został Michał Puzyna (przynajmniej między rokiem 1729 a 1752⁵¹). Zmarł on w latach pięćdziesiątych XVIII w., a starostwo objęła jego żona Rachela z synami. W 1764 r. starostą był Tadeusz Puzyna, który sześć lat później, jako porucznik husarski, otrzymał formalną nominację od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W 1775 r. także Sejm potwierdził dzierżawę tegoż starostwa przez Tadeusza Puzynę. Miał ją trzymać przez kolejne pięćdziesiąt lat. Podczas powstania kościuszkowskiego funkcję starosty pełnił tu Józef z Kozielska Puzyna⁵².

W XVIII w. dzierżawcami starostwa przeroślskiego byli: Gerwazy Łaniewski (od 30 kwietnia 1698, 1702), Stanisław Eydziatowicz (1702, 1711), Józef Eydziatowicz (1721), Michał i Ludwika Sawiccy (1727), Jan Michał Sołłohub, Antoni Józef Sołłohub (1737, 1743), Jan Jerzy Flemming (1744, 1751), Jerzy i Katarzy-

⁴⁹ *Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, opr. A. Rachuba, Warszawa 2001, s. 500; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, wyd. 2, poprawione i uzupełnione przez F.K. Martynowskiego, t. 4, Warszawa 1886, s. 310; Z. Góralski, *Encyklopedia urzędów i godności...*, s. 112–113, 148–149; A. Leszczyński, *Sytuacja prawna Żydów ziemi bielskiej od końca XV wieku do 1795 roku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1975, nr 4(96), s. 7; H. Samsonowicz, *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1985, s. 147–148.

⁵⁰ CAH Wilno, f. 11, op. 1, nr 1092 (SA 3809), k. 23v–31v; *Inwentarze starostw i dzierżaw...*, s. 98–132; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim...*, s. 104.

⁵¹ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4880, k. 63–67; BU Wilno, F57-B53/1316, [b.n.k.]; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 35, k. 439–439v, 536–537v; tamże, nr 36, k. 295–295v; tamże, nr 39, k. 438; tamże, nr 41, k. 22, 41–41v; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 570, 582, 588, 590, 592–593; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 13, Warszawa 1916, s. 92.

⁵² AD Łomża, zesp. IV, sygn. 1106, k. 203; CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 52, k. 182–182v; CAH Wilno, SA 3681, k. 301; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 299, 301; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 391; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 70.

na Konarscy (1754), Aleksander Konarski, Józef Białłozor (od 28 marca 1760), Katarzyna Białłozorowa (ok. 1770, 1775), Jan i Rachela Mejerowie (1775, 1783, 1784), Mejerowa (1789)⁵³.

Ważną rolę w funkcjonowaniu omawianych miast odgrywały też miejscowe szkoły i szpitale. Nie podlegały one jednak władzom miejskim i starostwom, ale rzymskokatolickim parafiom Filipów i Przerośl. Warto w tym miejscu dodać, że nowożytnie szpitale parafialne to raczej domy dla starszych, bezdomnych i biednych osób⁵⁴. Te swego rodzaju przytulki stanowiły wówczas często jedyne miejsca, gdzie potrzebujący mogli uzyskać jakąś pomoc⁵⁵. Oba miasta posiadały szpitale i szkoły, choć w różnych okresach⁵⁶.

Podsumowanie

Badane dwa miasta – Filipów i Przerośl – założono na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale prawa magdeburskie otrzymały już w czasach istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów (odpowiednio w 1570 i 1576 r.). Znajdowały się tuż przy granicy z Prusami Książęcymi.

Początkowo lepiej rozwijał się Filipów, który miał aż cztery przedmieścia i własne gimnazjum z 1585 r. W XVIII w. większy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego osiągnęła jednak Przerośl, która u schyłku istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów dominowała ludnościowo w regionie. Posiadała też najbardziej rozbudowany układ przestrzenny. Dysponowała tylko jednym przedmieściem.

Żydzi wcześniej osiedlili się w Przerośli, bo w drugiej połowie XVII w. Do Filipowa osadnictwo starozakonne dotarło prawdopodobnie dopiero w XVIII stuleciu. Miejscowy magistrat utrudniał jednak rozwój tejże wspólnoty.

⁵³ CAH Mińsk, f. 1711, op. 1, nr 31, k. 396–397v; tamże, nr 33, k. 1043–1044v; tamże, nr 40, k. 469–470v; tamże, f. 1928, op. 1, nr 3, k. 128v; CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3994, k. 129; tamże, SA 3939, k. 1073v; tamże, SA 4056, k. 113v; MzO Suwałki, AF, F 018; tamże, F 127; *Akty wydawajemyje...*, t. 7, s. 216, 435, 583; T. Naruszewicz, *Od Janówki, przez Suwałki...*, s. 160; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 50–52.

⁵⁴ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, s. 379.

⁵⁵ E. Bernacki, *Szpital w Brańsku*, „Białostocczyzna” 1994, nr 36, s. 61; tenże, *Zarys dziejów szpitalnictwa cywilnego w regionie białostockim w latach 1467–1975*, „Białostocczyzna” 1996, nr 44, s. 91; M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Poznań 2005, s. 202.

⁵⁶ AGAD Warszawa, KRSW, sygn. 4761, k. 36; BU Wilno, F57, B53/1316, [b.n.k.]; CAH Wilno, f. 11, op. 1, nr 1092 (SA 3809), k. 24; tamże, f. 694, op. 1, nr 3972, k. 63n.; tamże, SA 3939, k. 737v, 1068; tamże, SA 4056, k. 106; *Lietuvos magdeburginių miestų...*, t. 9, s. 268; P. Krupiński, *Dzieje parafii Filipów...*, s. 28–29; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 310–312; tenże, *Wiadomość o szkołach parafialnych w djecezji wileńskiej. Założenie i rozwój szkół parafialnych w djecezji wileńskiej*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1908, t. 2, s. 58–60; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva...*, t. 3, s. 185, 204, 367, 376, 404n.; Cz. Matusiewicz, *Początki oświaty w Suwałkach i okolicy...*, s. 158; T. Naruszewicz, *Od Janówki, przez Suwałki...*, s. 275, 282; tenże, *Społeczno-religijna rola pierwszych parafii na obszarze dzisiejszej Suwalszczyzny*, „Studia Elckie” 2019, nr 3(21), s. 355; J. Szlaszyński, *Przerośl. Dzieje miasta...*, s. 30, 70.

Kluczowe ośrodki administracji państwowej – siedziby starostów – znajdowały się w różnych miejscach. Starostwo filipowskie miało swój dwór w Czostkowie. Z kolei starostwo Przerośl dysponowało siedzibą dzierżawcy usytuowaną niedaleko miasta. Oba tutejsze starostwa były niegrodowymi. Warto w tym miejscu podkreślić, że w znacznie gorszej sytuacji znaleźli się mieszcianie filipowscy, którzy prowadzili liczne i długotrwałe spory ze swymi starostami. Dzierżawcy nie uznawali wszystkich praw filipowian, którzy składali w związku z tym częste skargi do sądu w Grodnie.

Cechą charakterystyczną zarówno Filipowa, jak i Przerośli było posiadanie dwóch organów władzy miejskiej: ław z wójtami na czele oraz rad z burmistrzami. Zapewniały one względny porządek w miastach oraz możliwość odwoływania się do ich sądów (burmistrzowskiego w sprawach cywilnych i wójtowskiego w sporach karnych). Oba organy miały też swych pisarzy. Do rady przynależeli również gmińscy (przedstawiciele ogółu mieszczan – gminu).

Jako ciekawostkę można przytoczyć fakt, że ogromne straty ludnościowe wynikające z zarazy dżumy z lat 1707–1710 spowodowały objęcie wszystkich funkcji w magistracie Przerośli przez nielicznych ocalałych mężczyzn.

Najważniejszymi osobistościami w miasteczkach byli wójtowie, którzy czerpali w związku z tym dochody z wielu źródeł, także z włók wójtowskich.

Wspominane liczne procesy sądowe sprawiły, że więcej przedstawicieli władz miejskich znamy z XVIII-wiecznego Filipowa. Tamtejsi burmistrzowie i pisarze często wyjeżdżali do powiatowego Grodna w celu złożenia pozwu lub wyjaśnień.

O dużym poczuciu samorządności i sile magistratów obydwu omawianych miast świadczy fakt, że wysłały one swych przedstawicieli do Warszawy w czasie obrad słynnego Sejmu Czteroletniego. Najprawdopodobniej w związku z tym w 1789 r. Przerośl i Filipów wyznaczono ośrodkami Akt uniwersału Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego dla powiatu grodzieńskiego. Publicznie odczytywano w nich ważne zarządzenia polityczne, gospodarcze i wojskowe.

Obydwa miasta posiadały herby, nadane im przez królów polskich. Jako pierwszy otrzymał go Filipów (1570). Wizerunek raka ustanowił w nim Zygmunt August. Z kolei Przerośl wyobrażenie lwa za kratą dostała od Stefana Batorego w 1576 r. Powstały też pieczęcie miejskie. Wizerunki te użytkowane są do dziś.

Ratusze funkcjonowały w tych ośrodkach już najpewniej od drugiej połowy XVI w. Umożliwiły to odpowiednie zapisy w prawach magdeburskich. Filipowska siedziba władz miejskich z połowy XVIII stulecia miała przynajmniej dwie kondygnacje. W wyższej była dzwonnica. Budowle te stawały się często miejscami zaciętych sporów mieszkańców. Służyły także do rozwiązywania konfliktów z miast sąsiednich. W Przerośli wójt miał swą odrębną siedzibę przy Rynku. Tamtejszy ratusz znajdował się w centralnej części placu rynkowego. Magistraty w obu miastach były drewniane.

Ważną rolę spełniały filipowskie i przeroślskie szkoły oraz szpitale (przytułki). Ich prowadzeniem zajmowały się jednak miejscowe parafie rzymskokatolickie.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia:

Akademia Nauk w Wilnie (AN Wilno):

f. 18-148.

f. 43-15 622.

Archiwum Delegatury Służby Ochrony Zabytków w Suwałkach (ADSOZ Suwałki):

Karty ewidencyjne nr 166.

Archiwum Diecezjalne w Łomży (AD Łomża):

zespół I: nr 581.

zespół II: nr 319.

zespół IV: nr 1104, 1105, 1106.

Księga chrztów parafii Janówka z 1652 r.

Księga chrztów parafii Janówka z 1666 r.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD Warszawa):

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych: nr 4761, 4762a, 4835, 4840, 4880.

Metryka Koronna: nr 410.

Metryka Litewska: nr 195.

Zbiór Dokumentów Pergaminowych: nr 3192, 4336.

Biblioteka Narodowa w Berlinie (BN Berlin):

Krieges Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen Enthaltend das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departament Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800.

Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie (BU Wilno):

F57-B53/44.

F57-B53/1316.

Centralne Archiwum Historyczne w Mińsku (CAH Mińsk):

f. 1711, op. 1: nr 29, 30, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 49, 52, 56, 57, 59, 71.

f. 1761, op. 1: nr 16.

f. 1882, op. 1: nr 3, 4.

f. 1928, op. 1: nr 3.

Centralne Archiwum Historyczne w Wilnie (CAH Wilno):

f. 694, op. 1: nr 3515, 3939, 3972, 3994, 4056.

f. 1073, op. 1: nr 617.

SA 3681, 3765, 3809, 3938, 3939.

Centralne Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu (CAH Sankt Petersburg):

f. 950, op. 1: nr 387.

f. 1343, op. 15: nr 336.

Muzeum Narodowe w Krakowie (MN Kraków):

Biblioteka Czartoryskich (BCz.), dz. IV: nr 1775.

Muzeum Okręgowe w Suwałkach (MzO Suwałki):

Archiwum Falka (AF): F 018, 127.

Źródła drukowane:

Akty izdawajemyje Komisijeju, wysoczajsze uczeżdzennoju dla razbora drevnich aktow, t. 1, Wilno 1865.

Akty izdawajemyje Wilenskoju Archeograficzskoju Komisijeju, t. 7, Wilno 1874.

Akty izdawajemyje Wilenskoju Komisijeju dla razbora drevnich aktov, t. 21, Wilno 1894.

Inwentarze starostw i dzierżaw powiatu grodzieńskiego 1765, opr. G. Krupiński, Warszawa 2012.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai, t. 9: *Berzyňkas, Liudvinavas, Pilypavas*, opr. J. Drungilas, Wilno 2021.

Lietuvos Metrika (1511–1518), ks. 9, Wilno 2002.

Lietuvos Metrika (1566–1574), ks. 51, Wilno 2000.

Lietuvos Metrika (1566–1572), ks. 530, Wilno 1999.

Lietuvos Metrika (1791–1792), ks. 556, Wilno 2005.

Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego, opr. J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski, t. 2, Wrocław 1957.

Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131, opr. A. Rachuba, Warszawa 2001.

Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku, opr. T. Naruszewicz, Suwałki 2013.

Piscowaja kniga Grodnenskoj Ekonomii, t. 1, Wilno 1881.

Urządzenie Weewnętrzne Miast Wolnych Rzeczypospolitey w Koronie i w Wielkim Xięstwie Litewskim. Prawo Uchwalone Dnia 24. Czerwca Roku 1791, [b.m.w.] 1791.

Literatura:

Achremczyk S., *Słowo wstępne*, w: *Dzieje Olecka 1560–2010*, Olecko 2010, s. 5–7.

Alexandrowicz S., *Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego (XV wieku – I połowy XVII wieku)*, „Acta Baltico-Slavica” 1964, t. 1, s. 137–156.

Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 3, Warszawa 1846.

Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, wyd. 2, poprawione i uzupełnione przez F.K. Martynowskiego, t. 4, Warszawa 1886².

Bardach J., *Miasta na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historyczny” 87(1980), z. 1, s. 21–51.

Bernacki E., *Szpital w Brańsku*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 36, s. 61–68.

Bernacki E., *Zarys dziejów szpitalnictwa cywilnego w regionie białostockim w latach 1467–1975*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 44, s. 90–103.

Bogdan D., *Olecko w latach 1560–1800*, w: *Dzieje Olecka 1560–2010*, Olecko 2010, s. 69–221.

Bystron J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI–XVIII*, t. 1, Warszawa 1976.

Citou A., *Heraldyka białoruskich miest (XVI – początek XX w.)*, Mińsk 1998.

Czyżewski P., *Wasilków w XVI–XVIII wieku*, w: *Wasilków miasto renesansowej harmonii 1566–2006*, pod red. J. Maroszka, Wasilków 2006, s. 61–144.

Drungilas J., Katilius A., Milerytė-Japertienė G., *Seinų ir Suvalkų kraštas. Kielionių vadovas*, Wilno 2015.

Filipowicz S., *Przywileje dla miasta Suwałk*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 2006, t. 6, s. 171–183.

Grabski W.J., *300 miast wróciło do Polski*, Warszawa 1960.

Grenz R., *Der Kreis Treuburg Ein ostpreußisches Heimatbuch, Zusammengestellt, im Auftrage der der Kreisgemeinschaft Treuburg*, Lubeka 1971.

Grzelak S., Sztukowski J., *Województwo suwalskie*, Białystok 1982.

Góralski Z., *Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 2000.

Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.

Guzewicz W., *Berżniki jako ośrodek kościelny na Sejneńszczyźnie (zagadnienia wybrane)*, „Civitas ex Lex” 2019, nr 1(21), s. 71–83.

Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji elckiej*. T. I: *Augustów – Janówka*, Elk 2024.

Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji elckiej*. T. II: *Jeleniewo – Ruciane-Nida*, Elk 2025.

Guzewicz W., *Encyklopedia parafii i kościołów diecezji elckiej*. T. III: *Rutka-Tartak – Żytkiejmy*, Elk 2025.

Guzewicz W., *Kościół i parafia diecezji elckiej (część 7)*, „Civitas et Lex” 2023, nr 1(37), s. 7–16.

Guzewicz W., *Kościół i parafia diecezji elckiej (część 9)*, „Civitas ex Lex” 2023, nr 3(39), s. 7–19.

Guzewicz W., *Kościół i parafia diecezji elckiej (cz. 19)*, „Studia Elckie” 2024, nr 1, s. 107–122.

Herbst S., *Analiza układu przestrzennego miasta Sejny*, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1963, s. 223–230.

Jaśkiewicz A., *Filipów*, „Jaćwing” 2014, nr 1(8), s. 21–22.

Kahan B., *100 years of the Suwalk Jewish Community*, w: *Jewish Community Book Suwalk and Vicinity: Baklerove, Filipove, Krasnopol, Psheroshle, Puns, Ratzk, Vizhan, Yelineve* (streszczenie w języku angielskim), Tel Aviv 1989.

Kłapkowski W., *Fundacja i uposażenie kościołów w Przzerośli i Puńsku*, „Ateneum Wileńskie” 13(1938), z. 1, s. 217–229.

- Kotyńska-Stetkiewicz J., Kułak A., Ryżewski G., Wróbel M., *Neogotyckie kościoły województwa podlaskiego*, pod red. G. Ryżewskiego, t. 1, Białystok 2017.
- Kviklys B., *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 3, Wilno 1991.
- Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912.
- Kurczewski J., *Wiadomość o szkołach parafialnych w djecezji wileńskiej. Założenie i rozwój szkół parafialnych w djecezji wileńskiej*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1908, t. 2, s. 17–64.
- Laszuk A., *Zaścianki i królewszczyny. Struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1998.
- Leszczyński A., *Sytuacja prawna Żydów ziemi bielskiej od końca XV wieku do 1795 roku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1975, nr 4(96), s. 3–36.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, pod red. K. Čerbulėnasa, A. Jankevičienė, V. Levandauskasa, A. Miškinisa, V. Zubovasa, A. Lagunavičiaus, Wilno 1994.
- Łowmiańska M., *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Poznań 2005, s. 149–331.
- Łożyński K., *Puszcza Grodzieńska, jej kolonizacja oraz podziały w XVI wieku*, w: *Puszcze wielkoksiańskie na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2007, s. 249–304.
- Matusiewicz A., *Andrzej Wiszowaty, arianin*, w: *Biografie suwalskie*, Suwałki 1993, s. 89.
- Matusiewicz Cz., *Początki oświaty w Suwałkach i okolicy (do 1795 roku)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 155–162.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, pod red. M. Siuchnińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Michalski J., *Miasta polskie w XVIII wieku*, w: *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 65–96.
- Nalepa J., *Stabo – jaćwieńska nazwa Jeziora Kamienego na Suwalszczyźnie*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. 15, s. 141–149.
- Naruszewicz T., *Administracja i funkcjonowanie klasztornych miasteczek Sejn i Suwałk w drugiej połowie XVIII wieku*, „Civitas et Lex” 2025, nr 1(45), s. 23–44.
- Naruszewicz T., *Konflikty mieszczan filipowskich w latach czterdziestych XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 91–96.
- Naruszewicz T., *Od Janówki, przez Suwałki, Kalwarię, Witkowyszki, do Pilwiszek. Obszar dekanatu Olwita do końca XVIII wieku*, Suwałki 2020.
- Naruszewicz T., *Rozwój miasteczek z obszaru dzisiejszego powiatu suwalskiego w XVI–XXI wieku*, materiały z konferencji naukowej w Bakalarzewie z 13 lipca 2014 roku (w ramach obchodów 500-lecia Bakalarzewa): *Dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego na dawnym pograniczu polsko-litewsko-pruskim*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 155–170.
- Naruszewicz T., *Społeczno-religijna rola pierwszych parafii na obszarze dzisiejszej Suwalszczyzny*, „Studia Elckie” 2019, nr 3(21), s. 343–361.
- Naruszewicz T., *Wpływ osadnictwa dorzecza Douspudy (Douszpudy, Dowspudy, Rospudy) na przemiany środowiska naturalnego do XVII wieku*, „Studia Podlaskie” 2012, t. 20, s. 91–127.
- Nowalski S.A., *Monografia miasta Suwałk*, Kraków 1880.
- Orłowicz M., *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim*, Białystok 1937.
- Oxford. Wielka Historia Świata. Polska*, t. 33, Warszawa [b.r.w.].
- Podhorodecki L., *Historia nowożytna XVI–XVIII w. dla szkół średnich*, Warszawa 2000.
- Pokropek M., *Ludowe tradycje Suwalszczyzny*, Suwałki 2010.
- Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.
- Rimša E., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Wilno 1999.
- Rimša E., *Pieczczę miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007.
- Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- Samsonowicz H., *Historia Polski do roku 1795*, Warszawa 1985.
- Szlaszyński J., *Cmentarz w Przerośli*, „Jaćwież” 2000, nr 10, s. 12–13.

- Szlaszyński J., *Przerośl. Dzieje miasta i gminy*, Przerośl 2009.
- Szlaszyński J., *Władze Augustowa w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2001, t. 1, s. 67–74.
- Śliwiński J., *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkoksiażące puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010.
- Śliwiński J., *Samorzutne podziały administracyjne puszczy, w: Puszcze wielkoksiażące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2007, s. 153–178.
- Totoraitis J., *Sūduvos Suvalkijos istorija*, t. 1, Kowno 1938.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 13, Warszawa 1916.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie*, pod red. A. Rachuby, Warszawa 2009.
- Wąsicki J., *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*, Poznań 1964.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 51–132.

Opracowania rękopiśmienne i maszynopisy:

- Krupiński P., *Dzieje parafii Filipów do końca XVIII wieku* [praca magisterska napisana w Instytucie Historii Uniwersytetu w Białymstoku pod kierunkiem prof. S. Alexandrowicza i dr. J. Maroszka, obroniona w 1999 r.].
- Matusiewicz Cz., *Maszynopis i rękopis zarysu dziejów dekanatu Przerośl vel Olwita*, (Wstęp, erekcja i uposażenie kościołów dekanatu Przerośl, czyli Olwita), [b.n.s.] (w posiadaniu A. Matusiewicza).

HISTORIA / HISTORY

Ks. SŁAWOMIR ZABRANIAK

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9987-8013>

e-mail: slawomir.zabraniak@interia.pl

OD TONSURY DO NOMINACJI ARCYBISKUPIEJ. „KARIERA” DUCHOWNA JANA DŁUGOSZA

Streszczenie: Ks. Jan Długosz, znany jako najwybitniejszy dziejopisarz średniowiecznej Polski, rzadko bywa postrzegany jako osoba duchowna. Wiele jego działań było jednak inspirowanych faktem, że był właśnie duchownym. Prześledzenie jego drogi do kapłaństwa i kolejnych etapów życia aż do królewskiej nominacji na arcybiskupstwo lwowskie było celem niniejszego artykułu. Polski Liwiusz jest przykładem średniowiecznego duchownego, który doczekał się najwyższych godności kościelnych. Powoli, wraz z upływem czasu, przyjmował poszczególne stopnie święceń, które otwierały mu drogę do różnych beneficjów, godności i urzędów kościelnych. Dzięki własnym zdolnościom i protekcji otrzymywał beneficja, z których czerpał liczne dochody. Znaczną ich część przeznaczał na cele, które dziś określilibyśmy mianem działalności dobroczynnej, charytatywnej i mecenatu.

Słowa kluczowe: Jan Długosz, duchowny, tonsura, stopnie święceń, beneficja

FROM TONSURE TO ARCHBISHOP'S NOMINATION. THE CLERICAL „CAREER” OF JAN DŁUGOSZ

Abstract: Father Jan Długosz, known as the most outstanding historiographer of medieval Poland, is rarely perceived as a cleric. However, many of his actions were inspired by the fact that he was a cleric. Tracing his path to priesthood and subsequent stages of life up to the royal nomination to the Lviv archbishopric was the aim of this article. The Polish Liwiusz is an example of a medieval cleric who lived to see the highest church dignities. Slowly, with the passage of time, he accepted individual degrees of ordination, which opened the way for him to various benefices, dignities and church offices. Thanks to his own abilities and protection, he received benefices from which he derived numerous incomes. He allocated a significant part of them to purposes that today we would describe as charitable activities, charity and patronage.

Keywords: Jan Długosz, clergyman, tonsure, degrees of ordination, benefice

Wstęp

Ks. Jan Długosz (1415–1480) jest znany przede wszystkim jako najwybitniejszy kronikarz Polski średniowiecznej. Z tego też powodu jest nazywany polskim Liwiuszem. Doczekał się także licznych publikacji traktujących o jego życiu i dorobku naukowym¹. Wiele z nich powstało z okazji okrągłych rocznic jego urodzin i śmierci². Ich przeglądu dokonał niedawno Waldemar Bukowski przy okazji 600. rocznicy urodzin arcybiskupa nominata lwowskiego³. Wiadomości o życiu i działalności Jana Długosza na podstawie dostępnych źródeł zestawiała przed laty Agnieszka Perzanowska⁴.

Większość opracowań dotyczy jednak działalności Jana Długosza na polu dyplomatycznym i literackim. Jego działalność jako dyplomaty omówił kilka lat temu Janusz Smołucha⁵. O jego zaangażowaniu w sprawy pruskie pisał Marian Biskup⁶. Wcześniejsza jego działalność z lat 1448–1450 była przedmiotem badań Krzysztofa Osińskiego⁷.

Niektóre aspekty Długoszowej aktywności doczekały się jednak tylko zasygnalizowania lub były pomijane. Nie można bowiem zapominać, że Jan Długosz był przede wszystkim duchownym i z tym wiązały się konkretne prawa i obowiązki wynikające z ówczesnego prawa kościelnego. Warto więc je przybliżyć, by lepiej poznać koleje życia wielkiego kronikarza.

¹ J. Mrukówna, *Jan Długosz. Życie i twórczość*, Kraków 1972; J. Mitkowski, *Jan Długosz*, Warszawa 1976; S. Grzybowski, *Jan Długosz*, Kraków 2003.

² Np. „*E fructu arbor cognoscitur...*”. W sześćsetną rocznicę urodzin Jana Długosza, pod red. K. Krawiec-Zlotkowskiej, T. Ceynowy, Słupsk–Koszalin 2019; *Jan Długosz herbu Wieniawa (1415–1480). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016; *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, pod red. L. Korczak, M.D. Kowalskiego, P. Węcowskiego, Kraków 2016; *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, pod red. F. Kiryka, Olsztyn 1983; *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980.

³ W. Bukowski, *Krąg rodzinny Jana Długosza*, w: *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, pod red. L. Korczak, M.D. Kowalskiego, P. Węcowskiego, Kraków 2016, s. 13–20.

⁴ A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe o życiu i działalności Jana Długosza*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 293–365.

⁵ J. Smołucha, *Działalność dyplomatyczna Jana Długosza*, w: *Jan Długosz herbu Wieniawa (1415–1480). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016, s. 67–73.

⁶ M. Biskup, *Działalność dyplomatyczna Jana Długosza w sprawach pruskich w latach 1454–1466*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 141–167.

⁷ K. Osiński, *Kilka uwag o działalności dyplomatycznej Jana Długosza w latach 1448–1450*, „Słupskie Studia Historyczne” 20(2014), s. 23–35.

Od obrzędu tonsury do nominacji na arcybiskupstwo lwowskie

W okresie średniowiecza, według ówczesnego prawa kościelnego, do duchowieństwa zaliczano wszystkich tonsuratów, zatem pojęcie „osoba duchowna” było względnie szerokie. Obrzędem włączającym osobę płci męskiej do stanu duchownego był bowiem obrzęd tonsury. Tonsura nie była nigdy uważana za stopień hierarchii kościelnej, ale za ceremonię poświęcenia i oddania się Bogu. Człowiek świecki, ochrzczony i bierzmowany, zostawał wówczas włączony do stanu duchownego i zyskiwał przywileje właściwe duchownym. Sam obrzęd polegał na postrzyżeniu głowy. Od VI w. wraz z tonsurą przyjmowano nowy strój typowy dla duchownych. Był on podobny do stroju z czasów cesarstwa rzymskiego. Składał się z długiej tuniki do kostek z rękawami, tuniki krótszej zwanej *colobium* albo *dalmatica*. Na tuniki zakładano płaszcz, zwany *pallum* albo *planeta*, używany poza domem lub w podróży. W czasie chłódów lub niepogody zakładano płaszcz zwany *cappa*. Dały one później początek szatom liturgicznym i szatom duchownym. Tonsura i strój duchowny stały się zewnętrznymi oznakami przynależności do stanu duchownego, kleru⁸. Inną kwestią były uprawnienia, które były zależne od sprawowanego urzędu. Duchownym był więc mężczyzna spełniający publiczne funkcje sakralne w miejscu kultu lub zdolny do ich spełniania⁹.

Można przypuszczać, że Jan Długosz został włączony do stanu duchownego jako kilku- lub kilkunastoletni chłopiec. Potem zapewne przyjął kolejne święcenia niższe. Od starożytności przyjął się w Kościele katolickim podział święceń na święcenia niższe, mniejsze (*minores*) i wyższe (*maiores, sacri*). Dzieleno je także na święcenia sakramentalne i niesakramentalne. Stopniami święceń niższych, niesakramentalnych, były święcenia ostiariusza, lektora, egzorcysty i akolity. Do wyższych, sakramentalnych, zaliczano święcenia subdiakonatu, diakonatu, prezbiteratu i biskupstwa¹⁰.

W średniowieczu ukształtowało się również prawodawstwo określające warunki przyjęcia poszczególnych stopni święceń. W Europie Zachodniej kształcenie i wychowanie duchowieństwa diecezjalnego ujęto w ramy prawne po raz pierwszy na synodzie w Toledo w Hiszpanii w 527 r. Zalecano wtedy, by biskupi zajęli się przygotowaniem kandydatów do kapłaństwa. Zobowiązano ich do otoczenia opieką chłopców przeznaczonych przez rodziców do stanu kapłańskiego. Powinni oni przebywać w specjalnym domu i uczyć się pod nadzorem wyznaczonego przez

⁸ E. Górski, *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*, Sandomierz 1954, s. 10–13; I. Ch[arszewski], *Tonsura*, „Encyklopedia kościelna”, t. 28, Warszawa 1905, s. 608, 610–612; *Wykład Obrzędów Kościelnych historyczny i duchowy z Historii Kościelnej, Liturgii, z Dział przez znakomitych Autorów o niej napisanych, niemniej z Ducha tychże Obrzędów wyczerpiony*, Warszawa 1839², s. 122–123; *Pontificale Romanum Clementis VIII ac Urbani VIII Auctoritate recognitum et ad Plurimum usum in commodiorem formam redactum*, Venetiis 1740, s. 5.

⁹ H. Rybczyński, *Duchowieństwo, Duchowny*, „Encyklopedia Katolicka”, t. 4, Lublin 1989, kol. 307–309, 309–311; E. Górski, *Święcenia niższe i wyższe*, s. 10.

¹⁰ *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4: (1511–1870): *Lateran V, Trydent, Watykan I*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 680–681, Sobór Trydencki, Sesja 23, I/A. Nauka o sakramencie święceń, rozdział 2.

biskupa prepozyta. Po osiągnięciu przez nich 18. roku życia zobowiązano biskupa, by przebadał ich szczerłość zostania kapłanami wobec ogółu duchowieństwa i wiernych. Określono także wiek osób dopuszczanych do poszczególnych stopni święceń wyższych. Kandydat do subdiakonatu powinien mieć 20 lat, a do diakonatu 25 lat¹¹.

Na początku IX w. Raban Maur (ok. 780–856), późniejszy arcybiskup Moguncji, określił precyzyjniej wiek do poszczególnych stopni święceń w swoim dziele *De clericorum institutione libri tres*. Diakon powinien mieć nie mniej niż 25, a kapłan nie mniej niż 30 lat¹². W późniejszych średniowiecznych pontyfikalach i *Klementynach*, czyli zbiorze prawa kościelnego promulgowanego przez papieża Jana XXII w 1317 r., wymaganym wiekiem do subdiakonatu było 18 lat, do diakonatu 20 i do kapłaństwa 25 lat¹³.

Jan Długosz został włączony do stanu duchownego zapewne przed rozpoczęciem nauki w Akademii Krakowskiej. W wieku 13 lat został wpisany do grona studentów tej uczelni. Pod datą 23 kwietnia 1428 r. w *Metryce* zapisano: „Johannes Johannis Dlugossii de Nedzelsko solvit unum fertronem”¹⁴. Prawdopodobnie studia podjął za namową ks. Jana Elgota (ok. 1390/1398–1452), swojego krewnego z rodu Wieniawitów. Uczony ten był trzykrotnie rektorem Akademii Krakowskiej i bliskim współpracownikiem biskupa Zbigniewa Oleśnickiego. Sam Jan Długosz określił go mianem *patruus* (łac. brat ojca). Młody wieniawita studiował na Wydziale Artium przez trzy lata (1428–1431), ale nie uzyskał żadnego stopnia akademickiego, nawet bakałarza artium¹⁵.

W wieku 16 lat Jan Długosz został przyjęty na dwór Zbigniewa Oleśnickiego (1389–1455), wówczas biskupa krakowskiego (1423–1455) jako jego domownik (*familiaris*). Podjął pracę w charakterze notariusza w biskupiej kancelarii, którą wykonywał z wielką gorliwością. Szybko też zyskał sympatię hierarchy. Z tego powodu początkowo musiał mierzyć się z intrygami współpracowników. Z czasem udało mu się jednak przełamać ich niechęć. Dwa lata później, w 1433 r., mając 18 lat, został zarządcą dóbr i dworu oraz osobistym sekretarzem tego

¹¹ Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus, *Seminaria Ecclesiae Catholicae*, Vatican 1963, s. 48–49.

¹² *Patrologia Latina*, vol. 107, ed. J.P. Migne, Parisii 1864, kol. 306; M. Kieling, *Formacja duchownych w świetle „De institutione clericorum” Rabana Maura*, „Vox Patrum” 49(2006), s. 280–281; M. Reinecke, *Święcenia i posługi*, „Christianitas” 14(2002/2003), s. 50–51.

¹³ *Clementinae. Clementis Quinti constitutiones, quas Clementinas vocant* [...], Lugduni 1550, Liber I, titulus 6, capitulum 3, s. 38.

¹⁴ Biblioteka Jagiellońska, rkps 258, s. 78 (cyt. za K. Ożóg, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza z krakowskim środowiskiem uniwersyteckim. Uwagi o stanie i perspektywie badań*, „Studia Źródłoznawcze” 55(2017), s. 165); *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska przy współpracy R. Grzesika, Kraków 2004, s. 140.

¹⁵ K. Ożóg, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza z krakowskim środowiskiem uniwersyteckim...*, *Uwagi o stanie i perspektywie badań*, „Studia Źródłoznawcze” 55(2017), s. 165; K. Osiński, *Kilka uwag o działalności dyplomatycznej Jana Długosza*, s. 23; K. Pieradzka, *Jan Długosz a Uniwersytet Jagielloński*, „Małopolskie Studia Historyczne” 6(1964), z. 3–4, s. 43–45; też, *Związki Długosza z Krakowem*, Kraków 1975, s. 32–33; J. Krzyżaniakowa, *Otoczenie intelektualne Jana Długosza*, w: *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, pod red. F. Kiryka, Olsztyn 1983, s. 36–37.

hierarchii¹⁶. Musiał więc cieszyć się wielkim zaufaniem swojego protektora i odznaczać zmysłem dobrego gospodarza. Relacje te zacieśniły się zapewne jeszcze po uratowaniu życia przez ks. Jana Długosza biskupowi w trakcie ich powrotu z Węgier w 1440 r. Objął wkrótce potem obowiązki administratora dóbr stołowych biskupa Oleśnickiego, przygotowując wcześniej ich opis wraz z dochodami z nich czerpanymi¹⁷. Zapewne to dzięki niemu był możliwy w dużym stopniu „sukces finansowy” biskupa Zbigniewa Oleśnickiego i rozwój inwestycji gospodarczych, m.in. gospodarki rybnej w dobrach biskupich oraz zakupienie w 1443 r. „księstwa siewierskiego” na rzecz biskupstwa krakowskiego¹⁸.

Wielu badaczy uważa, że Jan Długosz znalazł się w kręgu biskupa Oleśnickiego z protekcji ks. Jana Elgota, który przedstawił go hierarsze¹⁹. Z późniejszym kardynałem współpracował on przez 27 lat, do jego śmierci w 1455 r.²⁰ Nawet potem czuł się z nim związany, popierając w 1461 r. wraz ze swoim bratem, także Janem, kandydaturę Jakuba z Sienna (1413–1480), bratanka Zbigniewa Oleśnickiego, na biskupstwo w Krakowie. Z tego powodu naraził się królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi. W połowie 1461 r. musiał opuścić stolicę i przebywał na wygnaniu w Pińczowie i Melsztynie. Pozbawiono go wtedy także beneficjów kościelnych i w konsekwencji dochodów z nich czerpanych, które na polecenie władcy zajął Mikołaj Pieniążek z Witowic, podkomorzy i starosta krakowski. Powrócił do Krakowa w 1463 r.²¹

W 1434 r. Jan Długosz, w wieku 19 lat, otrzymał prowizję królewską, zapewne z inspiracji biskupa Zbigniewa Oleśnickiego, na probostwo w Kłobucku, należącym wtedy do diecezji krakowskiej. Objął je po swoim stryju, ks. Bartłomieju, który był kapelanem króla Władysława Jagiełły i celebrował nabożeństwa przed bitwą pod Grunwaldem. Ordynariusz krakowski udzielił mu nominacji 31 października t.r.²² Zapewne młody Długosz miał już wtedy niższe święcenia,

¹⁶ *Vita Ioannis Dlugosch senioris canonici cracoviensis*, ed. M. Brożek, Varsaviae 1961, s. 30–31; K. Ożóg, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza*, s. 165; J. Wyrozumski, *Jan Długosz – ojciec historiografii polskiej*, w: *Jan Długosz herbu Wieniawa (1415–1480). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016, s. 27–28; M. Koczerska, *Długosz jako sekretarz Zbigniewa Oleśnickiego*, w: *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, pod red. F. Kiryka, Olsztyn 1983, s. 53–64; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 296; J. Wolny, *Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (1431–1480)*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 90–92.

¹⁷ Z. Górczak, *Dobra stołowe biskupstwa krakowskiego za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego*, w: *Zbigniew Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, pod red. F. Kiryka, Z. Nogi, Kraków 2006, s. 258.

¹⁸ M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki wśród ludzi i idei swojej epoki*, w: *Zbigniew Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, pod red. F. Kiryka, Z. Nogi, Kraków 2006, s. 25; Z. Noga, *Zbigniew Oleśnicki a księstwo siewierskie*, w: *Zbigniew Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, pod red. F. Kiryka, Z. Nogi, Kraków 2006, s. 103–104.

¹⁹ K. Ożóg, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza*, s. 165.

²⁰ *Vita Ioannis Dlugosch*, s. 31; J. Mrukówna, *Jan Długosz*, s. 5.

²¹ J. Mrukówna, *Jan Długosz*, s. 8; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 331–332.

²² *Vita Ioannis Dlugosch*, s. 35–36; A. Pobóg-Lenartowicz, *Związki Długosza z kanonikami regularnymi (na przykładzie fundacji klasztoru w Kłobucku)*, w: *Jan Długosz herbu Wieniawa*

ale nie miał żadnych wyższych. Nie rezydował także w Kłobucku. W posłudze duszpasterskiej zastępował go więc wikariusz lub wikariusze, którzy mieli święcenia kapłańskie. Zrzekł się tego probostwa w 1449 r. na rzecz swego młodszego brata, także Jana²³.

W 1436 r. Jan Długosz otrzymał w wieku 21 lat święcenia subdiakonatu. Możliwe, że tych święceń udzielił mu sam biskup Zbigniew Oleśnicki. Zapewne ich przyjęcie było związane z objęciem przez niego kanonii krakowskiej. Była to prebenda *fundi Gonowska*²⁴.

Kapituła krakowska w 1436 r. liczyła sześciu prałatów i 30 kanoników. Młody Długosz otrzymał wtedy pierwsze beneficjum kanonickie i prawo do zamieszkania w domu należącym do kapituły²⁵.

Prebenda *fundi Gonowska* była dwudziestą ósmą kanonią gremialną w kolejności. Jej uposażenie składało się tylko z dziesięcin snopowych ze wsi Gonów (Gunów) i Bełzów w parafii Skarbmierz, ze wsi Kadzice w parafii Kościelec, ze wsi Krzyszkowice i Olszowice w parafii Siepraw, ze wsi Jawornik, Polanka, Górna Wieś, Bysina w parafii Myślimice, wsi Zwola, Tomaszkowice, Grzejów i Raciborsko w parafii Wieliczka oraz wsi Jankówka w parafii Dziekanowice. Wikariat wieczysty tej kanonii był uposażony dziesięcinami snopowymi ze wsi Siepraw i Zawada²⁶.

Później J. Długosz objął zapewne kanonię *fundi Więckowska*, rezygnując z prebendy Gonowskiej²⁷. Była ona szesnastą w kolejności kanonią gremialną. Jej uposażenie stanowiła wieś Więckowice w parafii Bolechowice, w której był w latach siedemdziesiątych XV w. dwór z rolami, łąkami i sadami oraz dziesięciny snopowe z jedenastu wsi: Więckowice, Radzimice, Krzyszkowice, Przebieczany Wielkie, Wola Wrocimowska, Kózki, Głupców, Brzezie, Dąbrowa, Krakoszwowice i Świdówka. W latach siedemdziesiątych XV w. jej dochód szacowano na 111 grzy-

(1415–1480). *Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016, s. 75; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 296; J. Mrukówna, *Jan Długosz*, s. 5.

²³ A. Pobóg-Lenartowicz, *Związki Długosza z kanonikami regularnymi*, s. 76; J. Laberschek, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, w: *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1998, s. 141–142; M. Rożek, *Kościelne fundacje Jana Długosza*, „*Analecta Cracoviensia*” 12(1980), s. 320.

²⁴ *Cracovia artificum. Supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitulnych w Krakowie 1451–1460*, wybrał i opracował B. Przybyszewski, Kraków 2001, s. 161, przypis 1; *Vita Ioannis Dlugosch*, s. 35; K. Ożóg, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza*, s. 167; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 297.

²⁵ M.D. Kowalski, *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000, s. 128–129; B. Przybyszewski, *Kapituła krakowska za kanonikatu Jana Długosza (1436–1480)*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 26, 49.

²⁶ J. Długosz, *Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 1: *Ecclesia Cathedralis Cracoviensis. Ecclesiae Collegiatarum*, ed. A. Przeździecki, Cracoviae 1863, s. 140–143; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999, s. 306. B. Kumor błędnie podaje nazwę kanonii jako prebenda fundi Gronów.

²⁷ *Cracovia artificum. Supplementa*, s. 161, przypis 1.

wien i była najlepiej uposażoną kanonią w kapitule krakowskiej. Jej wikariat wieczysty uposażono dziesięcinami snopowymi ze wsi Cichawa²⁸.

W 1438 r. J. Długosz objął jako praestimonium wieś kapitulną Węgrzce koło Krakowa. Otrzymał ją po śmierci Jana Rzeszowskiego, arcybiskupa lwowskiego, zmarłego 12 sierpnia 1436 r. Zgodnie ze statutami kapitulnymi wsie prestymonialne były dobrami wspólnymi kapituły, którymi zarządzali sami prałaci i kanonicy. Mieli oni oddawać z nich określoną część dochodów na rzecz kapituły²⁹.

Dopiero na posiedzeniu kapituły krakowskiej 4 lutego 1450 r. postanowiono przekazać ks. Janowi Długoszowi dom stojący dziś na rogu ul. Kanoniczej i ul. Podzamcze. Otrzymał go po mistrzu Janie Rodochoniczu (z Radochończy), zgodnie w ówczesnych przepisami i praktyką kapituły³⁰. W następnym roku, 6 lutego 1451 r., zakupił on dom sąsiadujący z jego siedzibą za 100 grzywien od Piotra z Brinnicy. Według ks. B. Przybyszewskiego, stał się on siedzibą konsystorza, czyli sądu kościelnego³¹.

Nie wiadomo, kiedy Jan Długosz otrzymał kolejne święcenia wyższe, czyli święcenia diakonatu. Być może nastąpiło to ok. 1438 r., kiedy został kanclerzem kurii biskupiej Zbigniewa Oleśnickiego. Na tym stanowisku pozostał do śmierci swego protektora³².

Kilka lat później, w 1440 r., w wieku 25 lat Długosz przyjął święcenia kapłańskie³³. Był to wiek wymagany ówczesnym prawem kościelnym. Po powrocie z Węgier, dokąd udał się wraz z królem Władysławem II, zwanym później Warneńczykiem, który obejmował w 1440 r. tron węgierski, otrzymał kolejne godności kościelne. Od 25 marca 1442 r. występował jako kantor wiślicki i kanonik krakowski³⁴.

Kolegiata wiślicka została fundowana zapewne pod koniec XII lub na początku XIII w. W czasach ks. Jana Długosza kapituła składała się z czterech prałatur i czterech kanonii. Kantoria wiślicka należała do prałatur i była drugą w kolejności godnością. Jej uposażenie obejmowało wieś Siedlec koło Wiślicy z dworem i folwarkiem, wieś Oględów w parafii Kije oraz liczne dziesięciny i dochody, m.in. z Wiślicy i Chotla (dziś Chotel Czerwony) oraz jeszcze kilku wsi. W latach siedemdziesiątych XV w. jej dochody szacowano na ponad 82 grzywny³⁵.

²⁸ J. Długosz, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 97–102; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej*, t. 2, s. 302.

²⁹ *Cracovia artificum. Supplementa*, s. 161, przypis 1; *Vita Ioannis Dlugosch*, s. 35; K. Ożóg, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza*, s. 167; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 297.

³⁰ A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 312; M.D. Kowalski, *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej*, s. 243–250.

³¹ *Cracovia artificum. Supplementa*, s. 161, przypis 1.

³² *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 2: 1416–1450, wyd. S. Kuraś, Lublin, nr 280, s. 295; B. Przybyszewski, *Kapituła krakowska*, s. 51.

³³ *Vita Ioannis Dlugosch*, s. 35; J. Mrukówna, *Jan Długosz*, s. 5; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 301.

³⁴ A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 301.

³⁵ J. Długosz, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 411–415; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, Kraków 2000, s. 89–92.

29 listopada 1443 r. ks. J. Długosz był wzmiankowany także jako prepozyt kościoła św. Jerzego na zamku krakowskim. Musiał nim więc zostać przed tą datą. Na posiedzeniu kapituły krakowskiej uzyskał decyzję o podziale ofiar pobieranych z tytułu pogrzebów pomiędzy wikariuszy katedralnych a kościołem św. Jerzego³⁶.

W 1444 r. ks. Jan Długosz objął kustodię wiślicką po Jakubie z Sienna, rezygnując z kantorii³⁷. Kustodia była czwartą, ostatnią prałaturą. Do jej uposażenia należało beneficjum parafialne w Chotlu, obejmujące tę wieś i dziesięciny snopowe z kilku wsi oraz inne dochody. W Chotlu był dwór, folwark, sady owocowe i staw rybny, który założył sam Jan Długosz, wykładając na tę inwestycję 300 grzywien. W 1477 r. powiększył on uposażenie tej prałatury, kupując za 40 grzywien wieś Zawodna Wola koło Chotla od Jana z Bielszowa³⁸. Dochody czerpane z tego beneficjum były znaczne i szacowano je na 64 grzywny rocznie. Kustodię posiadał prawdopodobnie do 13 maja 1468 r. Możliwe, że zrzekł się jej na rzecz swego młodszego brata, Jana, także kanonika krakowskiego. Po jego śmierci w 1471 r. starał się ją odzyskać, co mu się udało. Zrzekł się jej w 1479 r. w związku z nominacją na arcybiskupstwo lwowskie³⁹.

Kolejną prebendę kanoniczną otrzymał ks. Jan Długosz w kapitule kieleckiej. Jako kanonik kielecki występował od 4 listopada 1452 r. Przed 3 stycznia 1454 r. dokonał zamiany swej kanonii na inną z Jakubem z Grocholic⁴⁰. Kanonię, którą przejął, była zapewne kanonia szydlowiecka⁴¹.

Kolegiata kielecka została ufundowana, według tradycji, przez biskupa krakowskiego Gedkę w XII w. i była trzecią w kolejności w diecezji. Prawo prezenty kandydatów na prałatury i kanonie należało do ordynariusza krakowskiego. W czasach ks. Jana Długosza kapituła kielecka liczyła czterech prałatów i sześciu kanoników⁴².

Kilka lat później, przed 26 grudnia 1456 r., ks. Jan Długosz został kanonikiem sandomierskim *fundi Zajączkowiec*. On sam wspominał, że kiedyś określano ją mianem fundi Odechów (*fundi Odąchowska*)⁴³. Kolegiata sandomierska pw. NMP była drugą w kolejności po katedrze wawelskiej w diecezji krakowskiej.

³⁶ Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1440–1500, ed. B. Przybyszewski, Kraków 1960, nr 4, s. 3–5; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 304.

³⁷ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 2, nr 474, s. 462–463; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 304.

³⁸ J. Długosz, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 317–321; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 356; B. Kumor, *Kopiarz kolegiaty Narodzenia NMP w Wiślicy*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 10(1965), nr 24, s. 216; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, s. 93–94.

³⁹ L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy wiśliccy w okresie średniowiecza*, Lublin 2004, s. 156.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ J. Długosz, *Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 3: *Monasteria*, Cracoviae 1864, s. 114.

⁴² B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, s. 133–135.

⁴³ J. Długosz, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 353; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 323; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, s. 38.

Była fundacją książęcą zapewne z XII w. W połowie XV w. jej kapituła składała się z sześciu prałatów i 12 kanoników⁴⁴.

W czasach ks. Jana Długosza uposażenie jego prebendy uległo zmianie. W 1462 r. przejął on od Prandoty z Konina trzy wsie: Zajączkowice, gdzie był dwór i sad, Prusinowice i Podole, oddając mu wieś Odechów i dopłacając 100 grzywien. Potwierdził tę zamianę król Kazimierz Jagiellończyk 4 czerwca 1463 r. w Radomiu. Dodatkowe dochody czerpał prebendarz z dziesięcin snopowych z Szydłowa, różnych gruntów, danin i innych świadczeń. W Sandomierzu miał także dom i plac. Jego dochody szacowano na ok. 40 grzywien⁴⁵. Zrzekł się tej kanonii na rzecz ks. Jana Szebienia, plebana kościoła na Skałce, dokąd sprowadził w 1472 r. paulinów⁴⁶.

23 kwietnia 1467 r. ks. Jan Długosz trzymał prowizję na dziekanie kielecką⁴⁷. Ok. 1470 r. przynosiła ona ponad 48 grzywien dochodu⁴⁸. Zrzekł się tej prałatury na rzecz ks. Jana Szebienia, plebana kościoła na Skałce⁴⁹. W 1468 r. otrzymał on od kapituły krakowskiej kolejną wieś prestymonialną. Były to Raciborowice⁵⁰. W 1471 r. król czeski Władysław Jagiellończyk, syn Kazimierza, króla Polski, zaproponował mu arcybiskupstwo praskie, ale ten odmówił⁵¹. W tym samym roku, 15 grudnia, kronikarz został kanonikiem gnieźnieńskim⁵². Zrzekł się tamtejszej kanonii przed 11 sierpnia 1472 r. w zamian za rekompensatę finansową⁵³.

W 1479 r. ks. Jan Długosz został mianowany na arcybiskupstwo lwowskie. Nie doczekał się jednak papieskiego zatwierdzenia, bo zmarł 19 maja 1480 r. w Krakowie. Został pochowany w kościele na Skałce⁵⁴.

Wśród urzędów i godności piastowanych przez ks. Jana Długosza wymieniono m.in. 12 lutego 1474 r. kanonię wieluńską. Otrzymał ją po zamianie na nią altarii św. Anny w katedrze wawelskiej, którą miał w latach 1472–1474. Jednak w źródłach wieluńskich brak o nim wzmianek⁵⁵.

⁴⁴ L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy sandomierscy w okresie średniowiecza*, Toruń 2004, s. 17–20, 34, 37; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, s. 21.

⁴⁵ J. Długosz, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 353–355; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 333; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, s. 38.

⁴⁶ *Vita Ioannis Dlugosch*, s. 40–41.

⁴⁷ L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy wiśliccy*, s. 156.

⁴⁸ B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, s. 143.

⁴⁹ *Vita Ioannis Dlugosch*, s. 40–41.

⁵⁰ *Cracovia artificum. Supplementa*, s. 163.

⁵¹ J. Mrukówna, *Jan Długosz*, s. 8.

⁵² A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 348; J. Mrukówna, *Jan Długosz*, s. 5.

⁵³ L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy wiśliccy*, s. 156; J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1, Gnieźno 1883, s. 213–214.

⁵⁴ J. Mrukówna, *Jan Długosz*, s. 8; A. Perzanowska, *Wiadomości źródłowe*, s. 364.

⁵⁵ L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy wiśliccy*, s. 157.

Zakończenie

Ks. Jan Długosz, znany jako najwybitniejszy dziejopisarz średniowiecznej Polski, rzadko bywa postrzegany jako osoba duchowna. Wiele jego działań było jednak inspirowanych faktem, że był właśnie duchownym. Prześledzenie jego drogi do kapłaństwa i kolejnych etapów życia aż do królewskiej nominacji na arcybiskupstwo lwowskie było celem niniejszego artykułu.

Polski Liwiusz jest przykładem średniowiecznego duchownego, który oczekiwał się najwyższych godności kościelnych. Powoli, wraz z upływem czasu przyjmował poszczególne stopnie święceń, które otwierały mu drogę do różnych beneficjów, godności i urzędów kościelnych. Dzięki własnym zdolnościom i protekcji otrzymywał beneficja, z których czerpał liczne dochody. Znaczną ich część przeznaczał na cele, które dziś określilibyśmy mianem działalności dobroczynnej, charytatywnej i mecenatu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane:

- Clementinae. Clementis Quinti constitutiones, quas Clementinas vocant* [...], Lugduni 1550.
Cracovia artificum. Supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitulnych w Krakowie 1451–1460, wybrał i opracował B. Przybyszewski, Kraków 2001.
 Długosz J., *Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 1: *Ecclesia Cathedralis Cracoviensis. Ecclesiae Collegiatarum*, ed. A. Przeździecki, Cracoviae 1863.
 Długosz J., *Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 3: *Monasteria*, Cracoviae 1864.
Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski, t. 4: *(1511–1870): Lateran V, Trydent, Watykan I*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004.
Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508, t. 1, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska przy współpracy R. Grzesika, Kraków 2004.
Patrologiae cursus completus [...]. *Series Latina*, t. 107, ed. J.-P. Migne, Parisii 1864.
Pontificale Romanum Clementis VIII ac Urbani VIII Auctoritate recognitum et ad Plurimum usum in commodiorem formam redactum, Venetiis 1740.
Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus, Seminaria Ecclesiae Catholicae, Vatican 1963.
Vita Ioannis Dlugosch senioris canonici cracoviensis, ed. M. Brożek, Varsaviae 1961.
Wykład Obrzędów Kościelnych historyczny i duchowy z Historii Kościelnej, Liturgii, z Dzieł przez znakomitych Autorów o niej napisanych, niemniej z Ducha tychże Obrzędów wyczerpniony, Warszawa 1839².
Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1440–1500, ed. B. Przybyszewski, Kraków 1960.
Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, cz. 2: 1416–1450, ed. S. Kuraś, Lublin 1973, nr 474.

Opracowania:

- Biskup M., *Działalność dyplomatyczna Jana Długosza w sprawach pruskich w latach 1454–1466*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 141–167.
 Bukowski W., *Krąg rodzinny Jana Długosza*, w: *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, pod red. L. Korczak, M.D. Kowalskiego, P. Węcowskiego, Kraków 2016, s. 13–70.
 Ch[arszewski] I., *Tonsura*, „Encyklopedia kościelna”, t. 28, Warszawa 1905, s. 608, 610–612.

- Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980.
- „*E fructu arbor cognoscitur...*”. W sześćsetną rocznicę urodzin Jana Długosza, pod red. K. Krawiec-Złotkowskiej, T. Ceynowy, Słupsk–Koszalin 2019.
- Górczak Z., *Dobra stołowe biskupstwa krakowskiego za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego*, w: *Zbigniew Oleśnicki. Księżę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, pod red. F. Kiryka, Z. Nogi, Kraków 2006, s. 241–270.
- Górski E., *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*, Sandomierz 1954.
- Grzybowski S., *Jan Długosz*, Kraków 2003.
- Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, pod red. L. Korczak, M.D. Kowalskiego, P. Węcowskiego, Kraków 2016.
- Jan Długosz herbu Wieniawa (1415–1480). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016.
- Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, pod red. F. Kiryka, Olsztyn 1983.
- Kieling M., *Formacja duchownych w świetle „De institutione clericorum” Rabana Maura*, „*Vox Patrum*” 49(2006), s. 277–288.
- Koczerska M., *Długosz jako sekretarz Zbigniewa Oleśnickiego*, w: *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, pod red. F. Kiryka, Olsztyn 1983, s. 53–64.
- Koczerska M., *Zbigniew Oleśnicki wśród ludzi i idei swojej epoki*, w: *Zbigniew Oleśnicki. Księżę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, pod red. F. Kiryka, Z. Nogi, Kraków 2006, s. 11–38.
- Korytkowski J., *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1, Gniezno 1883.
- Kowalski M.D., *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000.
- Krzyżaniakowa J., *Otoczenie intelektualne Jana Długosza*, w: *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, pod red. F. Kiryka, Olsztyn 1983, s. 31–44.
- Kumor B., *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999, t. 3, Kraków 2000.
- Kumor B., *Kopiarz kolegiaty Narodzenia NMP w Wiślicy*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*” 10(1965), s. 207–222.
- Laberschek J., *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, w: *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1998, s. 85–158.
- Mitkowski J., *Jan Długosz*, Warszawa 1976.
- Mrukówna J., *Jan Długosz. Życie i twórczość*, Kraków 1972.
- Noga Z., *Zbigniew Oleśnicki a księstwo siewierskie*, w: *Zbigniew Oleśnicki. Księżę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, pod red. F. Kiryka, Z. Nogi, Kraków 2006, s. 103–106.
- Osiński K., *Kilka uwag o działalności dyplomatycznej Jana Długosza w latach 1448–1450*, „*Słupskie Studia Historyczne*” 20(2014), s. 23–35.
- Ożóg K., *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza z krakowskim środowiskiem uniwersyteckim. Uwagi o stanie i perspektywie badań*, „*Studia Źródłoznawcze*” 55(2017), s. 163–171.
- Perzanowska A., *Wiadomości źródłowe o życiu i działalności Jana Długosza*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 293–365.
- Pieradzka K., *Jan Długosz a Uniwersytet Jagielloński*, „*Małopolskie Studia Historyczne*” 6(1964), z. 3–4, s. 43–57.
- Pieradzka K., *Związki Długosza z Krakowem*, Kraków 1975.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Związki Długosza z kanonikami regularnymi (na przykładzie fundacji klasztoru w Kłobucku)*, w: *Jan Długosz herbu Wieniawa (1415–1480). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016, s. 72–85.
- Poniewozik L., *Pralaci i kanonicy sandomierscy w okresie średniowiecza*, Toruń 2004.
- Poniewozik L., *Pralaci i kanonicy wiśliccy w okresie średniowiecza*, Lublin 2004.

- Przybyszewski B., *Kapituła krakowska za kanonikatu Jana Długosza (1436–1480)*, w: *Długosiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 26, 49.
- Reinecke M., *Święcenia i posługi*, „Christianitas” 14(2002/2003), s. 49–67.
- Rożek M., *Kościelne fundacje Jana Długosza*, „Analecta Cracoviensia” 12(1980), s. 317–331.
- Rybczyński H., *Duchowieństwo, Duchowny*, „Encyklopedia Katolicka”, t. 4, Lublin 1989, kol. 307–309, 309–311.
- Smółucha J., *Działalność dyplomatyczna Jana Długosza*, w: *Jan Długosz herbu Wieniawa (1415–1480). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016, s. 67–73.
- Wolny J., *Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (1431–1480)*, w: *Długosiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, pod red. S. Gawędy, Kraków 1980, s. 85–107.
- Wyrozumski J., *Jan Długosz – ojciec historiografii polskiej*, w: *Jan Długosz herbu Wieniawa (1415–1480). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Wieluń 24 czerwca 2015 r.*, pod red. M. Gogoli, J. Książka, Wieluń 2016, s. 27–35.

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

MARCIN KONARSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8791-884X>

e-mail: marcinkonarski@op.pl

THE OBLIGATION OF ENTREPRENEURS TO PERFORM TASKS FOR THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF POLAND

Abstract: The aim of these scientific considerations are issues related to the participation of entrepreneurs in the duties specified by the Constitution for the defense of the Republic of Poland. The article undertakes a comprehensive analysis of current legal regulations imposing on entrepreneurs a number of duties related to the implementation of tasks of a defense nature for the Armed Forces of the Republic of Poland. The author analyzes issues related to the organization of the process of implementing defense tasks for the army, the method of their execution, benefits in kind imposed on entrepreneurs in times of peace, mobilization and war, and the financing of the indicated defense tasks.

Keywords: administrative law, entrepreneurs, national defense

OBOWIAZEK REALIZACJI PRZEZ PRZEDSIĘBIORCÓW ZADAŃ NA RZEC SIŁ ZBROJNYCH RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Streszczenie: Celem niniejszych rozważań naukowych są zagadnienia związane z udziałem przedsiębiorców w określonych w drodze konstytucyjnej obowiązkach na rzecz obrony Rzeczypospolitej Polskiej. W artykule podjęto się kompleksowej analizy aktualnych przepisów prawnych nakładających na przedsiębiorców szereg obowiązków związanych z realizacją zadań o charakterze obronnym na rzecz Sił Zbrojnych RP. Autor poddaje analizie zagadnienia związane z organizowaniem procesu realizacji zadań obronnych na rzecz wojska, sposobem ich wykonywania, świadczeniami rzeczowymi nakładanymi na przedsiębiorców w czasie pokoju, mobilizacji i w czasie wojny, oraz finansowaniem wskazanych zadań obronnych.

Słowa kluczowe: prawo administracyjne, przedsiębiorcy, obrona narodowa

Introduction

At the outset of considerations, it should be noted that in the megasystem of the capitalist economy, entrepreneurs play a significant role, which consists in reforming or revolutionising the pattern of production through the use of new

ideas or, generally speaking, the hitherto unrecognised technical possibility of producing a new commodity or producing a known commodity by means of new methods, by making available new sources of supply of raw materials or new outlets for the manufactured production, through organisational changes in industry, etc.¹

The contemporary defence needs of the state are so enormous that meeting them is only possible if all the material resources of the state, including those outside the ranks of the army (military administration)², are used to supply the army. This is, of course, due to the fact that the demands of the armed forces are often not possible through the army's own actions, so that the army's own resources are sometimes insufficient³. Besides, the First World War already proved the high degree to which economic life participates in direct military actions by participating in the supply of materials and products to the army, so much so that the outcome of combat operations remained dependent on the supply of the army by private entities, including entrepreneurs⁴.

In economic and political conditions, the effectiveness of defence preparations without the participation of entrepreneurs is impossible, which means that the proper preparation and implementation of defence tasks by entrepreneurs fundamentally conditions the achievement of defence readiness by executive components of the state defence system, and thus influences the effectiveness of the response in the event of the occurrence of a politico-military crisis⁵.

In the course of performing tasks in the field of state defence, military authorities may demand necessary assistance from entrepreneurs and other entities, while these are obliged, within the scope of their activities, to provide such assistance⁶. Undoubtedly, the imposition of an obligation by an administrative body on an entrepreneur as an addressee of an administrative decision always constitutes a potential nuisance and annoyance⁷, which, however, is dictated by overriding objectives in the form of ensuring security of the general public through organisational actions of the authorities in favour of defence. The constitutional restriction on the conduct of economic activity, which is of an exceptional nature

¹ See J.A. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, translated by M. Rusiński, Warszawa 2009, p. 162.

² Cf. W. Lidwa, D. Nowak, G. Lewandowski, *Prawno-organizacyjne zasady działania administracji publicznej i organów dowodzenia sił zbrojnych w warunkach zewnętrznego zagrożenia państwa i w czasie wojny*, „Wiedza Obronna” 2021, No. 4(277), pp. 51–65; M. Wojciszko, G. Lewandowski, *Współdziałanie (współpraca) Sił Zbrojnych RP z administracją publiczną podczas reagowania obronnego*, „Wiedza Obronna” 2023, No. 3(284), pp. 1–36.

³ See M. Konarski, *Constitutional Public Burdens as Part of the Defence Economy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2023, No. 2, pp. 79–100.

⁴ See S. Sosabowski, *Gospodarcza konstytucja obrony państwa*, „Bellona” 1927, No. 1(28), p. 44.

⁵ See M. Kuliczkowski, *Przedsiębiorcy w procesie przygotowań obronnych w Polsce. Stan prawny i organizacyjny przygotowań – próba systematyzacji*, „Wiedza Obronna” 2022, No. 4(281), pp. 71–86.

⁶ Article 9 of the Act of 11 March 2022 on defence of the Homeland (Journal of Laws 2024, item 248).

⁷ See the Judgment of the Provincial Administrative Court in Białystok of 8 November 2016, Ref. No. II SA/Bk 616/16; the Judgment of the Supreme Administrative Court of 18 December 2018, Ref. No. II OSK 250/17.

and exclusively due to an important public interest⁸, is deemed to fulfil the scope of tasks imposed on entrepreneurs, which include supporting the efforts of the Armed Forces in the performance of their duty to protect the independence of the state and the indivisibility of its territory and to ensure the security and inviolability of the borders⁹.

Constitutional duties related to the tasks for the defence of the state are an important manifestation of care for the common good, to which all citizens of the Republic are obliged, including entrepreneurs¹⁰. Each of the OECD/EU member states individually shapes its defence policy within the framework of its internal legislation, including with regard to the performance of tasks by entrepreneurs for the benefit of the army or the use of benefits in kind for the defence of the state¹¹. Under Polish legislation, an entrepreneur is understood to be a natural person, a legal person or an organisational unit that is not a legal person, to which legal capacity is granted by law, performing business activity. Entrepreneurs are also partners in a civil partnership within the scope of their business activity¹². At the same time, it should be noted that the Act on defence of the homeland excludes foreign persons and foreign entrepreneurs from the circle of providers, i.e. a foreign person performing economic activity abroad and a Polish citizen performing economic activity abroad¹³.

The act of 23 August 2001¹⁴, in force in Poland for many years, despite several updates, was not able to meet both contemporary political, military and economic challenges, as well as expectations enabling the systemic imposition

⁸ Article 22 of the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997 (Journal of Laws No. 78, item 483).

⁹ See *Obrona Ojczyzny. Komentarz*, ed. by H. Królikowski, Warszawa 2023, p. 1171.

¹⁰ See K. Kozłowski, *Obywatelski obowiązek „obrony Ojczyzny” w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 r.*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2020, No. 7–8, pp. 196–214.

¹¹ See M. Konarski, *Rekwizycje wojskowe w prawie francuskim*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2022, No. 1(20), pp. 75–97; M. Piechowicz, *Ewolucja Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE w kontekście teorii integracji oraz realizowanych działań*, „Przegląd Politologiczny” 2023, No. 1(28), pp. 37–51; J.M. Fiszer, *Reforma i ewolucja Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej w latach 2016–2023*, „Politeja” 2024, No. 1(88), pp. 121–137.

¹² Article 4(1) and (2) of the Act of 6 March 2018 – Entrepreneurs’ Law (Journal of Laws 2023, item 221, 641, 803, 1414 and 2029). Cf. P. Wechta, *Przedsiębiorca w teorii Josepha A. Schumpetera*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, No. 4, pp. 123–134; M. Etel, *Prawo przedsiębiorców – nowa jakość i stare problemy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2019, Tome 329, pp. 65–77; H. Nowicki, K. Kucharski, *Pojęcie działalności gospodarczej w Prawie Przedsiębiorców*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2021, No. 1(18), pp. 185–204; K. Zapolska, *Kształtowanie się pojęcia przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa w prawie cywilnym oraz prawie gospodarczym w Polsce*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2024, No. 2(23), pp. 46–71.

¹³ Article 3(7) of the Act of 6 March 2018 on the principles of participation of foreign entrepreneurs and other foreign persons in economic turnover on the territory of the Republic of Poland (Journal of Laws 2022, item 470). Cf. A. Malarewicz-Jakubów, *Przedsiębiorcy zagraniczni prowadzący działalność gospodarczą w Polsce*, in: *Państwo, gospodarka, prawo. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu Kosikowskiemu z okazji jubileuszu pracy naukowej na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, ed. by A. Piszcz, M. Olszak, M. Etel, Białystok 2015, pp. 103–111.

¹⁴ The Act of 23 August 2001 on the organisation of tasks for state defence performed by entrepreneurs (Journal of Laws No. 122, item 1320).

of tasks for state defence, exercising supervision over their performance, and motivating entrepreneurs to perform them. In view of the above, the Polish legislator therefore decided to amend the hitherto binding regulations in the area of the organisation of tasks for state defence performed by entrepreneurs, including those of particular economic and defence significance. In this way, a number of provisions relating to the obligations of entrepreneurs for the Armed Forces were included in the Act of 2022, which, according to the legislator's assumption, is to comprehensively regulate issues concerning the broadly understood defence of the Republic of Poland¹⁵.

The provisions of the act and sub-statutory acts constituting the subject of our analysis provide for the possibility of imposing tasks for defence on each entrepreneur by the Minister of National Defence on the basis of an administrative decision concerning the performance of production, repairs or provision of services for the state's defence in conditions of a threat to the state's security and in wartime, as well as the maintenance in a state of permanent state defence readiness of production, repair or service capacities necessary for the performance of tasks included in the Plan for securing the needs of the Armed Forces implemented by entrepreneurs. The performance of these tasks, on the other hand, takes place on the basis of a contract (defining, inter alia, the manner of performance and financing of these tasks in the state of permanent defence readiness, while all works related to the preparation for the performance of these tasks, which are of a planning nature, will be financed from the entrepreneur's own funds) concluded with the entrepreneur by the body that issued the decision imposing the obligation to perform them.

Organisation of tasks performed by entrepreneurs for the Armed Forces

Tasks performed by entrepreneurs for the Armed Forces include: 1) performance of production, repairs or provision of services in conditions of a threat to state security or in wartime; 2) maintenance in peacetime of production, repair or service capacities necessary for the performance of the tasks just indicated 3) militarisation; 4) protection of objects of particular importance for state security or defence; 5) other tasks performed for the benefit of the Armed Forces and allied troops¹⁶.

¹⁵ The Act of 11 March 2022 on defence of the Homeland (Journal of Laws, item 655). See K. Chochowski, *Ustawa o obronie Ojczyzny – nowa jakość bezpieczeństwa państwa?*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2023, No. 4(51), pp. 187–202; U. Staśkiewicz, *Obowiązek obrony Ojczyzny w świetle polskich regulacji prawnych*, „Prawo i Więź” 2024, No. 5(52), pp. 747–767.

¹⁶ Regulation of the Council of Ministers of 28 April 2022 on militarisation (Journal of Laws, item 1198). Cf. the Judgment of the Provincial Administrative Court in Bydgoszcz of 19 February 2024, Ref. No. II SA/Bd 1325/23. See B. Rosa, A. Zalewski, *Militaryzacja*, „Wiedza Obronna” 2006, No. 3, pp. 104–147; S. Demedziuk, *Rola przedsiębiorców o szczególnym znaczeniu gospodarczo-obronnym w Polsce: teoria i praktyka*, „Wiedza Obronna” 2017, No. 1–2, pp. 181–201.

Tasks for the Armed Forces are imposed on the entrepreneur by way of an administrative decision, issued by the Minister of National Defence (MND), who may amend or revoke the decision in the event of circumstances causing that its performance is not in the interest of the Armed Forces or is impossible by the entrepreneur.

If the execution of the decision is impossible, the entrepreneur shall submit a request to the Ministry of Defence to amend or revoke the decision, justifying it by the impossibility of performing tasks for the Armed Forces. The Minister shall, within 30 days from the date of receipt of the application, assess its validity and either reject the application or issue a decision upholding, revoking or amending the decision.

The performance of tasks concerning production, repair or provision of services to the Armed Forces in conditions of a threat to state security or in wartime, as well as the maintenance in peacetime of production, repair or service capacities necessary for the performance of tasks, shall take place on the basis of a contract concluded with the entrepreneur by the Ministry of Defence.

Other tasks performed for the Armed Forces and allied forces are imposed on the entrepreneur by means of an administrative decision issued by a competent government administration body in agreement with MND. In turn, the execution of these tasks takes place pursuant to an agreement concluded with the entrepreneur by the authority that issued the decision imposing such tasks, within the framework of specific material and financial commitments.

However the tasks of the entrepreneur in the scope of militarisation include supplementing its needs in terms of personnel, equipment and materials resulting from the structure of the unit intended for militarisation or militarised and other undertakings in the scope of organisational and mobilisation preparations. Nevertheless the tasks of entrepreneurs in the field of protection of objects of particular importance for the security or defence of the state refer to construction objects, equipment, installations, services included in the uniform list of objects, installations, equipment and services included in the critical infrastructure¹⁷ and tasks from the area of critical infrastructure protection¹⁸.

The planning document for the implementation of tasks is the Plan for securing the needs of the Armed Forces implemented by entrepreneurs, hereinafter referred to as the "Plan", which defines the tasks that can be imposed on entrepreneurs implementing tasks for the Armed Forces, the production and service capabilities of entrepreneurs covered by the Plan, a list of cooperators and subcontractors with a breakdown into foreign and domestic suppliers of materials, raw materials, components of assemblies, subassemblies and equipment to secure the execution of tasks, and a list of needs concerning the creation of strategic reserves for

¹⁷ Article 5 of the Act of 22 August 1997 on the protection of persons and property (Journal of Laws 2021, item 1995).

¹⁸ Article 6(7) of the Act of 26 April 2007 on crisis management (Journal of Laws 2023, item 122). See more K. Stec, *Wybrane prawne narzędzia ochrony infrastruktury krytycznej w Polsce*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, No. 19, pp. 181–197; M. Barć, *Rodzaje ochrony infrastruktury krytycznej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” 2021, Special Issue, pp. 1–15.

a period of at least 1 month after the launch of the Plan by entrepreneurs executing tasks for the Armed Forces¹⁹.

The Plan is developed for a period of 5 years and for the next period not more than 12 months before the expiry of the period covered by the previous Plan. Work on the draft Plan is undertaken by the MND²⁰. In the event that an update requires a change in its structure or will cause difficulties in the use of the Plan. The Minister of National Defence, while developing the Plan, takes into account the national interests of the Republic of Poland in the field of national security, the international obligations of the Republic of Poland, the needs of the Armed Forces resulting from the analysis and estimation of the risk of execution of tasks in the conditions of a threat to national security and in the time of war, as well as the possibilities of placing tasks for the Armed Forces with entrepreneurs.

The decision to launch the Plan for securing the needs of the Armed Forces realised by entrepreneurs is made in the form of a decree by the Prime Minister on the proposal of the Ministry of Defence. The decree specifies the reason for activation of the Plan, its scope of activation, entrepreneurs at which the Plan is activated, and the date of its activation with a view to securing the state defence in conditions of an external threat to state security²¹. In the case of activation of the Plan, an entrepreneur performs tasks for the Armed Forces with priority over other undertakings resulting from its business activity.

The Polish legislator has also provided for the possibility of the implementation of tasks by entrepreneurs for the special services. Pursuant to the adopted regulations, the Ministry of Defence, on the basis of an application submitted by the Minister of the Coordinator of Special Services, may express consent to the realisation of tasks for the special services²². Upon acceptance of the application, the Coordinator of Special Services submits to the MND a list of the needs of special services in the field of production and repair of military equipment resulting from the analysis and estimation of the risk of the implementation of tasks in conditions of a threat to state security and during war, to be secured within the framework of the Plan. Tasks for special services are imposed on the entrepreneur by an administrative decision issued by the Minister of National Defence. The performance of tasks takes place on the basis of a contract concluded with the entrepreneur by the administrator of the budgetary part indicated by the Coordinator of Special Services, for the benefit of which the entrepreneurs will perform the tasks included in the Plan. The administrator of the budgetary part indicated by the Coordinator of Special Services shall grant a targeted subsidy

¹⁹ Article 28a(1) of the Act of 17 December 2020 on Strategic Reserves (Journal of Laws 2024, item 1598, consolidated text of 30 October 2024).

²⁰ Regulation of the Minister of Defence of 22 April 2022 on the development of the Plan for securing the needs of the Armed Forces implemented by entrepreneurs (Journal of Laws, item 949).

²¹ Cf. W. Kitler, *Prawno-organizacyjne aspekty funkcjonowania państwa w warunkach zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa państwa i w czasie wojny*, „Wiedza Obronna” 2021, No. 4(277), pp. 13–33.

²² Article 4(2)(3) of the Act of 9 June 2006 on the Military Counterintelligence Service and the Military Intelligence Service (Journal of Laws 2024, item 1405, consolidated text of 24 August 2024).

for entrepreneurs performing tasks for special services, taking into account the limit of financial resources provided for this purpose in the Budget Act²³.

We should return for a moment to the aforementioned securing of the needs of the Armed Forces carried out by entrepreneurs. This Plan may be implemented either partially or in its entirety. Selective activation of the Plan is considered to be the activation of the potential of entrepreneurs performing tasks for the Armed Forces in order for them to perform the tasks in the field of production, repair or provision of services included in the Plan, consisting in the activation of the potential of only selected entrepreneurs in order for them to perform all or some of the tasks, as well as the activation of the potential of all entrepreneurs in order for them to perform selected tasks. Full activation of the Plan is considered to be the implementation of all tasks by all entrepreneurs included in the Plan.

Selective activation of the Plan or its full activation may take place in the case of the emergence of an external threat to the security of the state or in time of war, and the tasks to be performed by entrepreneurs may be performed: in the case of activation of the Plan to the full extent with the use of the structure and potential of the militarised unit²⁴ – if the entrepreneur has its posts, and in other cases with the use of the peacetime structure.

The application of the MND, concerns selective or full launch of the Plan. The application should contain, in particular, the indication of the task to be performed with justification, the sources of financing of the tasks to be performed by entrepreneurs after the activation of the Plan, the indication of the entrepreneurs at which the Plan is activated, and the indication of the date of activation of the Plan. The Minister of Defence shall inform entrepreneurs about the launch of the Plan and the scope of tasks to be performed.

Only an entrepreneur who meets all the statutory requirements may be admitted to perform tasks for the Armed Forces. In particular, the entrepreneur must possess adequate production, repair, or service capacities enabling the execution of the specified tasks. Furthermore, an entrepreneur who is a natural person must not have been validly convicted of offences gravely infringing the legal order, including in particular: participation in an organised criminal group or association established for the purpose of committing a criminal or fiscal offence; trafficking in human beings; bribery or paid protection; financing of offences of a terrorist nature; offences of a terrorist nature; offences against economic turnover; offences against the credibility of documents; the use of child labour; and fiscal offences²⁵.

An entrepreneur performing tasks for the Armed Forces shall be obliged to submit written information to the Ministry of Defence in the event of dissolution or liquidation of the entrepreneur, transfer of the registered office of the

²³ See *Obrona Ojczyzny. Komentarz*, pp. 1183–1184.

²⁴ Cf. M. Kulczkowski, *Militaryzacja szczególną formą realizacji zadań obronnych: wybrane problemy przygotowań do militaryzacji*, „Wiedza Obronna” 2011, No. 2, pp. 67–98.

²⁵ The Act of 6 June 1997 – Penal Code (Journal of Laws of 2025, item 383, consolidated text of 26 March 2025); the Act of 15 June 2012 on the effects of entrusting work to foreigners residing in the territory of the Republic of Poland in violation of regulations (Journal of Laws, item 1745).

entrepreneur, deletion of the subject of the entrepreneur's activity affecting the performance of tasks for the Armed Forces, and loss of the possibility to use or dispose of, make a donation, change of use or abandonment of the component of production, repair or service capacity declared by the entrepreneur as necessary for the performance of tasks for the Armed Forces. An entrepreneur entrusted with the performance of tasks for the Armed Forces, upon the occurrence of any circumstance rendering the continued fulfilment of statutory obligations impossible, shall forthwith, and in any case no later than within 14 days from the occurrence thereof, notify the Ministry of Defence in writing accordingly.

Manner of performance of tasks by entrepreneurs under the defence obligation

The performance of tasks under the state defence duty is the responsibility of all authorities and government administration and other state bodies and institutions, local government bodies, entrepreneurs, non-governmental organisations and other entities, as well as every citizen, to the extent specified in the laws²⁶.

The performance of tasks within the framework of state defence preparations in the scope of operational planning takes place by means of drawing up, within a new planning cycle, the Defence Response Plan of the Republic of Poland by the Ministry of Defence on the basis of arrangements adopted in the national security strategy²⁷. The Prime Minister imposes operational tasks on the authority by approving the Defence Response Plan of the Republic of Poland, taking into account the competence of the authority in question, its forces and resources, as well as the forces and resources of the organisational units subordinated to the authority or supervised by it and entrepreneurs. As part of defence programming, a Plan for securing the needs of the Armed Forces implemented by entrepreneurs is also drawn up²⁸.

According to the provisions of Polish law, the execution of defence tasks consists in: 1) creation of organisational conditions for planning and execution of defence tasks; 2) co-ordination of planning and execution of defence tasks; 3) co-operation of public administration bodies, entrepreneurs, other organisational units and non-governmental organisations in planning and execution of defence tasks; 4) co-operation of public administration bodies with territorial executive

²⁶ Article 7 of the Act of 11 March 2022 on defence of the Homeland (Journal of Laws 2024, item 248).

²⁷ See T.J. Kęsoń, *Planowanie obronne i cywilne w Polsce – uwarunkowania prawne a proces realizacji*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2020, No. 1(6), pp. 50–74.

²⁸ Regulation of the Council of Ministers of 14 January 2025 on the conditions and mode of planning and financing of tasks performed within the framework of state defence preparations realised by government administration bodies, local government bodies and entrepreneurs (Journal of Laws, item 73).

bodies of MND in planning and execution of defence tasks; 5) cooperation of public administration bodies with medical entities supervised by MND in planning and execution of defence tasks in the area of medical security of the Armed Forces of the Republic of Poland and allied forces; 6) provision of conditions for transferring information and decisions concerning planning and execution of defence tasks at all levels of public administration²⁹.

In the performance of defence tasks, entrepreneurs are obliged to take into consideration the defence needs of the State. This obligation encompasses, in particular, the maintenance, reconstruction, and modernisation of the national defence system, including the Armed Forces of the Republic of Poland. It further extends to the preparation of subordinate or supervised organisational units for the execution of defence tasks assigned to them during specific states of defence readiness.

Entrepreneurs are likewise required to ensure preparedness for the uninterrupted functioning of public administration bodies, other entrepreneurs, organisational units, and non-governmental organisations, as well as to provide support to the Armed Forces of the Republic of Poland and to allied forces during heightened states of defence readiness. Finally, they are obliged to contribute to the preparation of the population and to the establishment of conditions ensuring its protection in the event of war.

The creation of organisational conditions for the planning and execution of defence tasks, taking into account the type of tasks, as well as the capabilities of their executors, consists in ensuring: 1) efficiency, continuity and timeliness of operations in public administration bodies, entrepreneurs and other organisational units, as well as in non-governmental organisations in particular states of state defence readiness; 2) feasibility of performing defence tasks, including their activation and development of structures and systems created for the purposes of their execution, as well as continuity of operations of bodies and their executive structures; 3) performance of tasks for the needs of the Armed Forces of the Republic of Poland and allied forces; 4) the functioning of information and communication systems ensuring the safety of the performance of defence tasks, including the protection of the collection and transmission of information and the execution of documents; 5) the division, in accordance with the competence, of defence tasks performed in peacetime and the related scopes of activities, as well as changes in the structure of the division of defence tasks between subordinate and supervised organisational units and units in particular states of state defence readiness.

The establishment of organisational conditions for the planning and execution of defence tasks, hereinafter referred to as “the Tasks”, shall be effected by means of the development of the requisite organisational structures, the proper

²⁹ Regulation of the Council of Ministers of 21 April 2022 on the manner of performing tasks within the framework of defence duty (Journal of Laws item 875). Cf. the Judgment of the Provincial Administrative Court in Rzeszów of 22 June 2022, Ref. No. II SAB/Rz 47/22.

conduct of personnel policy, the preparation of adequate infrastructure, and the provision of information and communications technology systems therefor³⁰.

Co-operation of entrepreneurs in planning and execution of defence tasks consists in ensuring optimal conditions for their execution and includes exchange of experience and information on planning and execution of defence tasks, co-ordination of actions concerning planning and execution of defence tasks at the same decision-making level, initiating and undertaking inter-departmental or regional co-operation, integrating efforts and cooperation in the use of material, service and training base and medical potential, and sharing data necessary to determine the possibility of medical security of the Armed Forces of the Republic of Poland and allied troops in particular states of state defence readiness (state of permanent readiness and state of full defence readiness)³¹.

In-kind services of entrepreneurs for the Armed Forces in peacetime, in the event of mobilisation and in wartime

Benefits of this kind, which are obligatory for the defence of the state by various entities outside the state administration structures, have a long tradition in the Polish lands³². Contemporary legal regulations provide that an obligation may be imposed on *entrepreneurs* to provide benefits in kind, consisting in the handing over for use of their real property and movable assets for the purposes of preparing state defence or combating natural disasters, liquidating their effects and crisis management. Benefits in kind may be provided to the Armed Forces, units intended for militarisation and organisational units performing tasks for the needs of state defence or combating natural disasters, elimination of their effects and crisis management³³.

According to the regulations, the object of in-kind benefits cannot be telecommunications equipment and networks necessary for the implementation of decisions imposed on telecommunications entrepreneurs by the President of the

³⁰ Cf. G. Mąkosa, *Zarządzanie bezpieczeństwem krajowych systemów teleinformatycznych*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2020, No. 17(10), pp. 129–146; A. Wochnowicz, *Cyberprzestrzeń w systemie militarnym bezpieczeństwa państwa*, „Cybersecurity and Law” 2023, No. 2(10), pp. 51–69.

³¹ Regulation of the Council of Ministers of 18 March 2025 on state defence readiness (Journal of Laws, item 355). Cf. A. Misiuk, *Rola administracji publicznej w zakresie obronności państwa*, „Przegląd Nauk o Obronności” 2017, No. 3, pp. 31–52.

³² See M. Konarski, *Public Burdens for the Defence of the Polish State on the Example of the Obligation to Hand Over Means of Transport in the Event Mobilisation is Announced or During a War*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2020, No. 3(295), pp. 43–60; idem, *Świadczenia na rzecz wojska w czasie pokoju w okresie II Rzeczypospolitej na przykładzie dostarczania mechanicznych środków przewozowych*, „Acta Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G (Ius)” 2021, No. 1(68), pp. 17–42.

³³ Regulation of the Council of Ministers of 29 August 2024 on benefits in kind for defence in time of peace (Journal of Laws, item 1387). See G. Lewandowski, *Świadczenia na rzecz obrony w procesie pozamilitarnych przygotowań obronnych państwa. Stan aktualny oraz kierunki rozwoju*, „Wiedza Obronna” 2019, No. 4(269), pp. 77–104.

Office of Electronic Communications³⁴, as well as production, repair or service capacities of the entrepreneur.

The duration of performance of benefits in kind may not exceed, at any one time, in the case of taking the subject of the benefit in order to check the mobilisation readiness of the Armed Forces – 48 hours; and in connection with military exercises – 7 days. The imposition of the obligation to provide benefits in kind may take place a maximum of 3 times a year, but in the amount of 7 days – only once. The time necessary for the delivery of the object of benefit to the indicated place and its return to the place of rest (storage), but not more than 2 hours, shall be included in the time for the performance of benefits in kind of 48 hours.

The holder of the object of performance, when forthwith called upon to provide such performance, shall be obliged to deliver the same for use in a serviceable condition, together with all relevant documentation pertaining thereto, therewith. The recipient of the object of performance is obliged to use it in a manner that corresponds to its characteristics and purpose. The recipient shall bear the ordinary costs and other burdens of maintaining the item, and any expenditure or outlay made by him on the item shall not be reimbursed. The recipient of the object of performance, shall be held fully liable for any loss or damage thereto, as well as for any harm arising from its use in a manner contrary to its inherent properties or intended purpose, thereunder.

The recipient, shall be entitled forthwith to receive a lump sum in respect of the use of the service item, the amount of which shall correspond to any damage incurred as a result of its provision, together with an allowance reflecting the applicable rate of depreciation thereunder. The lump sum for the use of the object of benefit in kind shall be paid by the organisational unit for whose benefit it was provided³⁵.

Each year, the Ministry of Defence issues a decree on necessary in-kind benefits for defence falling in a given calendar year. According to the adopted assumptions for 2026, enabling the implementation of defence tasks related to the use of in-kind benefits takes place through the indication of demand by the military³⁶. The discussed draft provides for a demand for 400 properties (buildings or their parts) – for the needs of government administration bodies and local government bodies performing tasks related to conducting military qualification³⁷; and 192 motor vehicles and 26 trailers (semi-trailers) and

³⁴ Article 40(1) of the Act of 12 July 2024 – Electronic Communications Law (Journal of Laws, item 1221).

³⁵ See *Obrona Ojczyzny. Komentarz*, pp. 1139–1140.

³⁶ Draft Regulation of the Minister of Defence of 13 June 2025 on essential in-kind benefits in 2026 for the defence, No. in the list of legislative works: 84.

³⁷ The estimated cost of securing premises for the military qualification conducted annually was calculated by assuming the following values: 400 real estate (buildings or parts thereof) – for the needs of government administration bodies and local government bodies performing tasks related to conducting military qualification; PLN 2.05 – the amount of a daily lump sum for the use of objects of benefits in kind. To calculate the costs, the amount of the daily lump sum rate was increased by the projected according to the Budget Act for the year 2025, in which it was

15 machines with the necessary equipment – for the needs of organisational units of the Armed Forces of the Republic of Poland performing tasks related to conducting military exercises, including those organised in the mode of immediate appearance of reserve soldiers, and checking the mobilisation readiness of the Armed Forces³⁸.

In the opinion of the Ministry of Defence, the regulation will have a negligible impact on the competitiveness of the economy and entrepreneurship, including the functioning of entrepreneurs, and in particular micro-, small and medium-sized entrepreneurs only in a special situation, requiring the possible use of real estate and movable property owned by them for the purposes of conducting military qualification or performing defence tasks. In spite of these assurances, every year administrative courts hear a number of complaints filed by entrepreneurs against decisions to make them subject to the obligation to provide benefits in kind³⁹.

Also in the event of the announcement of mobilisation and in wartime, entrepreneurs may be obliged to provide benefits in kind, consisting in handing over their real property and movable assets for use by the Armed Forces or organisational units performing tasks for the needs of state defence⁴⁰. In the event of the occurrence of the indicated circumstances, the obligation to provide personal and in-kind benefits is imposed by the commune head (mayor, city president) on the basis of ad hoc applications submitted by bodies and heads of organisational units, as well as commanders of military units. The decision on the imposition of the obligation to provide benefits shall be given the order of immediate enforceability on the date specified therein. The commune head (mayor, city president) in special situations may also impose the obligation to provide personal or in-kind services in the form of announcements or by other means.

Details of the imposition of personal and in-kind benefits on entrepreneurs are set out in a decree of the Council of Ministers, which defines the procedure for imposing the obligation of personal and in-kind benefits in the event of the

announced that the projected average annual consumer price index in 2025 will amount to 105%; 120 m² – estimated area used by one district medical commission; PLN 98,400 – estimated daily cost of securing premises as part of the military qualification conducted annually; 30 days – averaged working time of a single commission, adopted on the basis of past experience. Based on the above data, the averaged total cost of securing premises for conducting military qualification in 2026 will be PLN 3,211,185.60 (rounded upwards) PLN 3,212,000.00.

³⁸ The product of the following values was used to calculate the costs related to the collection of transport means: the number of planned limits of in-kind services; the average time of using the objects of in-kind services; the amount of a daily lump sum for using the objects of in-kind services. The amount of costs related to the collection of: motor vehicles – at the level of PLN 120,941.28; trailers (semi-trailers) – at the level of PLN 8,062.75; machines – at the level of PLN 6,600.06 thousand. Therefore, the total cost of utilisation of the planned limit will amount to PLN 135 604.09, (after rounding up) PLN 136 000.00.

³⁹ Cf. the Judgment of the Provincial Administrative Court in Łódź of 4 November 2022, Ref. No. II SA/Łd 555/22; the Judgment of the Provincial Administrative Court in Bydgoszcz of 19 February 2024, Ref. No. II SA/Bd 1325/23; the Judgment of the Provincial Administrative Court in Poznań of 10 January 2025, Ref. No. II SA/Po 536/24.

⁴⁰ The Judgement of Provincial Administrative Court in Gdańsk of 16 April 2025, Ref. No. III SA/Gd 437/24. Cf. S. Sosabowski, *Gospodarcza konstytucja obrony państwa*, pp. 48, 54, 58.

announcement of mobilisation and during war, specimens of administrative decisions, applications and notices and certificates issued in matters of personal and in-kind benefits, conditions and procedure for payment for the use of objects of in-kind benefits, the procedure and manner of determining and paying compensation for damage to them, and the procedure for payment of a lump sum and cash dues for the performance of personal benefits, as well as documents submitted for their payment⁴¹.

It should also be noted that entrepreneurs may be subject to certain special obligations in the interest of national defence. In particular, they may be required to adapt their real estate and movable property to the needs of the State defence, provided that such adaptation does not alter their inherent characteristics or intended purpose. The same obligation may apply with respect to buildings that have been constructed, reconstructed, or extended, as well as to manufactured movable property, again in a manner that preserves their properties and purpose.

Entrepreneurs may further be obliged to maintain, or where necessary relocate, production, repair, and service capacities that are essential for the performance of tasks connected with the security or defence of the State. They may also be called upon to execute mobilisation tasks for the benefit of the Armed Forces, as well as to collect, store, and maintain items required for the proper performance of such activities.

Financing of tasks of entrepreneurs for the Armed Forces

Entrepreneurs, upon whom defence tasks have been imposed for the benefit of the Armed Forces, shall be entitled to submit an application forthwith for financing, in connection with the performance of such tasks, of the costs associated with maintaining production, repair, or service capacity necessary for the execution of tasks pertaining to production, repair, or service for the Armed Forces thereunder⁴². The costs, are covered for entrepreneurs at their request by granting a targeted subsidy from the budget of the Ministry of Defence, while the works related to the conduct of defence preparations for the performance of these tasks, which are of a planning nature, are financed from the entrepreneur's own funds. In turn, targeted subsidies for entrepreneurs are granted by MND, taking into account the limit of financial means provided for this purpose in the Budget Act.

The targeted subsidy granted to the entrepreneur in the scope of covering costs may be intended only to cover the costs of the entrepreneur to whom it has been granted or refers to costs incurred, paid and resulting from depreciation

⁴¹ Regulation of the Council of Ministers of 28 August 2024 on personal and material benefits for defence in the event of the announcement of mobilisation and during war (Journal of Laws, item 1354).

⁴² See *Obrona Ojczyzny. Komentarz*, pp. 1204–1205.

or amortisation deductions made and entered by the entrepreneur in a given calendar year in the books of accounts or books of income and expenditure.

A targeted subsidy in the scope of cost coverage shall be allocated to an entrepreneur on whom an administrative decision has imposed a task for the Armed Forces, who has submitted an application for the allocation of a targeted subsidy and who has timely submitted and obtained approval of a report on the use of a targeted subsidy and cleared the subsidy awarded, where such a subsidy was received, for the period of 3 years preceding the submission of the application for subsidy.

The transfer of the targeted grant to the entrepreneur to cover costs shall take place after the conclusion of an agreement with MND⁴³. Subsidy agreements are governed by the provisions on public finance⁴⁴, and in the event of a return of an intentional subsidy not used on time or used contrary to its purpose, or collected improperly or in an excessive amount, it shall be returned to the State Budget by 31 January of the following year or within 21 days from the date specified in the provisions, respectively. In turn, subsidies granted from the state budget which have been used inconsistently with their intended use or which have been collected unduly or in an excessive amount shall be returned to the state budget, together with interest at the rate specified for tax arrears, within 15 days from the date on which the circumstances were established⁴⁵.

An application for a targeted subsidy shall include at least information on the entrepreneur, the amount of subsidy requested and the number of a separate bank account or a separate account in a co-operative savings and credit union intended for recording financial operations related to the received targeted subsidy.

The application shall be accompanied by a number of documents, in particular a summary cost sheet; a list of production, repair or service capacities – on an electronic carrier in an editable form; information on the costs of peacetime maintenance of production, repair or service capacities – on an electronic carrier in an editable form; a list of unit labour intensity of task execution – confirmed by an authorised representative of an organisational unit of the national defence ministry competent in supervising the quality of execution of defence products; and a declaration by the applicant on fulfilment of the indicated requirements.

The entrepreneur shall submit a report to MND on the use of the targeted subsidy, in which it shall indicate at least information data on the entrepreneur, data on the amount of costs incurred and information on the amount of the targeted subsidy granted. The report shall be accompanied by at least: 1) a sheet of collective costs for the settlement of the subsidy; 2) a list of production, repair or service capacities – on an electronic carrier in an editable form; 3) information on the costs of maintaining production, repair or service capacities during peacetime – on an electronic carrier in an editable form; 4) bank statements from a separate bank account or a separate account in a co-operative savings

⁴³ See *ibidem*, pp. 1207–1208.

⁴⁴ Article 150 of the Act of 27 August 2009 on public finance (Journal of Laws 2024, item 1530, consolidated text of 16 October 2024).

⁴⁵ *Ibidem*, Articles 168 and 169.

and credit union intended for recording financial operations with the balance as at 31 December of the reporting year and with the balance as at the date of preparation of report; 5) certified true copies of accounting evidence and, in the case of repayment of unused subsidy or interest accrued on a separate bank account or a separate account in a co-operative savings and credit union, a transfer confirming that such an operation has been performed; 6) a report of an auditor on the evaluation of the report with respect to verification of accounting and financial documentation concerning the use of the targeted subsidy.

At the stage of drafting the draft budget act for the following year, the Ministry of Defence shall submit to the competent ministers and the minister in charge of public finance proposals for expenditure limits to cover the costs of task implementation.

In order to determine the manner of granting the targeted grant to the entrepreneur, the formula shall be applied:

$$D_P = D_B \times \frac{W_Z}{\Sigma W_P} \text{ [PLN]}$$

where: D_P – denotes the amount of the targeted subsidy to which the entrepreneur is entitled, D_B – denotes the amount of budget funds allocated for the maintenance of production, repair or service capacity to perform tasks for the Armed Forces, W_Z – stands for labour intensity of tasks for the Armed Forces, to be performed by the entrepreneur, verified by an authorised representative of the organisational unit of the national defence department competent in supervising the quality of performance of defence products, ΣW_P – stands for the total labour intensity of tasks for the Armed Forces, performed by all entrepreneurs applying for the purpose-specific subsidy⁴⁶.

The costs of performing tasks for the Armed Forces and special services included in the Plan for securing the needs of the Armed Forces realised by *entrepreneurs* and incurred by the entrepreneur will be reduced for this entrepreneur by the value of raw materials and materials received within the strategic reserves necessary to secure their realisation⁴⁷.

In 2024, the Supreme Audit Office (SAO, in Polish: NIK) negatively assessed the system of granting subsidies by the Minister of National Defence to entrepreneurs to finance the costs of maintaining their production, repair or service capacities during peacetime for the circumstances of performing tasks for the Armed Forces in conditions of a threat to state security or in wartime. Despite the changes introduced in the system of subsidies for entrepreneurs (in the annual amount of approximately PLN 200 million), being a response to the conclusion of the previous SAO audit, the system of subsidies still requires

⁴⁶ Regulation of the Minister of Defence of 24 May 2022 on the granting and settlement of a targeted subsidy to cover costs incurred by entrepreneurs performing tasks for the Armed Forces of the Republic of Poland (Journal of Laws, item 1187).

⁴⁷ See *Obrona Ojczyzny. Komentarz*, p. 1208.

corrections, especially the manner of distribution of funds and supervision of their disbursement and reliability of settlements⁴⁸. In accordance with the above remarks, SAO proposes to modify the system of granting subsidies to entrepreneurs who have been assigned tasks for the Armed Forces, functioning in the Ministry of National Defence. In the opinion of the SAO, entrepreneurs, i.e. the main recipients and beneficiaries of the programme, should be included in the works (analyses, consultations) aimed at preparing new rules for the distribution of funds from these subsidies. Leaving aside the essence of the subsidy granted annually, i.e. securing production capacities for the performance of tasks during a threat to state security and in wartime, the added value of the work undertaken on the reconstruction of the existing subsidy system should be the achievement of a higher number of tasks accepted for implementation by entrepreneurs in relation to the needs reported by MND⁴⁹.

Conclusion

In conclusion to the above considerations, several emerging problems should be noted. Firstly, it is necessary to point to the subsidiary and exceptional character of the services of entrepreneurs for the defence of the state, which, despite its constitutional character, should be applied in special situations, primarily those connected with the announcement of general mobilisation and in wartime. This means that one should exclude, as far as possible, situations in which defence tasks are imposed on entrepreneurs in peacetime, as this neither serves the principle of economic freedom, nor significantly increases the defence potential of the state, but only constitutes a significant organisational burden for their business activity. It should be borne in mind that the decision to impose a benefit obligation on entrepreneurs is only exercised in times of mobilisation and war, while in peacetime the object of the benefit remains in the possession of the entitled person without restrictions or hindrances to its use or even disposal. However, as said before, the numerous rulings of the administrative courts in this respect testify to the non-materiality of this phenomenon.

Secondly, it should be emphasised that apart from the already mentioned administrative bodies, also the President of the Republic of Poland, guarding the sovereignty and security of the state, the inviolability and indivisibility of its territory, may turn to *entrepreneurs* for information that is important for the security and defence of the state⁵⁰. Certainly, such a solution has its profound patriotic sense, but it should be borne in mind that modern entrepreneurs, sometimes conducting business of a global nature, may be exposed to the

⁴⁸ The Supreme Audit Office, *Informacja o wynikach kontroli: Wykonanie budżetu państwa w 2023 r. w części 29 – Obrona Narodowa*, Warszawa 2024, p. 6.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁰ Article 24(1)(9) of the Act of 11 March 2022 on defence of the Homeland (Journal of Laws 2024, item 2480).

disclosure of trade secrets, which would obviously undermine the general principle of economic freedom.

Finally, it should be emphasised that the participation of entrepreneurs in the performance of tasks for the broadly understood defence of the state is not, after all, of a one-sided nature, as it is in the interest of all persons conducting business activity in the territory of the Republic of Poland to preserve state sovereignty and protect business property against possible seizure or destruction by a military aggressor. This objective is served by the inclusion of entrepreneurs in the system of universal state defence, which should be regarded as a well-thought-out normative solution that has been sufficiently implemented by the Polish legislator.

BIBLIOGRAPHY

- Barć M., *Rodzaje ochrony infrastruktury krytycznej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” 2021, Special Issue, DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.0196>.
- Chochowski K., *Ustawa o obronie Ojczyzny – nowa jakość bezpieczeństwa państwa?*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2023, No. 4(51), DOI: <https://doi.org/10.18290/rns2023.0045>.
- Demedziuk S., *Rola przedsiębiorców o szczególnym znaczeniu gospodarczo-obronnym w Polsce: teoria i praktyka*, „Wiedza Obronna” 2017, No. 1–2.
- Etel M., *Prawo przedsiębiorców – nowa jakość i stare problemy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2019, Tome 329, DOI: <https://doi.org/10.19195/0524-4544.329.6>.
- Fiszer J.M., *Reforma i ewolucja Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej w latach 2016–2023*, „Politeja” 2024, No. 1(88), DOI: <https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2024.88.1.08>.
- Kęsoń T.J., *Planowanie obronne i cywilne w Polsce – uwarunkowania prawne a proces realizacji*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2020, No. 1(6), DOI: <https://doi.org/10.34739/dsd.2020.01.03>.
- Kitler W., *Prawno-organizacyjne aspekty funkcjonowania państwa w warunkach zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa państwa i w czasie wojny*, „Wiedza Obronna” 2021, No. 4(277), DOI: <https://doi.org/10.34752/2021-a277>.
- Konarski M., *Constitutional Public Burdens as Part of the Defence Economy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2023, No. 2, DOI: <https://doi.org/10.31743/PPE.12610>.
- Konarski M., *Public Burdens for the Defence of the Polish State on the Example of the Obligation to Hand Over Means of Transport in the Event Mobilisation is Announced or During a War*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2020, No. 3(295).
- Konarski M., *Rekwizycje wojskowe w prawie francuskim*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2022, No. 1(20), DOI: <https://doi.org/10.25167/OSAP.4766>.
- Konarski M., *Świadczenia na rzecz wojska w czasie pokoju w okresie II Rzeczypospolitej na przykładzie dostarczania mechanicznych środków przewozowych*, „Acta Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G (Ius)” 2021, No. 1(68), DOI: <https://doi.org/10.17951/G.2021.68.1.17-42>.
- Kozłowski K., *Obywatelski obowiązek „obrony Ojczyzny” w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 r.*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2020, No. 7–8.
- Kulickowski M., *Militaryzacja szczególną formą realizacji zadań obronnych: wybrane problemy przygotowań do militaryzacji*, „Wiedza Obronna” 2011, No. 2.
- Kulickowski M., *Przedsiębiorcy w procesie przygotowań obronnych w Polsce. Stan prawny i organizacyjny przygotowań – próba systematyzacji*, „Wiedza Obronna” 2022, No. 4(281), DOI: <https://doi.org/10.34752/2022-e281>.
- Lewandowski G., *Świadczenia na rzecz obrony w procesie pozamilitarnych przygotowań obronnych państwa. Stan aktualny oraz kierunki rozwoju*, „Wiedza Obronna” 2019, No. 4(269), DOI: <https://doi.org/10.34752/rg8x-yn20>.

- Lidwa W., Nowak D., Lewandowski G., *Prawno-organizacyjne zasady działania administracji publicznej i organów dowodzenia sił zbrojnych w warunkach zewnętrznego zagrożenia państwa i w czasie wojny*, „Wiedza Obronna” 2021, No. 4(277), DOI: <https://doi.org/10.34752/2021-c277>.
- Malarewicz-Jakubów A., *Przedsiębiorcy zagraniczni prowadzący działalność gospodarczą w Polsce*, in: *Państwo, gospodarka, prawo. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu Kosikowskiemu z okazji jubileuszu pracy naukowej na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, ed. by A. Piszcz, M. Olszak, M. Etel, Białystok 2015.
- Mąkosa G., *Zarządzanie bezpieczeństwem krajowych systemów teleinformatycznych*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2020, No. 17(10), DOI: <https://doi.org/10.37055/sbn/144283>.
- Misiuk A., *Rola administracji publicznej w zakresie obronności państwa*, „Przegląd Nauk o Obronności” 2017, No. 3.
- Nowicki H., Kucharski K., *Pojęcie działalności gospodarczej w Prawie Przedsiębiorców*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2021, No. 1(18), DOI: <https://doi.org/10.32084/sawp.2021.16.1-11>.
- Obrona Ojczyzny. Komentarz*, ed. by H. Królikowski, Warszawa 2023.
- Piechowicz M., *Ewolucja Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE w kontekście teorii integracji oraz realizowanych działań*, „Przegląd Politologiczny” 2023, No. 1(28), DOI: <https://doi.org/10.14746/pp.2022.28.1.3>.
- Rosa B., Zalewski A., *Militaryzacja*, „Wiedza Obronna” 2006, No. 3.
- Schumpeter J.A., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, translated by M. Rusiński, Warszawa 2009.
- Sosabowski S., *Gospodarcza konstytucja obrony państwa*, „Bellona” 1927, No. 1(28).
- Staśkiewicz U., *Obowiązek obrony Ojczyzny w świetle polskich regulacji prawnych*, „Prawo i Więź” 2024, No. 5(52), DOI: <https://doi.org/10.36128/PRIW.VI52.1016>.
- Stec K., *Wybrane prawne narzędzia ochrony infrastruktury krytycznej w Polsce*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, No. 19.
- Wechta P., *Przedsiębiorca w teorii Josepha A. Schumpetera*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, No. 4.
- Wochnowicz A., *Cyberprzestrzeń w systemie militarnym bezpieczeństwa państwa*, „Cybersecurity and Law” 2023, No. 2(10), DOI: <https://doi.org/10.35467/cal/174910>.
- Wojciszko M., Lewandowski G., *Współdziałanie (współpraca) Sił Zbrojnych RP z administracją publiczną podczas reagowania obronnego*, „Wiedza Obronna” 2023, No. 3(284), DOI: <https://doi.org/10.34752/2023-g284>.
- Zapolska K., *Kształtowanie się pojęcia przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa w prawie cywilnym oraz prawie gospodarczym w Polsce*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2024, No. 2(23), DOI: <https://doi.org/10.15290/mhi.2024.23.02.02>.

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES**SALVATORE ANTONELLO PARENTE**

University of Bari Aldo Moro, Italy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5426-904>e-mail: salvatore.parente@uniba.it**LA RICOGNIZIONE DI DEBITO NEL SISTEMA
DEL TESTO UNICO REGISTRO TRA (INCERTE)
QUALIFICAZIONI CIVILISTICHE E RIFLESSI
DI NATURA TRIBUTARIA – PARTE SECONDA***

Riassunto: Per declinare correttamente il regime dell'imposta di registro applicabile alla ricognizione di debito, è decisiva la ricostruzione civilistica della fattispecie. Questa ricostruzione, nell'escludere qualsiasi (usuale) valenza patrimoniale, porta a ritenere congruo l'assoggettamento ad imposta fissa di registro. Tuttavia, qualora, in sede di qualificazione della fattispecie concreta, si dovesse riconoscere alla dichiarazione ricognitiva un effetto modificativo della situazione preesistente, risulterà applicabile l'aliquota proporzionale dell'1% (art. 3, Tariffa, parte prima, allegata al T.U.R.).

Parole chiave: riconoscimento di debito, qualificazione civilistica del caso, imposta di registro

**RECOGNITION OF DEBT IN THE CONSOLIDATED REGISTER LAW
SYSTEM BETWEEN (UNCERTAIN) CIVIL LAW QUALIFICATIONS
AND TAX IMPLICATIONS – SECOND PART**

Abstract: In order to correctly determine the regime of registration tax applicable to the acknowledgement of debt, the civil law reconstruction of the case is decisive. This reconstruction, in excluding any (customary) patrimonial value, leads to the conclusion that it is appropriate to subject the obligation to fixed registration duty. However, if, in the qualification of the concrete case, it should be recognised that the declaration of recognition has a modifying effect on the pre-existing situation, the proportional rate of 1% will be applicable (Article 3, Tariff, Part One, annexed to the Consolidated Register Law).

Keywords: ricognizione di debito, qualificazione civilistica della fattispecie, registration tax

* Nei paragrafi, il lavoro segue la numerazione della Parte Prima pubblicata nel precedente fascicolo.

6. La classificazione degli atti dichiarativi in tre categorie dogmatiche e gli effetti conseguenti. La declinazione tributaria “ristretta” degli atti dichiarativi e i riflessi sulla tassazione dell’atto di ricognizione ai fini dell’imposta di registro

Sul piano civilistico, nell’ambito degli atti aventi natura dichiarativa, è possibile distinguere tre diverse categorie: gli atti o i negozi “dichiarativi”, riferibili alle fattispecie nella quali, per effetto del negozio dichiarativo, viene realizzata una modificazione della situazione giuridica preesistente, senza che a ciò consegua il prodursi di effetti obbligatori o reali; gli atti o i negozi “ricognitivi” (anche denominati “meramente ricognitivi” o di “accertamento ricognitivo”), preordinati a manifestare la consapevolezza, da parte di chi li pone in essere, in ordine all’esistenza di una determinata situazione giuridica, non incerta, preesistente all’atto ricognitivo, che, dunque, non viene ad essere in alcun modo innovata ma solo acclarata, non operando, rispetto ad essa, alcun effetto costitutivo, modificativo od estintivo; gli atti o i negozi di accertamento (che è possibile distinguere in negozi di “mero accertamento” e negozi di “accertamento costitutivo”), la cui causa risiede nel rimuovere un’oggettiva e comprovata situazione d’incertezza, senza alcuna modifica della situazione giuridica preesistente (è questo il caso del “mero accertamento”), se non entro il limite in cui la situazione d’incertezza venga rimossa e sostituita (come accade nell’ipotesi dell’accertamento costitutivo)¹.

Nelle intenzioni del legislatore tributario², invece, gli atti di “natura dichiarativa” sembrano essere quelli che, pur non determinando una modificazione dei profili strutturali delle situazioni giuridiche coinvolte, possono comunque produrne un’innovazione, che si esprime attraverso un rafforzamento, una specificazione o un affievolimento del precedente assetto di interessi, senza mutarne il contenuto sostanziale³: emerge così una nozione ristretta rispetto a quella civilistica, che sembra considerare i soli effetti giuridici e non anche la natura dell’atto⁴.

In questa visuale, all’atto di riconoscimento del debito – che fa espresso riferimento al rapporto fondamentale – non può attribuirsi alcun effetto “dichiarativo”, trattandosi di un atto meramente ricognitivo – privo di autonomo rilievo patrimoniale – dal quale non scaturisce alcun effetto reale o obbligatorio:

¹ Cfr. A. Busani, *La tassazione degli atti “dichiarativi”, “ricognitivi” e “di accertamento”*, in *Corr. trib.*, n. 47–48/2017, p. 3704 ss.; S. Capolupo, *Imposta di registro dovuta sulla ricognizione del debito*, cit., p. 3322.

² Cfr. A. Busani, *La tassazione degli atti “dichiarativi”, “ricognitivi” e “di accertamento”*, cit., p. 3708 ss.

³ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell’imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682)*, cit., p. 412–413; N. Zanotti, *L’imposta di registro per l’atto di ricognizione di debito*, cit., p. 864.

⁴ Cfr. A. Contrino, *Note sulla nozione di “atto di natura dichiarativa” nel tributo di registro*, in *Rass. trib.*, n. 3/2011, p. 662; A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell’imposta di registro*, cit., p. 712.

all'atto consegue solo il beneficio per il creditore in termini di onere della prova, attraverso un'astrazione operante sul piano processuale, essendo l'obbligazione riferita al rapporto fondamentale esistente a monte⁵.

Secondo questa lettura, per gli atti di natura ricognitiva, l'applicazione dell'imposta di registro in misura proporzionale apparirebbe fuori luogo e ingiustificata, in quanto verrebbe ad alterare la gerarchia di valori espressa dalla Tariffa allegata al d.P.R. n. 131/1986, in termini di graduazione della misura della tassazione in funzione degli effetti giuridici degli atti e delle caratteristiche dei beni che ne sono oggetto, le cui radici si rinvergono nel principio di capacità contributiva⁶.

Quindi, sul piano tributario, il concetto di atto di natura dichiarativa andrebbe ulteriormente limitato rispetto all'accezione diffusa in ambito civilistico, non potendo in tale categoria essere ricompresi gli atti meramente ricognitivi – come le ricognizioni di debito – in relazione ai quali l'assoggettamento ad imposta di registro in misura proporzionale sarebbe del tutto irragionevole⁷.

Difatti, in ragione del contenuto e della funzione unicamente processuale del riconoscimento del debito, sembra irrazionale equiparare *quoad effectum*, ai fini dell'imposta di registro, gli atti ricognitivi a quelli dichiarativi: in caso contrario, si verrebbe a tassare nella stessa misura (proporzionale) atti che determinano un nuovo assetto di interessi giuridici – come quelli dichiarativi – e atti di diversa consistenza economico-giuridica che, invece, si limitano a “certificare” una situazione giuridica in essere, come il riconoscimento del debito⁸.

7. La ricognizione di debito quale atto “non avente per oggetto prestazioni a contenuto patrimoniale”. Principio di ragionevolezza e tassazione della ricognizione per scrittura privata non autenticata e di quella per atto pubblico o per scrittura privata autenticata

Pertanto, posto che l'art. 3, Tariffa, parte prima, allegata al d.P.R. n. 131/1986 non trova applicazione per gli atti di mero accertamento, tra i quali rientra la ricognizione di debito, ma copre soltanto gli atti dichiarativi, che incidono sulla realtà preesistente, rafforzando, specificando o affievolendo situazioni giuridiche

⁵ Cfr. S. Capolupo, *Imposta di registro dovuta sulla ricognizione del debito*, cit., p. 3322.

⁶ Cfr. A. Contrino, *Note sulla nozione di “atto di natura dichiarativa” nel tributo di registro*, cit., p. 663; A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 712; A. Contrino, *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno* (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 426.

⁷ Cfr. V. Uckmar, R. Dominici, voce *Registro (imposta di)*, in *Noviss. dig. it.*, Appendice, vol. VI, Torino, 1986, p. 584; A. Contrino, *Note sulla nozione di “atto di natura dichiarativa” nel tributo di registro*, cit., p. 663.

⁸ Cfr. S. D'Alessio, P. D'Annibale, *Ricognizione del debito e imposta di registro: dubbi e incertezze sul trattamento fiscale*, cit., p. 1145.

pregresse⁹, la ricognizione di debito, quale mera dichiarazione di scienza (e non di volontà), che si limita a dare evidenza a rapporti giuridici in essere, senza apportare variazioni alla realtà preesistente, in mancanza di un'esplicita previsione, andrebbe ricompresa tra gli atti "non aventi per oggetto prestazioni a contenuto patrimoniale" – previsti, a seconda dei casi, dall'art. 11, Tariffa, parte prima e dall'art. 4, Tariffa, parte seconda, allegata al d.P.R. n. 131/1986 – e assoggettata a registrazione con imposta di registro in misura fissa¹⁰.

Difatti, mentre la ricognizione per scrittura privata non autenticata va registrata solo in caso d'uso (art. 4, comma 1, Tariffa, parte seconda, allegata al d.P.R. n. 131/1986), la ricognizione per atto pubblico o per scrittura privata autenticata va registrata in termine fisso (art. 11, comma 1, Tariffa, parte prima, allegata al d.P.R. n. 131/1986)¹¹.

⁹ Cfr. V. Uckmar, R. Dominici, voce *Registro (imposta di)*, cit., p. 584; S. Lanzillotti, F. Magurno, *Il notaio e le imposte indirette*, cit., p. 329; A. Busani, *L'imposta di registro*, cit., p. 972 ss.; A. Contrino, *Commento art. 3 Tariffa – Parte I del D.P.R. n. 131/1986*, cit., p. 1017; G. Santarcangelo, *La tassazione degli atti notarili*, Torino, 2011, p. 882; R. Trabace, *Le imposte indirette nell'attività notarile. Iva, registro, ipotecaria e catastale*, cit., p. 154; A. Contrino, *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno* (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 425–426.

¹⁰ Cfr. C. Falzone, A. Alibrandi, voce *Debito (riconoscimento di)*, in *Dizionario Enciclopedico del Notariato*, vol. II, Roma, 1974, p. 16; L. Nastri, *L'imposta di registro e le relative agevolazioni*, Milano, 1990, p. 604; Studio del Consiglio Nazionale del Notariato del 14 giugno 1996 (est. G. Monteleone), *Ricognizione di debito e imposta di registro*, in *C.N.N. Strumenti*, voce 1450, p. 2.1; D. Amendola, *Il trattamento della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 32 ss.; S. Capolupo, *Imposta di registro dovuta sulla ricognizione del debito*, cit., p. 3321; N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682)*, cit., p. 413; N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 865. In giurisprudenza, cfr. Cass. civ., sez. I, 7 settembre 1992, n. 10257, in <https://definanze.it/>; Comm. trib. prov. Milano, sez. XIX, 14 novembre 1994, n. 11869, in *Fisconline*; Comm. trib. centr., 12 febbraio 1998, n. 19524, in *Riv. not.*, 1998, p. 889; Comm. trib. centr., 7 giugno 1999, n. 3668, in *Fisconline*; Comm. trib. centr., 12 giugno 2003, n. 4830, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2003, p. 1584; Cass. civ., sez. V, 12 giugno 2009, n. 13655, in *CED Cassazione Rv. 608492*; Comm. trib. reg. Lazio, 13 maggio 2014, n. 3686, in *Notariato*, n. 4/2015, p. 443; Cass. civ., sez. V, 21 novembre 2014, n. 24804, cit.; Comm. trib. prov. di Taranto, 8 marzo 2016, n. 572, in *Fisconline*; Cass. civ., sez. V, ord. 11 gennaio 2018, n. 481, cit., p. 3100–3101; Comm. trib. reg. Lombardia, 27 agosto 2018, n. 3623, in *Fisconline*; Comm. trib. prov. Bari, 9 ottobre 2018, n. 2275, in *Fisconline*; Comm. trib. prov. Cosenza, 9 maggio 2019, n. 2526, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Lombardia, 11 marzo 2019, n. 1113, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Friuli – Venezia Giulia, 18 novembre 2019, n. 181, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Lombardia, 21 febbraio 2020, n. 608, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Calabria, 11 novembre 2020, n. 3009, in *Fisconline*; Cass. civ., sez. V, 1° giugno 2021, n. 15268, in *Banca Dati Leggi D'Italia*, secondo cui "la tesi della non applicabilità dell'imposta di registro in misura proporzionale pare trovare conferma anche nel fatto che il r.d. n. 3269 del 1923 citava espressamente la ricognizione del debito nella Tariffa ad esso allegata"; Cass. civ., sez. VI-T, ord. 8 giugno 2021, n. 15910, in *CED Cassazione*. Nella prassi amministrativa, cfr. Risoluzione Ministero delle Finanze, 22 agosto 1978, n. 250576, in *Fisconline*; Risoluzione Ministero delle Finanze, 13 ottobre 1983, n. 240323, in *Fisconline*.

¹¹ Cfr. A. Busani, *L'imposta di registro*, cit., p. 973; G. Salanitro, *Caso d'uso e ricognizione di debito: quando le Sezioni Unite non mettono la parola "fine"*, cit., p. 500; T. Ventrella, *La parola alle Sezioni Unite sul "caso d'uso": il mero deposito non obbliga alla registrazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 5/2023, p. 1872, nt. 5; S.A. Parente, *Caso d'uso e imposta di registro: criticità e prospettive ermeneutiche*, in *Euro-Balkan Law and Economics Review*, n. 2/2025, p. 26 ss.

La natura processuale della ricognizione rende pertanto ingiustificata qualsiasi aliquota proporzionale, non ponendosi alcun problema di capacità contributiva¹².

Nella sistematica del tributo di registro, l'art. 11, Tariffa, parte prima e l'art. 4, Tariffa, parte seconda, allegata al d.P.R. n. 131/1986, assurgono a clausole residuali, con funzione di chiusura, preordinate a ricomprendere tutti gli atti non previsti in altre voci e "non aventi per oggetto prestazioni a contenuto patrimoniale"; l'art. 9, Tariffa, parte prima, allegata al T.U.R., invece, attrae, sempre in un'ottica di chiusura, gli atti estranei alle altre voci ma "aventi per oggetto prestazioni a contenuto patrimoniale", così evitando una discriminazione del tutto ingiustificata sotto il profilo della ragionevolezza (artt. 3 e 53 Cost.)¹³.

8. Il contenuto dell'atto come parametro ermeneutico rilevante ai fini dell'imposta di registro. Principio di capacità contributiva e riconduzione degli effetti dell'atto ad una delle voci della Tariffa

Quest'ultimo indirizzo ermeneutico, sostenuto da una parte della giurisprudenza di legittimità¹⁴, è stato di recente condiviso anche dalla Sezione Unite della Suprema Corte¹⁵. Queste ultime non hanno mancato di precisare che, dovendo il tributo di registro essere applicato in base agli effetti e alla natura dell'atto presentato alla registrazione, a prescindere dal *nomen iuris* adoperato, ex art. 20, d.P.R. n. 131/1986¹⁶ (del quale il giudice delle leggi ha confermato

¹² Cfr. Studio del Consiglio Nazionale del Notariato n. 118–2018/T (est. P. Puri), *Evoluzioni giurisprudenziali in tema di tassazione ai fini del registro del riconoscimento del debito*, cit., p. 5; P. Puri, *Verso una soluzione la querelle sulla tassazione ai fini del registro della ricognizione del debito?*, cit., p. 3097. In giurisprudenza, cfr. Comm. trib. prov. Pavia, sez. II, 7 aprile 2017, n. 107, in *Fisconline*.

¹³ Cfr. A. Contrino, *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno* (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 425.

¹⁴ Cfr. Cass. civ., sez. V, ord. 11 gennaio 2018, n. 481, cit., p. 3100–3101; Cass. civ., sez. V, 1° giugno 2021, n. 15268, cit.

¹⁵ Cfr. Cass. civ., SS.UU., sent. 16 marzo 2023, n. 7682, in *Rass. trib.*, n. 3/2024, p. 625 ss., con note di: A. Contrino, *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno* (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 424 ss.; G. Salanitro, *Caso d'uso e ricognizione di debito: quando le Sezioni Unite non mettono la parola "fine"*, cit., p. 497 ss.; T. Ventrella, *La parola alle Sezioni Unite sul "caso d'uso": il mero deposito non obbliga alla registrazione*, cit., p. 1871 ss.; N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682)*, cit., p. 411 ss.; N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 858 ss.; R.D. Cogliandro, *Natura giuridica della ricognizione del debito e riflessi sul piano tributario: persistono incertezze interpretative ed applicative*, in *Gazz. forense*, n. 6/2024, p. 790 ss.; S.A. Parente, *Caso d'uso, ricognizione di debito e imposta di registro: l'ermeneutica delle Sezioni Unite tra conferme e smentite*, in *Rass. trib.*, n. 3/2024, p. 636 ss.

¹⁶ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 20 del D.P.R. n. 131/1986*, in N. D'Amati, *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 178 ss.; M. Nussi, *Commento art. 20, d.p.r. n. 131 del 1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi,

la piena legittimità costituzionale)¹⁷, risulterà applicabile l'art. 3, della Tariffa, parte prima, allegata al T.U.R., con conseguente obbligo di registrazione in termine fisso e assoggettamento dell'atto ad imposizione proporzionale nella misura dell'1%, laddove, in sede di qualificazione, si dovesse riconoscere alla dichiarazione un effetto modificativo di una situazione giuridica obbligatoria preesistente, che assume rilevanza patrimoniale¹⁸.

Non potendo il regime fiscale applicabile discendere dalla sola qualificazione nominalistica dell'atto presentato alla registrazione, non è da escludere che, anche in presenza di un documento denominato riconoscimento del debito, occorre richiamarsi al relativo contenuto per poi verificarne il regime applicabile ai fini dell'imposta di registro¹⁹.

G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, IVA e imposte sui trasferimenti, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 783 ss.; A. Pischetola *Commento art. 20, d.p.r. n. 131 del 1986*, in A. Fedele, G. Mariconda, V. Mastroiacovo (a cura di), *Codice delle leggi tributarie*, Milanofiori Assago, 2014, p. 110 ss.; P. Puri, *Commento art. 20, d.p.r. n. 131 del 1986*, in A.A. Carrabba, G. Perlingieri (a cura di), *Codice del notaio annotato con la dottrina e la giurisprudenza. Catasto – Pubblicità immobiliare – Tributi*, Napoli, 2019, p. 177 ss.; S.A. Parente, *La riquilificazione dell'atto tra "forma giuridica" e "sostanza economica" nell'applicazione dell'imposta di registro: le suggestioni dell'ermeneutica della Consulta*, in *Dir. proc. trib.*, n. 3/2020, p. 539 ss.; M. Esposito, *Regime di efficacia della legge a partire dall'art. 20 t.u.r.: riflessioni di un costituzionalista*, in *Riv. dir. trib.*, 2021, I, p. 245 ss.; A. Kostner, *La natura d'imposta d'atto del tributo di registro come limite alla valorizzazione di elementi esterni e di collegamenti negoziali*, in *Riv. trim. dir. trib.*, 2021, p. 21 ss.; F. Montanari, *La prevalenza della sostanza sulla forma nel diritto tributario secondo la Corte costituzionale*, in *Riv. trim. dir. trib.*, 2021, p. 45 ss.; E.M. Ruffini, *La cessione frazionata d'azienda e l'articolo 20 del Testo Unico dell'imposta di registro in tema di interpretazione degli atti: gli interventi del legislatore e l'interpretazione della norma da parte della Corte di Cassazione e della Corte Costituzionale*, in *Riv. dir. trib.*, 2021, I, p. 1 ss.; A. Manzitti, *Un'altra inutile pagina sulla vicenda dell'art. 20 dell'imposta di registro*, in *Riv. telem. dir. trib.*, n. 1/2022, p. 408 ss.

¹⁷ Cfr. Corte cost., 21 luglio 2020, n. 158, in *Corr. trib.*, 2020, p. 943 ss., con note di: M. Beghin, *L'interpretazione dell'atto ai fini dell'imposta di registro: un esercizio a geometria variabile*, in *Corr. trib.*, 2020, p. 949 ss.; A. Busani, *Collegamento negoziale rilevante solo se esclusivo dell'imposta di registro*, in *Corr. trib.*, 2020, p. 939 ss.; E. Della Valle, *Il "senso" della Corte costituzionale per il collegamento negoziale nel sistema del t.u.r.*, in *Rass. trib.*, 2020, p. 1050 ss.; G. Melis, *L'art. 20, d.p.r. n. 131/1986 e l'interpretazione degli atti sottoposti al registro: The End!*, in *Giustizia Insieme*, 11 settembre 2020, p. 1 ss.; G. Tabet, *Luce verde al novellato art. 20 del T.U. dell'imposta di registro*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 1° ottobre 2020, p. 1 ss.; F. Tundo, *Imposta di registro: dall'interpretazione degli atti all'abuso un percorso in salita*, in *GT – Riv. giur. trib.*, 2020, p. 862 ss.; G. Fransoni, *La "riforma" dell'art. 20 TUR supera l'esame di costituzionalità. Commento a Corte Costituzionale, sent. 21 luglio 2020, n. 158*, in G. Fransoni, *Casi e osservazioni di diritto tributario*, Bari, 2021, p. 64 ss.; G. Melis, *Art. 20 del Registro, ultimo atto: tra giudici piccati e pifferi di montagna, la Consulta scrive il lieto fine*, in *Dir. prat. trib.*, 2021, p. 252 ss. Inoltre, cfr. Corte cost., 16 marzo 2021, n. 39, in *Dir. prat. trib.*, 2021, p. 1393 ss., con nota di G. Corasaniti, *All'indomani della consolidata giurisprudenza costituzionale sulla ragionevolezza della scelta legislativa la "querelle" sull'interpretazione dell'art. 20 del t.u.r. può ritenersi finalmente conclusa?*

¹⁸ Cfr. S. Capolupo, *Imposta di registro dovuta sulla ricognizione del debito*, cit., p. 3322–3323; A. Contrino, *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno* (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 425; G. Salanitro, *Caso d'uso e ricognizione di debito: quando le Sezioni Unite non mettono la parola "fine"*, cit., p. 500.

¹⁹ Cfr. S. Capolupo, *Imposta di registro dovuta sulla ricognizione del debito*, cit., p. 3323.

La soluzione appare apprezzabile, in quanto, sebbene l'atto di riconoscimento del debito non sia idoneo a produrre effetti innovativi della realtà giuridica, si tratta comunque di una fattispecie suscettibile di esprimere una particolare attitudine alla contribuzione che giustifica l'applicazione dell'imposta di registro in misura fissa²⁰.

La ricognizione di debito assurge, dunque, ad atto giuridico in senso stretto dal quale non scaturisce alcun effetto reale o obbligatorio, né tantomeno di natura dichiarativa, derivando per il creditore un beneficio solo in termini di onere della prova²¹.

La conformità dell'effetto giuridico imponibile al principio di capacità contributiva è attestata dal sostrato economico che emerge dall'atto²², non essendo possibile attribuire rilievo ad elementi extra-testuali e ad atti collegati a quello presentato alla registrazione *ex art.* 20, d.P.R. n. 131/1986²³.

In questa prospettiva, la ricognizione di debito va valutata tenendo conto della natura della dichiarazione resa, a prescindere dagli interessi economici oggettivamente e concretamente perseguiti dalle parti, dovendo l'atto da registrare essere analizzato sulla base degli effetti giuridici che è potenzialmente idoneo a produrre: tali effetti devono essere qualificati in modo da ricondurli ad uno dei "tipi" delle voci della Tariffa allegata al d.P.R. n. 131/1986, nel cui alveo sono ricomprese le varie categorie di atti²⁴.

9. Il regime tributario riservato agli atti meramente ricognitivi

Ai fini dell'imposta di registro, l'art. 3, Tariffa, parte prima, allegata al d.P.R. n. 131/1986, è riferito agli atti che producono "effetti dichiarativi", vale a dire a quelli che, pur non intervenendo sulla struttura e sul contenuto della situazione preesistente, si sostanziano in una trasformazione del suo stato giuridico,

²⁰ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682)*, cit., p. 414.

²¹ Cfr. G. Salanitro, *Caso d'uso e ricognizione di debito: quando le Sezioni Unite non mettono la parola "fine"*, cit., p. 500; T. Ventrella, *La parola alle Sezioni Unite sul "caso d'uso": il mero deposito non obbliga alla registrazione*, cit., p. 1872.

²² Cfr. E. Giardina, *Le basi teoriche del principio della capacità contributiva*, Milano, 1961, p. 439; V. Uckmar, R. Dominici, voce *Registro (imposta di)*, cit., p. 265.

²³ Cfr. N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 873-874; N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682)*, cit., p. 415, secondo cui «anche nella determinazione della misura dell'imposta da applicare alla figura della ricognizione, non pare possibile superare in via giurisprudenziale la percepita inadeguatezza del tributo di registro, la cui struttura è rimasta praticamente immutata nel tempo», essendo «incontestabile che questa entrata colpisca gli effetti giuridici dell'atto in sé, senza che si possano considerare gli elementi interpretativi esterni all'atto stesso».

²⁴ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682)*, cit., p. 415; N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 876.

specificando il diritto che ne è oggetto o eliminando lo stato di incertezza²⁵. Essendo così circoscritto l'ambito applicativo della norma, non è possibile estenderne l'utilizzo agli atti meramente ricognitivi, non essendo gli stessi in grado di porre fine allo stato d'incertezza sulla portata o sull'esistenza del rapporto fondamentale: ne consegue l'assoggettamento dell'atto ad imposta di registro in misura fissa²⁶.

Un'implicita conferma in tal senso si rinviene dall'art. 30, comma 1, d.P.R. n. 131/1986, norma di carattere generale volta ad evitare ipotesi di doppia imposizione per una serie di figure (come la ratifica, la convalida e la conferma), la cui comune caratteristica risiede nell'intervenire su un precedente negozio che ha già scontato il tributo²⁷, trattandosi di situazioni nelle quali gli effetti di un atto sono esplicitamente ribaditi e confermati attraverso un secondo atto²⁸.

La previsione è sintomatica dell'esigenza che l'imposta di registro sia applicata in misura fissa per tutti quegli atti che rappresentano un duplicato di un atto precedente, confermandone i suoi effetti²⁹, al pari di quanto accade per la ricognizione di debito³⁰.

A supporto di tale ricostruzione può essere richiamata la *ratio* sottesa alla Tariffa allegata al Testo Unico Registro, che, nel rispetto del principio di capacità contributiva³¹, viene a graduare la misura del tributo in funzione della manifestazione di ricchezza rivelata dagli effetti giuridici prodotti dall'atto sottoposto a registrazione³².

Ecco dunque giustificato il diverso regime impositivo tra gli atti con effetti dichiarativi – idonei a rafforzare, affievolire o specificare una situazione giuridica preesistente, senza apportare alcuna modifica agli elementi strutturali o al contenuto sostanziale della stessa – assoggettati a tassazione proporzionale,

²⁵ Cfr. T. Ascarelli, *Studi in tema di contratti*, Milano, 1952, p. 238; F. Messineo, *Manuale di diritto civile e commerciale*, vol. I, Milano, 1957, p. 472; A. Falzea, voce *Efficacia giuridica*, in *Enc. dir.*, vol. XIV, Milano, 1965, p. 494.

²⁶ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito* (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 415.

²⁷ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito* (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 416; N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 879.

²⁸ Cfr. M. Basilavecchia, *Commento all'art. 30 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, IVA e imposte sui trasferimenti, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 823 ss.; A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 711.

²⁹ Cfr. A. Contrino, *Gli atti "innominati" a contenuto patrimoniale nell'imposizione di registro: profili ricostruttivi*, cit., p. 170; A. Busani, *La tassazione degli atti "dichiarativi", "ricognitivi" e "di accertamento"*, cit., p. 3703 ss.; A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 709 ss.

³⁰ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito* (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 416.

³¹ Cfr. M. Aulenta, *Capacità contributiva ed equilibri finanziari dei soggetti attivi*, Bari, 2022, p. 36 ss.

³² Cfr. A. Contrino, *Note sulla nozione di "atto di natura dichiarativa" nel tributo di registro*, cit., p. 663; A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 709 ss.

e quelli meramente ricognitivi che, producendo effetti solo sul piano probatorio, si limitano a riprodurre e certificare una situazione preesistente, senza nulla aggiungere o togliere alla realtà fattuale, legittimando così l'applicazione dell'imposta di registro in misura fissa³³.

Ad ulteriore conforto può essere rievocato l'art. 6, Tariffa, parte prima, allegata al d.P.R. n. 131/1986³⁴, che, in relazione alla remissione del debito³⁵, fatto estintivo dell'obbligazione diverso dall'adempimento, applica l'imposta di registro con l'aliquota dello 0,50%: non appare, dunque, adeguatamente proporzionata un'imposizione maggiore per una figura – come quella della ricognizione di debito – avente ad oggetto la regolamentazione dei reciproci rapporti di debito/credito, in assenza di un incremento patrimoniale³⁶.

Pertanto, la dichiarazione con carattere realmente ricognitivo può essere ricondotta a quella voce della parte prima della Tariffa allegata al T.U.R. (art. 11), con funzione meramente residuale, relativa agli atti non aventi ad oggetto prestazioni a contenuto patrimoniale, trattandosi di un atto che si limita a cristallizzare, a livello probatorio, rapporti giuridici esistenti³⁷: vanno così respinte le interpretazioni che intendono applicare una tassazione proporzionale, in quanto andrebbero a realizzare una duplicazione d'imposta rispetto al precedente atto riconosciuto³⁸.

³³ Cfr. P. Puri, *Verso una soluzione la querelle sulla tassazione ai fini del registro della ricognizione del debito?*, cit., p. 3094; N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito* (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 416; N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 879–880.

³⁴ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 6 Tariffa – Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, cit., p. 518; S. Fiorentino, *Commento art. 6, Tariffa, parte I, del d.p.r. 26 aprile 1986, n. 131*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 1028; E.M. Bartolazzi Menchetti, *Commento art. 6, Tariffa, parte I, D.P.R. 26.4.1986, n. 131*, in A. Fedele, G. Mariconda, V. Mastroiacovo (a cura di), *Codice delle leggi tributarie*, Milanofiori Assago, 2014, p. 473 ss.

³⁵ Cfr. A. Luminoso, voce *Remissione del debito*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XXVI, Roma, 1991, p. 1 ss.; M. Ferrari, *Riflessioni in tema di rinuncia al credito e remissione del debito*, in *Riv. trim. dir. proc. civ.*, 1992, p. 1 ss.; P. Stanzione, *La remissione del debito*, in P. Stanzione, G. Sciancalepore, *Remissione e rinuncia*, Milano, 2003, p. 107 ss.

³⁶ Cfr. N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 880; N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito* (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 416, secondo cui, seguendo un criterio di omogeneità tra gli atti sussumibili nelle singole voci della Tariffa, si potrebbe «tentare di equiparare l'imposizione dell'atto di ricognizione a quella inerente al rilascio della quietanza, alla quale il citato art. 6 applica l'aliquota dello 0,50%». Difatti, sul piano sostanziale, sembra «che possano, per molti versi, essere assimilati gli effetti giuridici prodotti dai due tipi di atti, rappresentando anche la quietanza una dichiarazione di scienza con la quale il creditore attesta l'avvenuto pagamento di un'obbligazione e, per l'effetto, agevola il *solvens* sul piano della prova dell'adempimento». Emerge così un'*eadem ratio*, «trattandosi di una dichiarazione attraverso la quale il soggetto afferma la propria consapevolezza in ordine ad una situazione a sé sfavorevole». Dal punto di vista civilistico, ricostruisce la quietanza come atto ricognitivo dell'inesistenza del debito E. Capobianco, *Contributo allo studio della quietanza*, Napoli, 1992, p. 153.

³⁷ Cfr. A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 711.

³⁸ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito* (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 416; N. Zanotti,

10. La tassazione dell'atto di ricognizione contestuale alla costituzione di una garanzia reale con menzione del rapporto sottostante: la garanzia prestata dal debitore e la garanzia prestata dal terzo

In presenza, invece, di una ricognizione di debito contestuale alla costituzione di una garanzia reale (pegno o ipoteca), con menzione del rapporto sottostante, l'imposta di registro in misura fissa, dovuta per la ricognizione (art. 11, Tariffa, parte prima, allegata al d.P.R. n. 131/1986), andrebbe cumulata con l'imposta proporzionale dello 0,50%, da corrispondere per gli atti di costituzione delle garanzie (art. 6, Tariffa, parte prima, allegata al d.P.R. n. 131/1986)³⁹.

In merito, ferma la cumulabilità delle imposte, quanto alla prestazione della garanzia, sembra preferibile distinguere l'ipotesi della garanzia prestata dal debitore, nella quale il tributo sarà corrisposto in misura fissa, da quella della garanzia prestata da un terzo, nella quale l'imposta sarà versata nella misura proporzionale dello 0,50% dell'importo garantito (art. 6, Tariffa, parte prima, allegata al d.P.R. n. 131/1986)⁴⁰. In questa seconda ipotesi, l'atto di ricognizione andrebbe tassato con la sola imposta di registro proporzionale (0,50%), in virtù della prevalenza della garanzia ipotecaria e della considerazione che il riconoscimento del debito, non avendo effetti sulla situazione patrimoniale delle parti, rappresenta soltanto la premessa per la costituzione dell'ipoteca⁴¹.

È importante sottolineare che, qualora la concessione della garanzia sia effettuata da un terzo in modo unilaterale, stante l'assenza del debitore, non può parlarsi di ricognizione di debito e, quindi, l'enunciazione del debito altrui non determina la tassazione del rapporto enunciato: manca il presupposto impositivo richiesto dall'art. 22 del T.U.R., ossia che l'atto enunciato sia perfezionato tra le stesse parti intervenute nell'atto che contiene l'enunciazione⁴².

Nell'ipotesi di concessione di garanzia riferita all'obbligo di pagamento incorporato in un titolo cambiario, l'astrattezza del titolo e la perentorietà dell'art. 11, comma 1, della Tabella allegata al d.P.R. n. 131/1986, che esonera da registrazione (e imposizione) le cambiali e i vaglia cambiari, portano a concludere che la tassazione deve riguardare esclusivamente la concessione della garanzia e non il debito incorporato nel titolo⁴³.

L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito, cit., p. 881.

³⁹ Cfr. A. Contrino, *Commento art. 3 Tariffa – Parte I del D.P.R. n. 131/1986*, cit., p. 1017; A. Contrino, *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno* (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 426.

⁴⁰ Cfr. A. Busani, *L'imposta di registro*, cit., p. 974–975.

⁴¹ Cfr. Comm. trib. centr., 3 novembre 2005, n. 863, in *Fisconline*.

⁴² Cfr. A. Busani, *L'imposta di registro*, cit., p. 975; Comm. trib. II grado di Ferrara, 25 settembre 1982, n. 135, in *Corr. trib.*, 1982, p. 2307.

⁴³ Cfr. A. Busani, *L'imposta di registro*, cit., p. 975; Risoluzione Ministero delle Finanze, 2 agosto 1985, n. 200453, in *Fisconline*.

11. L'imposta di registro applicabile all'atto di riconoscimento di debito costituente articolazione interna ad un unitario rapporto di finanziamento imponibile ai fini IVA. Conclusioni

Le incertezze sul piano ermeneutico hanno riguardato il regime impositivo applicabile alla ricognizione del debito in presenza di un rapporto fondamentale non soggetto ad IVA⁴⁴. Difatti, se il riconoscimento del debito rappresenta un'articolazione interna ad un unitario rapporto di finanziamento imponibile ai fini IVA, la fattispecie, come ribadito dalla giurisprudenza⁴⁵ e dall'amministrazione finanziaria⁴⁶, ancorché risulti articolata in più fasi, in applicazione del principio di alternatività iva-registro⁴⁷, concernente l'operazione nella sua unicità, va assoggettata a imposta di registro in misura fissa (art. 40, d.P.R. n. 131/1986)⁴⁸.

Ciò accade senza che sia necessario svolgere ulteriori indagini in ordine alla portata e agli effetti dell'atto ricognitivo, che condurrebbero comunque ad escludere l'applicazione del tributo di registro in misura proporzionale⁴⁹.

Ne consegue, da un lato, la subordinazione dell'imposta di registro (in misura proporzionale) all'IVA e, dall'altro, l'esclusione di fenomeni di doppia imposizione o di mera interferenza tra i due tributi⁵⁰.

Difatti, la *ratio* dell'art. 40, d.P.R. n. 131/1986, è quella di evitare che il soggetto creditore – assoggettato, sia pure solo formalmente all'IVA, in relazione alla cessione di beni o alla prestazione di servizi effettuata – sia tenuto al versamento del tributo di registro in misura proporzionale⁵¹.

In conclusione, malgrado alcuni punti ancora oscuri, la chiave di lettura preferibile sembra essere quella fondata sulla ricostruzione civilistica della fattispecie che esclude qualsiasi valenza patrimoniale della ricognizione di debito,

⁴⁴ Cfr. N. Zanotti, *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito* (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 416; N. Zanotti, *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, cit., p. 882.

⁴⁵ Cfr. Cass. civ., 20 aprile 2007, n. 9390, in *CED Cassazione*; Comm. trib. prov. Verona, sez. XI, n. 184/2015, in *Fisconline*; Cass. civ., sez. V, 2 luglio 2020, n. 13527, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI - T, 10 novembre 2020, n. 25267, in *CED Cassazione*.

⁴⁶ Cfr. Risoluzione Ministero delle Finanze, 7 ottobre 1998, n. 152/E, in *Fisconline*.

⁴⁷ In argomento, cfr. S. Sammartino, D. Coppa, voce *Valore aggiunto (imposta sul)*, in *Noviss. dig. it.*, Appendice, vol. VII, Torino, 1987, p. 1056; P. Centore, *Territorialità e alternatività con l'imposta di registro*, in *L'IVA*, n. 5/2001, p. 352; M.P. Nastri, *Il principio di alternatività tra imposta sul valore aggiunto e imposta di registro*, Torino, 2012, p. 18 ss.; A. Fedele, *Appunti in tema di alternatività Iva-registro*, in *Riv. dir. trib.*, 2021, I, p. 479 ss.

⁴⁸ Cfr. G. Santarcangelo, *Guida alla tassazione degli atti notarili*, Milanofiori Assago, 2013, p. 130, nt. 14; A. Busani, *La tassazione degli atti "dichiarativi", "ricognitivi" e "di accertamento"*, cit., p. 3710; P. Puri, *Verso una soluzione la querelle sulla tassazione ai fini del registro della ricognizione del debito?*, cit., p. 3098; A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 712; A. Contrino, *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno* (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682), cit., p. 426.

⁴⁹ Cfr. A. Kostner, *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, cit., p. 714.

⁵⁰ Ibidem, p. 712.

⁵¹ Ibidem, p. 713.

in quanto istituto non idoneo a produrre effetti modificativi del rapporto sottostante e a generare obbligazioni nuove e autonome.

Infatti, in forza della sua natura meramente ricognitiva, il riconoscimento di debito non incide sulla sfera patrimoniale delle parti, ma si limita a cristallizzare obbligazioni già esistenti⁵².

BIBLIOGRAFIA

- Allena M., *Sull'applicabilità dei principi civilistici al diritto tributario*, in *Dir. prat. trib.*, 1999, I, p. 1776 ss.
- Amendola D., *Il trattamento della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, in *Il fisco*, n. 1/2011, fasc. 1, p. 35 ss.
- Ascarelli T., *Studi in tema di contratti*, Milano 1952, p. 238 ss.
- Aulenta M., *Capacità contributiva ed equilibri finanziari dei soggetti attivi*, Bari 2022, p. 36 ss.
- Barassi L., *La teoria generale delle obbligazioni*, vol. II, *Le fonti*, II ed., Milano 1948, p. 14 ss.
- Bartolazzi Menchetti E.M., *Commento art. 6, Tariffa, parte I, D.P.R. 26.4.1986, n. 131*, in A. Fedele, G. Mariconda, V. Mastroiacovo (a cura di), *Codice delle leggi tributarie*, Milanofiori Assago 2014, p. 473 ss.
- Basilavecchia M., *Commento all'art. 30 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova 2011, p. 823 ss.
- Basilavecchia M., *Tassabilità della ricognizione del debito: dubbi e risvolti processuali*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 3/2015, p. 216 ss.
- Beghin M., *L'interpretazione dell'atto ai fini dell'imposta di registro: un esercizio a geometria variabile*, in *Corr. trib.*, 2020, p. 949 ss.
- Berliri A., *Le leggi del registro*, Milano 1950.
- Berliri A., *Principi di diritto tributario*, Milano 1952.
- Betti E., *Ricognizione di debito e promessa di pagamento secondo il nuovo codice*, in *Temi Emiliana. Studi giuridici dedicati dai discepoli alla memoria di Gino Segrè*, Milano 1943, p. 7 ss.
- Bosello F., *La formulazione della norma tributaria e le categorie giuridiche civilistiche*, in *Dir. prat. trib.*, 1981, I, p. 1486 ss.
- Bozzi L., *Sub art. 1988*, in *Commentario del codice civile – Delle promesse unilaterali*, diretto da E. Gabrielli, a cura di R. Lener, Milano 2015, 47 ss.
- Branca G., *Delle promesse unilaterali*, in *Commentario del codice civile*, a cura di A. Scialoja, G. Branca, *Libro IV – Delle obbligazioni*, Bologna-Roma 1976, p. 406 ss.
- Busani A., *Collegamento negoziale rilevante solo se esclusivo dell'imposta di registro*, in *Corr. trib.*, 2020, p. 939 ss.
- Busani A., *L'imposta di registro*, Milano 2009.
- Busani A., *La tassazione degli atti "dichiarativi", "ricognitivi" e "di accertamento"*, in *Corr. trib.*, n. 47–48/2017, p. 3704 ss.
- Capobianco E., *Contributo allo studio della quietanza*, Napoli 1992, p. 153 ss.
- Capolupo S., *Imposta di registro dovuta sulla ricognizione del debito*, in *Il fisco*, n. 35/2023, p. 3318 ss.
- Carbone V., *Il riconoscimento del debito nell'ambito dell'attività ricognitiva*, in *Riv. trim. dir. proc. civ.*, 1977, p. 1039 ss.
- Carnelutti F., *Note sull'accertamento negoziale*, in *Riv. dir. proc. civ.*, 1940, p. 4 ss.
- Centore P., *Territorialità e alternatività con l'imposta di registro*, in *L'IVA*, n. 5/2001, p. 352 ss.
- Cipollina S., *La legge civile e la legge fiscale*, Padova 1992.
- Cogliandro R.D., *Natura giuridica della ricognizione del debito e riflessi sul piano tributario: persistono incertezze interpretative ed applicative*, in *Gazz. forense*, n. 6/2024, p. 790 ss.

⁵² Cfr. Studio del Consiglio Nazionale del Notariato n. 118–2018/T (est. P. Puri), *Evoluzioni giurisprudenziali in tema di tassazione ai fini del registro del riconoscimento del debito*, cit., p. 6.

- Contrino A., *Commento art. 3 Tariffa – Parte I del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, IVA e imposte sui trasferimenti, a cura di G. Marongiu, Padova 2011, p. 1016 ss.
- Contrino A., *Gli atti “innominati” a contenuto patrimoniale nell'imposizione di registro: profili ricostruttivi*, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2019, I, p. 161 ss.
- Contrino A., *Note sulla nozione di “atto di natura dichiarativa” nel tributo di registro*, in *Rass. trib.*, n. 3/2011, p. 662 ss.
- Contrino A., *Ricognizione di debito e imposizione di registro: le SS.UU. sciolgono il nodo e colgono nel segno (Cass., 16 marzo 2023, n. 7682)*, in *Riv. telem. dir. trib.*, n. 1/2023, p. 425 ss.
- Corasaniti G., *All'indomani della consolidata giurisprudenza costituzionale sulla ragionevolezza della scelta legislativa la “querelle” sull'interpretazione dell'art. 20 del t.u.r. può ritenersi finalmente conclusa?*, in *Dir. prat. trib.*, 2021, p. 1393 ss.
- D'Alessio S., D'Annibale P., *Ricognizione del debito e imposta di registro: dubbi e incertezze sul trattamento fiscale*, in *Il fisco*, n. 12/2021, p. 1141–1143.
- D'Angelo A., voce *Promesse unilaterali*, in *Dig. disc. priv., sez. civ.*, vol. XV, Torino 1997, p. 420 ss.
- De Bono C., *La legge del registro*, Milano 1962.
- De Mita E., *Diritto tributario e diritto civile. Profili costituzionali*, in *Le ragioni del diritto. Scritti in onore di Luigi Mengoni*, tomo III, Milano, 1995, p. 1834 ss.
- Della Cortiglia M.T., *Riconoscimento del diritto. Dichiarazioni contra se e funzione partecipativa*, in *Obbl. e contr.*, 2007, p. 721 ss.
- Della Valle E., *Il “senso” della Corte costituzionale per il collegamento negoziale nel sistema del t.u.r.*, in *Rass. trib.*, 2020, p. 1050 ss.
- Di Fiore F., *Commento art. 37 del d.p.r. 26 aprile 1986, n. 131*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, IVA e imposte sui trasferimenti, a cura di G. Marongiu, Padova 2011, p. 846 ss.
- Di Giovanni F., *Le promesse unilaterali*, in *Trattato teorico-pratico di diritto privato*, a cura di G. Alpa, S. Patti, Padova 2010, p. 96 ss.
- Di Giovine R., *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986*, in A. Fedele, G. Mariconda, V. Mastroiacovo (a cura di), *Codice delle leggi tributarie*, Milanofiori Assago 2014, p. 192 ss.
- Di Majò A., *Le promesse unilaterali*, Milano 1989.
- Di Majò A., voce *Promessa unilaterale*, in *Enc. dir.*, vol. XXXVII, Milano 1990, p. 57 ss.
- Di Paola O., *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986*, in N. D'Amati, *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino 1989, p. 240 ss.
- Donati A., *La dichiarazione ricognitiva del debito*, in *Riv. dir. civ.*, 1979, I, p. 520 ss.
- Esposito M., *Regime di efficacia della legge a partire dall'art. 20 t.u.r.: riflessioni di un costituzionalista*, in *Riv. dir. trib.*, 2021, I, p. 245 ss.
- Falqui Massidda C., voce *Promessa unilaterale*, in *Noviss. dig. it.*, vol. XIV, Torino 1967, p. 83 ss.
- Falsitta G., *Manuale di diritto tributario. Parte generale*, Milano 2020.
- Falzea A., voce *Efficacia giuridica*, in *Enc. dir.*, vol. XIV, Milano 1965, p. 494 ss.
- Falzone C., Alibrandi A., voce *Debito (riconoscimento di)*, in *Dizionario Enciclopedico del Notariato*, vol. II, Roma 1974, p. 16 ss.
- Fedele A., *Appunti in tema di alternatività Iva-registro*, in *Riv. dir. trib.*, 2021, I, p. 479 ss.
- Ferrari M., *Riflessioni in tema di rinuncia al credito e remissione del debito*, in *Riv. trim. dir. proc. civ.*, 1992, p. 1 ss.
- Ferri G., *Le promesse unilaterali*, in *Trattato di diritto civile*, diretto da G. Grosso – F. Santoro Passarelli, Milano 1972, p. 12 ss.
- Fiorentino S., *Commento art. 6, Tariffa, parte I, del d.p.r. 26 aprile 1986, n. 131*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, IVA e imposte sui trasferimenti, a cura di G. Marongiu, Padova 2011, p. 1028 ss.
- Fransoni G., *Il presupposto dell'imposta di registro fra tradizione ed evoluzione*, in *Rass. trib.*, n. 5/2013, p. 968 ss.
- Fransoni G., *La “riforma” dell'art. 20 TUR supera l'esame di costituzionalità. Commento a Corte Costituzionale, sent. 21 luglio 2020, n. 158*, in G. Fransoni, *Casi e osservazioni di diritto tributario*, Bari 2021, p. 64 ss.
- Fregni M.C., *Obbligazione tributaria e codice civile*, Torino 1998.

- Furno C., *Promessa di pagamento e ricognizione di debito (a proposito dell'art. 1988 c.c.)*, in *Riv. trim. dir. proc. civ.*, 1950, p. 91 ss.
- Galgano F., *Il negozio giuridico*, in *Trattato di diritto civile e commerciale*, già diretto da A. Cicu, F. Messineo, L. Mengoni, continuato da P. Schlesinger, Milano 2002, p. 200 ss.
- Gazzoni F., *Manuale di diritto privato*, Napoli 2019, p. 700.
- Giardina E., *Le basi teoriche del principio della capacità contributiva*, Milano 1961, p. 439 ss.
- Giorgianni M., *Il negozio di accertamento*, Milano 1939.
- Giorgianni M., voce *Accertamento (negozio di)*, in *Enc. dir.*, vol. I, Milano 1958, p. 233 ss.
- Granelli C., voce *Confessione e ricognizione nel diritto civile*, in *Dig. disc. priv., sez. civ.*, vol. III, Torino 1988, p. 437 ss.
- Graziani C.A., *Il riconoscimento dei diritti reali*, Padova 1979, p. 88 ss.
- Graziani C.A., voce *Promessa di pagamento e ricognizione di debito*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XXIV, Roma 1991, p. 1 ss.
- Graziani C.A., voce *Ricognizione (atti di)*, in *Enc. dir.*, vol. XL, Milano 1989, p. 691 ss.
- Kostner A., *La natura d'imposta d'atto del tributo di registro come limite alla valorizzazione di elementi esterni e di collegamenti negoziali*, in *Riv. trim. dir. trib.*, 2021, p. 21 ss.
- Kostner A., *La rilevanza della ricognizione di debito ai fini dell'imposta di registro*, in *Corr. trib.*, n. 7/2021, p. 710 ss.
- Lanzillotti S., Magurno F., *Il notaio e le imposte indirette*, Roma 2004.
- Lener A., *Attività ricognitiva e accertamento negoziale*, Milano 1970.
- Lener A., *Expressio causae e astrazione processuale*, in *Studi in onore di F. Santoro-Passarelli*, vol. III, Napoli 1972, p. 57 ss.
- Luminoso A., voce *Remissione del debito*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XXVI, Roma 1991, p. 1 ss.
- Manzitti A., *Un'altra inutile pagina sulla vicenda dell'art. 20 dell'imposta di registro*, in *Riv. telem. dir. trib.*, n. 1/2022, p. 408 ss.
- Melis G., *Art. 20 del Registro, ultimo atto: tra giudici piccati e pifferi di montagna, la Consulta scrive il lieto fine*, in *Dir. prat. trib.*, 2021, p. 252 ss.
- Melis G., *L'art. 20, d.p.r. n. 131/1986 e l'interpretazione degli atti sottoposti al registro: The End!*, in *Giustizia Insieme*, 11 settembre 2020, p. 1 ss.
- Menti F., *La registrazione d'ufficio delle scritture private allegate alla domanda di ammissione al passivo fallimentare di un credito*, in *Dir. prat. trib.*, 2003, II, p. 1497 ss.
- Messineo F., *Manuale di diritto civile e commerciale*, vol. I, Milano 1957, p. 472 ss.
- Micheli G.A., *Appunti sulla interpretazione e la integrazione della legge tributaria*, in *AA.VV., Studi in onore di Giuseppe Chiarelli*, tomo IV, Milano 1974, p. 377 ss.
- Minervini E., *Il problema dell'individuazione del negozio di accertamento*, in *Rass. dir. civ.*, 1986, p. 613 ss.
- Mirabelli G., *L'atto non negoziale nel diritto privato*, Napoli 1955.
- Montanari F., *La prevalenza della sostanza sulla forma nel diritto tributario secondo la Corte costituzionale*, in *Riv. trim. dir. trib.*, 2021, p. 45 ss.
- Montesano A., Ianniello B., *Imposte di registro ipotecaria e catastale. Commento articolo per articolo al D.P.R. 131/1986 e al D.Lgs. 347/1990 con schemi e casi risolti*, Milano 2010, p. 558 ss.
- Montesano L., *Confessione e astrazione processuale*, in *Riv. dir. proc. civ.*, 1951, I, p. 66 ss.
- Montesano L., *Note sulla natura giuridica della confessione*, in *Giur. compl. Cass. civ.*, 1948, III, p. 155 ss.
- Nastri L., *L'imposta di registro e le relative agevolazioni*, Milano 1990, p. 604 ss.
- Nastri M.P., *Il principio di alternatività tra imposta sul valore aggiunto e imposta di registro*, Torino 2012, p. 18 ss.
- Nicolò R., *Il riconoscimento e la transazione nel problema della rinnovazione del negozio e della novazione dell'obbligazione*, in *Annali dell'Università di Messina*, vol. VII, 1934-1935, p. 384 ss.
- Nussi M., *Commento art. 20, d.p.r. n. 131 del 1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, IVA e imposte sui trasferimenti, a cura di G. Marongiu, Padova 2011, p. 783 ss.
- Orestano A., *Le promesse unilaterali*, in *Trattato di diritto civile e commerciale Cicu-Messineo*, già diretto da L. Mengoni, continuato da P. Schlesinger, V. Roppo, F. Anelli, Milano 2019, p. 207 ss.

- Pappa Monteforte V., *La ricognizione di debito nell'imposta di registro*, in *Notariato*, n. 2/2011, p. 234 ss.
- Parente S.A., *Caso d'uso, ricognizione di debito e imposta di registro: l'ermeneutica delle Sezioni Unite tra conferme e smentite*, in *Rass. trib.*, n. 3/2024, p. 636 ss.
- Parente S.A., *Caso d'uso e imposta di registro: criticità e prospettive ermeneutiche*, in *Euro-Balkan Law and Economics Review*, n. 2/2025, p. 26 ss.
- Parente S.A., *Commento art. 3, Tariffa, Parte I, d.p.r. n. 131 del 1986*, in: A.A. Carrabba e G. Perlingieri (a cura di), *Codice del notaio annotato con la dottrina e la giurisprudenza. Catasto – Pubblicità immobiliare – Tributi*, Napoli 2019, p. 454 ss.
- Parente S.A., *La riqualificazione dell'atto tra "forma giuridica" e "sostanza economica" nell'applicazione dell'imposta di registro: le suggestioni dell'ermeneutica della Consulta*, in *Dir. proc. trib.*, n. 3/2020, p. 539 ss.
- Pischetola A., *Commento art. 20, d.p.r. n. 131 del 1986*, in A. Fedele, G. Mariconda, V. Mastroiacovo (a cura di), *Codice delle leggi tributarie*, Milanofiori Assago 2014, p. 110 ss.
- Puccini L., *Contributo allo studio dell'accertamento privato*, Milano 1958.
- Pugliese G., *Intorno al riconoscimento del debito*, in *Giur. it.*, n. 1/1948, I, p. 19 ss.
- Puri P., *Commento art. 20, d.p.r. n. 131 del 1986*, in A.A. Carrabba, G. Perlingieri (a cura di), *Codice del notaio annotato con la dottrina e la giurisprudenza. Catasto – Pubblicità immobiliare – Tributi*, Napoli 2019, p. 177 ss.
- Puri P., *Verso una soluzione la querelle sulla tassazione ai fini del registro della ricognizione del debito?*, in *Corr. trib.*, n. 40/2018, p. 3094 ss.
- Ruffini E.M., *La cessione frazionata d'azienda e l'articolo 20 del Testo Unico dell'imposta di registro in tema di interpretazione degli atti: gli interventi del legislatore e l'interpretazione della norma da parte della Corte di Cassazione e della Corte Costituzionale*, in *Riv. dir. trib.*, 2021, I, p. 1 ss.
- Salanito G., *Caso d'uso e ricognizione di debito: quando le Sezioni Unite non mettono la parola "fine"*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 6/2023, p. 499 ss.
- Sammartino S., Coppa D., voce *Valore aggiunto (imposta sul)*, in *Noviss. dig. it.*, Appendice, vol. VII, Torino 1987, p. 1056 ss.
- Santarcangelo G., *Guida alla tassazione degli atti notarili*, Milanofiori Assago 2013, p. 130 ss.
- Santarcangelo G., *La tassazione degli atti notarili*, Torino 2011, p. 882 ss.
- Scalisi V., voce *Negoziato astratto*, in *Enc. dir.*, vol. XXVIII, Milano 1978, p. 70 ss.
- Serra M.P., *Sulla natura della promessa di pagamento e della ricognizione di debito*, in *Nuova giur. civ. comm.*, n. 12/2006, p. 1289 ss.
- Spada P., *Cautio quae indiscrete loquitur: lineamenti funzionali e strutturali della promessa di pagamento*, in *Riv. dir. civ.*, 1978, I, p. 684 ss.
- Stanzione P., *La remissione del debito*, in P. Stanzione, G. Sciancalepore, *Remissione e rinuncia*, Milano 2003, p. 107 ss.
- Studio del Consiglio Nazionale del Notariato del 14 giugno 1996 (est. G. Monteleone), *Ricognizione di debito e imposta di registro*, in *C.N.N. Strumenti*, voce 1450, p. 2.1.
- Studio del Consiglio Nazionale del Notariato del 15 dicembre 1990 (est. G. Pizzo), *L'imposta di registro per il riconoscimento di debito con garanzia ipotecaria*, in *CNN Strumenti*, 15 dicembre 1990, voce 1450, p. 1.1.
- Studio del Consiglio Nazionale del Notariato n. 118–2018/T (est. P. Puri), *Evoluzioni giurisprudenziali in tema di tassazione ai fini del registro del riconoscimento del debito*, Approvato dalla Commissione Studi Tributari il 12 ottobre 2018, in *www.notariato.it*, p. 1 ss.
- Studio del Consiglio Nazionale del Notariato n. n. 4129 del 16 dicembre 2002 (est. G. Baralis), *Influenze della legislazione tributaria sulla legislazione civile. Anche modifiche "indotte" alla legislazione civile?*, in *Studi e materiali*, n. 2/2003, p. 403 ss.
- Tabet G., *Luce verde al novellato art. 20 del T.U. dell'imposta di registro*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 1 ottobre 2020, p. 1 ss.
- Tamburrino G., *Sull'inquadramento della promessa di pagamento e della ricognizione di debito tra le promesse unilaterali*, in *Scritti in onore di A. Scialoja*, vol. III, Bologna 1953, p. 571 ss.
- Trabace R., *Le imposte indirette nell'attività notarile. Iva, registro, ipotecaria e catastale*, Milano 2012, p. 154–155.
- Troisi B., *Appunti sull'astrattezza negoziale*, in *Rass. dir. civ.*, 1987, p. 427 ss.

- Tundo F., *Imposta di registro: dall'interpretazione degli atti all'abuso un percorso in salita*, in *GT – Riv. giur. trib.*, 2020, p. 862 ss.
- Uckmar V., Dominici R., voce *Registro (imposta di)*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, vol. XII, Torino 1996, p. 260 ss.
- Uckmar V., Dominici R., voce *Registro (imposta di)*, in *Noviss. dig. it., Appendice*, vol. VI, Torino 1986, p. 584 ss.
- Uricchio A., *Commento art. 20 del D.P.R. n. 131/1986*, in N. D'Amati, *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino 1989, p. 178 ss.
- Uricchio A., *Commento art. 3 Tariffa – Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in N. D'Amati, *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino 1989, p. 482 ss.
- Uricchio A., *Commento art. 6 Tariffa – Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in N. D'Amati, *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino 1989, p. 518 ss.
- Uricchio A.F., *Manuale di diritto tributario. Seconda edizione aggiornata alla riforma fiscale 2025*, Bari 2025, p. 161 ss.
- Ventrella T., *La parola alle Sezioni Unite sul “caso d'uso”: il mero deposito non obbliga alla registrazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 5/2023, p. 1872 ss.
- Zanotti N., *L'imposta di registro per l'atto di ricognizione di debito*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2023, p. 860 ss.
- Zanotti N., *Le Sezioni Unite sulla misura dell'imposta di registro da applicare alla ricognizione di debito (commento a Cass., Sez. Un., 16 marzo 2023, n. 7682)*, in *Riv. telem. dir. trib.*, n. 1/2023, p. 412 ss.

VARIA

ANETA KARGOL-WASILUK

Wydział Ekonomii i Finansów, Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1915-2840>

e-mail: a.kargol@uwb.edu.pl

KATARZYNA LEWKOWICZ-GRZEGORCZYK

Wydział Ekonomii i Finansów, Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9060-7812>

e-mail: k.grzegorczyk@uwb.edu.pl

REDYSTRYBUCYJNA FUNKCJA FINANSÓW PUBLICZNYCH W UJĘCIU TEORETYCZNYM

Streszczenie: Artykuł został poświęcony analizie redystrybucyjnej funkcji finansów publicznych jako jednemu z kluczowych elementów współczesnej polityki fiskalnej. W ujęciu teoretycznym przedstawiono ekonomiczne i filozoficzne podstawy redystrybucji, ze szczególnym uwzględnieniem idei sprawiedliwości społecznej. W artykule podkreślono także różnice między redystrybucją a alokacją zasobów publicznych oraz omówiono narzędzia stosowane przez państwa dobrobytu, takie jak: progresywne opodatkowanie i transfery socjalne. Zaakcentowano fakt, że redystrybucja nie jest wyłącznie działaniem kompensacyjnym, lecz również mechanizmem korekty rynkowych niedoskonałości, wspierającym inwestycje w kapitał ludzki. Podkreślono również konieczność wyważenia między sprawiedliwością a efektywnością, a także zwrócono uwagę na nowe wyzwania, przed którymi stoi polityka redystrybucyjna, m.in. nierówności dochodowe, automatyzacja czy zmiany klimatyczne.

Słowa kluczowe: redystrybucja dochodów, finanse publiczne, polityka fiskalna, sprawiedliwość społeczna, wartości społeczne

THE REDISTRIBUTIVE FUNCTION OF PUBLIC FINANCE FROM A THEORETICAL PERSPECTIVE

Abstract: This article offers an in-depth examination of the redistributive function of public finance as a fundamental pillar of modern fiscal policy. From a theoretical perspective, the paper outlines both the economic and philosophical foundations of redistribution, with particular attention given to the concept of social justice. The analysis distinguishes between redistribution and the allocation of public resources and discusses the principal instruments utilized by modern welfare states, including progressive taxation and social transfers. The authors argue that redistribution should not be viewed solely as a compensatory mechanism, but also as a corrective tool addressing market failures and enabling long-term investment in human capital. Furthermore, the article underscores the importance of balancing equity and efficiency, while highlighting emerging challenges to redistributive

policies such as income polarization, technological automation, and climate transformation. Considering these dynamics, redistribution is presented as a key component of inclusive and sustainable economic development.

Keywords: income redistribution, public finance, fiscal policy, social values, social justice

1. Wstęp

Redystrybucyjna funkcja finansów publicznych stanowi jeden z fundamentalnych filarów współczesnej polityki fiskalnej, odgrywając kluczową rolę w kształtowaniu ładu społeczno-gospodarczego. W warunkach gospodarki kapitalistycznej, cechującej się zarówno wysoką dynamiką wzrostu, jak i tendencjami do narastania nierówności dochodowych i majątkowych, interwencja państwa w proces pierwotnego podziału dochodów (zasobów) staje się nie tylko uzasadniona, ale również niezbędna z punktu widzenia zachowania stabilności makroekonomicznej, spójności społecznej oraz legitymizacji porządku instytucjonalnego. Geneza redystrybucji jako funkcji państwa sięga XIX w., kiedy to w myśli liberalnej zaczęto formułować pierwsze postulaty dotyczące progresji podatkowej jako narzędzia korekty niesprawiedliwości generowanych przez wolnorynkowy mechanizm alokacji dóbr. Debata tocząca się w odniesieniu do koncepcji sprawiedliwości dystrybucyjnej unaoczniała, że problem redystrybucji nie jest wyłącznie kwestią techniczną, lecz głęboko normatywną, dotyczącą aksjologicznych podstaw funkcjonowania państwa i społeczeństwa.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie znaczenia redystrybucyjnej funkcji finansów publicznych oraz identyfikacja mechanizmów jej działania. Zasadniczym punktem odniesienia jest zarówno perspektywa ekonomiczna – akcentująca efektywność i wpływ redystrybucji na wzrost gospodarczy, konsumpcję i zatrudnienie – jak i filozoficzna, związana z ideami: sprawiedliwości społecznej, równości szans oraz godności jednostki w strukturze życia społecznego. Szczególna uwaga poświęcona zostanie rozróżnieniu pomiędzy redystrybucją dochodów i majątku a alokacją zasobów publicznych, ze wskazaniem form i narzędzi stosowanych przez współczesne państwa dobrobytu (ang. *welfare states*).

W artykule zastosowano metodę deskryptywną, wykorzystującą podejście analityczne i syntetyzujące dorobek naukowy z zakresu ekonomii sektora publicznego, filozofii polityki oraz finansów publicznych. Struktura opracowania obejmuje trzy główne części: (1) istota, przyczyny i cele redystrybucji dochodów w ujęciu teoretycznym; (2) mechanizmy realizacji redystrybucyjnej funkcji finansów publicznych oraz (3) formy redystrybucji dochodów w ramach polityki fiskalnej a sprawiedliwość społeczna. Całość dopełniają część wprowadzająca (wstęp) oraz podsumowanie, w którym przedstawiono wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy.

2. Istota, przyczyny i cele redystrybucji dochodów

Pojęcie „redystrybucja” (re + dystrybucja) pochodzi z języka łacińskiego (*distributio*) i oznacza rozdział, podział dóbr materialnych¹. W ujęciu przedstawionym w *Britannica Dictionary* przedmiotowy termin odnosi się do podziału bogactwa między członków społeczeństwa, grupy, a nawet obszary terytorialne w zróżnicowany sposób². Z tego faktu wynika zatem następujący wniosek – redystrybucja może być analizowana na gruncie różnych dyscyplin nauki, oprócz ekonomii czy też prawa, na gruncie filozofii, a nawet polityki³. Znaczący wkład w rozwój filozoficznego ujęcia terminu „redystrybucja” wnieśli dwaj wybitni amerykańscy badacze – John Rawls⁴ i Ronald Dworkin⁵ – twórcy teorii sprawiedliwości dystrybucyjnej. Zaproponowali oni nową koncepcję sprawiedliwości, która uzasadnia redystrybucję ekonomiczną. Z kolei w sferze polityki „redystrybucja” odnosi się do zbiorów założeń dotyczących przyczyn niesprawiedliwości oraz sposobów jej usuwania⁶.

Redystrybucja dochodów to proces zmian struktury podziału dochodów na korzyść części obywateli kosztem innych⁷. Jest wtórnym podziałem dochodów społeczeństwa, obejmującym przepływy finansowe mające charakter transferowy między wszystkimi uczestnikami rynku a budżetem państwa oraz budżetami samorządowymi⁸. Najważniejszymi instrumentami redystrybucyjnymi są podatki i transfery socjalne. „W wyniku procesów redystrybucji kształtuje się ostatecznie dochód netto, czyli dochód do dyspozycji gospodarstwa domowego. Redystrybucja zmienia dość istotnie rozkład dochodu rynkowego, a w szczególności nierówności w tym rozkładzie. Z reguły, nierówności w rozkładzie dochodu netto są mniejsze niż w rozkładzie dochodu rynkowego (brutto). Ostateczny poziom nierówności zależy zarówno od systemu podatkowego, jak i systemu dokonywania transferów socjalnych”⁹.

Zdaniem Janusza Ostaszewskiego do wtórnego podziału może dojść wówczas, gdy dokonał się pierwotny podział na skutek działania mechanizmu rynkowego, lecz występuje potrzeba dokonania korekty proporcji powstałych w procesie podziału pierwotnego¹⁰. Redystrybucję realizuje państwo za pośrednictwem

¹ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000; por. *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1980, s. 168 i 631.

² Britannica Dictionary, *Redistribute Definition & Meaning*, <<https://www.britannica.com/dictionary/redistribute>>, dostęp: 20.07.2025.

³ Por. N. Fraser, A. Honneth, *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, tłumaczenie M. Bobako, T. Dominiak, Wrocław 2005, s. 29.

⁴ J. Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge 1971.

⁵ R. Dworkin, *What is Equity? Part 1: Equality of Welfare*, „Philosophy and Public Affairs” 1981, t. 10, s. 185–246; tenże, *What is Equity? Part 2: Equality of Resources*, „Philosophy and Public Affairs” 1981, t. 10, s. 283–345.

⁶ N. Acocella, *Zasady polityki gospodarczej*, tłumaczenie A. Wojtyna, Warszawa 2002, s. 291.

⁷ J.E. Stiglitz, *Ekonomia sektora publicznego*, Warszawa 2024, s. 41.

⁸ M.J. Radziukiewicz, *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, Warszawa 2011, s. 14.

⁹ *Dobrobyt społeczny, nierówności i sprawiedliwość dystrybucyjna*, pod red. S.M. Kota, Kraków 2004, s. 243.

¹⁰ *Finanse u progu trzeciej dekady XXI wieku*, pod red. J. Ostaszewskiego, M. Iwanicz-Drozdowskiej, t. 1, Warszawa 2021, s. 31.

systemu podatkowego. Jej przedmiotem są dochody powstałe w pierwotnym podziale produktu krajowego brutto w jednostkach pieniężnych¹¹.

Redystrybucję dochodów można rozpatrywać w szerokim ujęciu jako system podziału dochodów w postaci przepływu pieniądza pomiędzy różnymi podmiotami a władzami publicznymi¹². Z założenia przepływ pieniądza ma charakter jednostronny (jednokierunkowy). Tak dzieje się np. z podatkami, gdy część dochodów podatników jest przejmowana przez państwo. Następnie państwo dokonuje transferów na rzecz innych podmiotów. System transferów pomiędzy podmiotami rynkowymi a władzą publiczną jest złożonym układem o niejednorodnym kształcie. W jego ramach występują zarówno transfery, które nie są związane ze świadczeniami ekwiwalentnymi (np. podatki, emerytury, renty), jak i transfery z nimi związane (np. wynagrodzenie pracy lekarza, nauczyciela, policjanta itp.). Oddzielną grupą transferów są transfery wewnątrz sektora publicznego. Przykładem są tu m.in. transfery z budżetu państwa do publicznych funduszy celowych oraz transfery z budżetu państwa do budżetów samorządowych. Niezależnie od wymienionych transferów występują ponadto transfery o charakterze zwrotnym, które są związane z zaciąganiem i spłacaniem przez władze publiczne pożyczek.

Warto zwrócić uwagę, że proces redystrybucji polega na obciążeniu dochodu i majątku różnymi rodzajami podatków i opłat, które stanowią dochody budżetu państwa. Stanowi on źródło finansowania tej części społeczeństwa, które nie uzyskuje dochodów z tytułu świadczenia pracy (np. bezrobotni, emeryci), lub tych dóbr, które są przekazywane społeczeństwu „nieodpłatnie” (np. służba zdrowia, obronność, oświata, wymiar sprawiedliwości i administracja)¹³. Należy również podkreślić, że przedmiotem redystrybucji są dochody gospodarstw domowych.

W obszarze ekonomii wielu polskich i zagranicznych autorów podejmuje analizę przyczyn redystrybucji dochodów. Według Małgorzaty J. Radziukiewicz istnieją trzy powody i cele redystrybucji: nierówność dochodów, skala ubóstwa i normy społeczne¹⁴. Inną interpretację przyczyn redystrybucji dochodów przyjęła Ewa Aksman. Autorka wyróżnia: (1) sprawiedliwość społeczną, (2) zwiększanie efektywności w gospodarce oraz (3) kwestię polityczną i podkreśla, że są one realizowane przez określone grupy społeczne pod kątem własnych ekonomicznych interesów¹⁵.

Władysław B. Sztyber wyróżnia dwie grupy redystrybucji: altruistyczną i związaną z ubezpieczeniami społecznymi¹⁶. Na przykład bogaty może przyj-

¹¹ Redystrybucja dochodów w pierwotnym podziale zachodzi w różnych ogniwach finansów. Funkcję redystrybucyjną w największej skali realizuje system finansów publicznych, łącznie z ubezpieczeniem społecznym, które stanowi jego część, zob. *Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2013, s. 27.

¹² S. Owsiak, *Finanse publiczne. Współczesne ujęcie*, Warszawa 2017, s. 100.

¹³ M.J. Radziukiewicz, *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, s. 14.

¹⁴ Tamże, s. 26–44.

¹⁵ E. Aksman, *Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995–2007*, Warszawa 2010, s. 7.

¹⁶ W.B. Sztyber, *Zmiany i zróżnicowanie funkcji redystrybucyjnych finansów publicznych*, „*Ekonomista*” 2006, nr 6, s. 758; Z.C. Mueller, *Interest Groups, Redistribution and Size of Government*,

mować postawę altruistyczną wobec „biednego”, a więc redystrybucja pomaga obojgu. Alternatywnie redystrybucja może działać jako forma ubezpieczenia społecznego. Każdego z nas może spotkać nieszczęście i pewnego dnia człowiek może „pójść na dno”. Redystrybucja zabezpiecza przed takim ryzykiem.

W ostatnich latach problem redystrybucji podejmowany jest głównie w kontekście preferencji fiskalnych i osobistych motywów, które wpływają na popyt na redystrybucję, tj. z punktu widzenia indywidualnych przekonań i uznawanych wartości obywateli, determinujących społeczne poparcie dla polityki redystrybucyjnej państwa. W tym kontekście prowadzili rozważania m.in. Fabio Clementi¹⁷, Cristina Cattaneo, Daniela Grieco i Claudio Daminato¹⁸ oraz Julián Costas-Fernandez i Simón Lodato¹⁹.

W Polsce analizą efektów redystrybucyjnych zajmowali się dotychczas m.in.: Ewa Aksman²⁰, Małgorzata J. Radziukiewicz²¹, Adrian Domitrz, Leszek Morawski, Michał Myck, Aneta Semeniuk²², Michał Brzeziński, Katarzyna Salach²³, Katarzyna Lewkowicz-Grzegorzczuk²⁴. Wymienieni autorzy postulują konieczność przeprowadzenia zmian w polityce redystrybucyjnej w Polsce, zwłaszcza w obecnym systemie podatkowym i socjalnym, który nie jest efektywny i może stanowić zagrożenie dla równowagi finansów publicznych w przyszłości.

Należy zaznaczyć przy tym, że wielu badaczy podejmuje problem redystrybucji, koncentrując się na kwestiach nierówności dochodowych: Michael J. Sandel, Thomas Piketty²⁵, Emmanuel Saez²⁶, Anthony B. Atkinson²⁷. W Polsce w ostatnich latach analizą zróżnicowania dochodów kontekście nierówności, różnych modeli polityki społecznej czy dostarczanych przez państwo, zarówno

w: *Political Economy and Public Finance*, pod red. S.L. Winera, H. Shibaty, Cheltenham, UK 2001, s. 124–126.

¹⁷ F. Clementi, *Income Distribution, Inequality and Poverty: Evidence, Explanations and Policies*, „Economies” 2024, no 12, s. 276, <<https://doi.org/10.3390/economies12100276>>, dostęp: 20.02.2025.

¹⁸ C. Cattaneo, D. Grieco, C. Daminato, *Who Deserves Redistribution? The Role of Prosocial Motives*, 2023, <<https://ssrn.com/abstract=4523823>>, dostęp: 20.02.2025.

¹⁹ J. Costas-Fernandez, S. Lodato, *Inequality, poverty and the composition of redistribution*, „Social Choice and Welfare” 2022, nr 59, s. 925–967.

²⁰ E. Aksman, *Czy świadczenia społeczne są dystrybuowane efektywnie z punktu widzenia funkcji redystrybucyjnej? Przypadek państw europejskich*, „Polityka Społeczna” 2022, nr 8, s. 9–16.

²¹ M.J. Radziukiewicz, *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?... .*

²² A. Domitrz, L. Morawski, M. Myck, A. Semeniuk, *Dystrybutywny wpływ reform podatkowo-swiadczeniowych z lat 2006–2011*, „Bank i Kredyt” 2013, nr 44(3), s. 261–286; L. Morawski, *Tax-Benefit Policy and Poverty Among Families: Poland in 2005–2019*, <<https://ssrn.com/abstract=4405765>>, dostęp: 20.02.2025.

²³ M. Brzezinski, K. Salach, *Determinants of inequality in transition countries*, „IZA World of Labor” 2022, nr 496.

²⁴ K. Lewkowicz-Grzegorzczuk, *Podatek dochodowy jako instrument redystrybucji dochodów w Polsce*, Warszawa 2019.

²⁵ M.J. Sandel, T. Piketty, *Equality: What It Means and Why It Matters*, John Wiley and Sons Ltd 2025.

²⁶ E. Saez, *Public Economics and Inequality: Uncovering Our Social Nature*, „AEA Papers and Proceedings” nr 111, s. 1–26, <<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/pandp.20211098>>, dostęp: 20.02.2025.

²⁷ A.B. Atkinson, *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press, 2015 <<http://www.jstor.org/stable/j.ctvjghxqh>>, dostęp: 20.02.2025.

na szczeblu centralnym, jak i lokalnym, dóbr publicznych zajmowali się m.in.: Monika A. Wesołowska²⁸, Anna Krajewska, Piotr Krajewski i Katarzyna Piłat²⁹ oraz Anita Szymańska, Jarosław Kempa, Grzegorz Pawłowski³⁰, Jakub Suwalski, Michał Brzeziński, Paweł Bukowski³¹, Anita Szymańska, Grzegorz Pawłowski, Radosław Kleina³², Anna Wildowicz-Szumarska³³.

Zdaniem Davida A. Weisbacha najczęściej wymienianym powodem redystrybucji jest malejąca krańcowa użyteczność dochodu jednostki³⁴. Oznacza ona, że jeśli jednostka bogaci się, to każdy następny dolar jest dla niej mniej ważny. W rezultacie, jeśli osoba posiada malejącą krańcową użyteczność dochodu, redystrybucja może być dobrym wyjściem, ponieważ strata w użyteczności dla zamożnego, któremu zabierzemy 1 dolara, nie jest tak wielka, jak zysk dla biednego, który otrzymał 1 dolara. Jeżeli będziemy kontynuować analizę, nie myśląc, co dalej, można wnioskować, że redystrybucja jest właściwa. Bowiem w skrajnym przypadku będziemy dokonywać redystrybucji, aż dochody się zrównają. Tak długo, jak maleje krańcowa użyteczność dochodu, dobrym pomysłem jest zabranie bogatszym i oddanie biedniejszemu, aż dochody się zrównają. Jak widać, w redystrybucji altruistycznej występuje przepływ środków od ludzi bogatych do biednych, od ludzi „wygranych” do ludzi „przegranych”. Z kolei ubezpieczenia społeczne powinny zabezpieczać ludzi przed działaniem różnych elementów ryzyka (np. starości, inwalidztwa, czasowej niezdolności do pracy, choroby).

Warto zwrócić uwagę, że konieczność realizacji kluczowego celu redystrybucji (tj. niwelowania nierówności dochodów) wynika także z akceptacji norm związanych z etyką i sprawiedliwością. Szczególnie problem etyczny nierówności materialnych wiąże się z kwestią akceptacji lub odrzucenia skali zróżnicowania dochodów³⁵.

Redystrybucja dochodów jest realizowana we wszystkich współczesnych systemach finansów publicznych, aczkolwiek w różnym stopniu³⁶. Celem dystrybucji dochodów nie jest z całą pewnością wyrównywanie dochodów, aby wszystkie jednostki miały dochody równe, ale uniknięcie ekstremalnych lub nieuzasadnionych nierówności. Ponadto celem redystrybucji na pewno nie jest

²⁸ M.A. Wesołowska, *Nierówności dochodowe w krajach postsocjalistycznych – analiza wybranych determinant*, „Gospodarka Narodowa” 2024, nr 1(317), s. 73–90.

²⁹ A. Krajewska, P. Krajewski, K. Piłat, *Redystrybucja dochodów w świecie nierówności*, Łódź 2023.

³⁰ A. Szymańska, J. Kempa, G. Pawłowski, *Polityka redystrybucyjna a nierówności dochodowe*, Gdańsk 2020.

³¹ J. Suwalski, M. Brzeziński, P. Bukowski, *Nierówności po polsku*, „Krytyka Polityczna” 2024.

³² A. Szymańska, G. Pawłowski, R. Kleina, *Nierówności dochodowe w Polsce. Skala zjawiska i jego determinanty*, Gdańsk 2024.

³³ A. Wildowicz-Szumarska, *Redystrybucja w kontekście nierówności dochodowych. Intencje, rozmiary i skutki*, Białystok 2021.

³⁴ D.A. Weisbach, *Taxes and Torts in the Redistribution of Income*, „Law & Economics Working Paper” 2002, no. 148, s. 2–3.

³⁵ M.J. Radziukiewicz, *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, s. 41.

³⁶ E. Aksman, *Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995–2007*, s. 7.

także „ukaranie” zamożniejszych podatników, pomimo że tak mogą to traktować osoby najbardziej zamożne.

Dzięki transferom od ludzi bogatszych do biedniejszych w danym społeczeństwie redystrybucja, wyrównując nierówności dochodowe, spełnia poniższe cele:

- równoważy niepowodzenia dystrybucji rynku,
- reguluje sprawiedliwość dystrybucji,
- tworzy fundusze dla produkcji dóbr publicznych³⁷.

Niemniej jednak redystrybucja „popiera” rozwój egalitarnego społeczeństwa i rozwiązuje wiele ważnych problemów społecznych związanych m.in. z ubóstwem i marginalizacją.

Konieczność realizacji kluczowego celu redystrybucji (tj. niwelowania nierówności dochodów) wynika także z akceptacji norm związanych z etyką i sprawiedliwością. Szczególnie problem etyczny nierówności materialnych wiąże się z kwestią akceptacji lub odrzucenia skali zróżnicowania dochodów³⁸.

Stanisław Owsiak twierdzi, że „problem nierówności dochodowych i majątkowych można uznać za jedną z fundamentalnych kwestii teorii rozwoju społecznego”³⁹. E. Aksman z kolei uważa, że tylko wtedy zakres nierówności dochodów jest społecznie akceptowalny, jeżeli stanowi jedną z trzech przyczyn redystrybucji⁴⁰. Przyczyny te to: 1) pozaekonomiczny czynnik, związany z dążeniem do sprawiedliwości społecznej rozumianej jako norma etyczna; 2) próba zwiększania efektywności w gospodarce. Przyjmuje się, że wśród różnych teorii zależności między równościami dochodów i efektywnością ekonomiczną istnieją także takie podejścia, które przyjmują, że sprawiedliwość (równość) społeczna (dochodowo-majątkowa) sprzyja wzrostowi gospodarczemu; 3) możliwość realizowania przez określone grupy społeczne własnych ekonomicznych interesów poprzez narzuconą przymusowo przez państwo redystrybucję dochodów. Siła wpływu władzy państwowej jest nieodzowna tak długo, jak długo redystrybucja dochodów nie gwarantuje poprawy w sensie Pareto (a tak jest w zasadzie zawsze). W związku z tym redystrybucyjna funkcja finansów publicznych musi być kwestią polityczną chociażby z uwagi na to, że przynosi korzyści ekonomiczne jednym podmiotom gospodarczym i jednocześnie narusza interesy innych⁴¹.

W opinii Nancy Fraser i Axel Honneth współczesne żądania sprawiedliwości społecznej zaczynają dzielić się na dwa typy⁴². Pierwszy z nich obejmuje żądania redystrybucyjne, których celem jest bardziej sprawiedliwy podział dochodów

³⁷ M.J. Radziukiewicz, *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, s. 26.

³⁸ Tamże, s. 41.

³⁹ Wypowiedź S. Owsiaka na sympozjum Rady Strategii Społeczno-Gospodarczej, zob. E. Mączyńska, *Omówienie dyskusji*, w: *Nierówności dochodowe i majątkowe. Zakres i formy redystrybucji dochodów państwa*, Raport nr 49, RSSG przy RM, Warszawa 2002, s. 62.

⁴⁰ E. Aksman, *Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995–2007*, s. 7–8.

⁴¹ Istnieją badania analizujące związek między systemami politycznymi poszczególnych państw a zakresem dokonywanej w nich redystrybucji dochodów, zob. B. Milianovic, *The Median-voter Hypothesis, Income Inequality and Income Redistribution: an Empirical Test with the Required Data*, „European Journal of Political Economy” 2000, no. 16.

⁴² N. Fraser, A. Honneth, *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, s. 27.

i majątku. Za przykład autorzy podają m.in. dążenie do redystrybucji pomiędzy Północą i Południem, bogatymi i biednymi oraz (do niedawna) pomiędzy właścicielami i robotnikami. Drugi typ (nowy) to ciągle udoskonalany przez wielu filozofów polityki paradygmat sprawiedliwości skoncentrowany wokół pojęcia uznania. W opinii autorów celem wszelkich działań jest w tym przypadku „świat przyjazny różnicy”. Kwestia dostosowywania się do większości lub do dominujących norm kulturowych przestaje być ceną za równy szacunek. Za przykład autorzy podają żądanie uznania odrębności mniejszości etnicznych, „rasowych”, seksualnych, itp. Uogólniając, współczesne społeczeństwo znajduje się w nowej sytuacji. Dyskurs sprawiedliwości społecznej, skupiony kiedyś na kwestii dystrybucji, dziś w coraz większym stopniu dzieli się na żądania redystrybucyjne z jednej strony oraz żądania uznania – z drugiej. Zdaniem autorów, coraz bardziej zaczynają dominować kwestie uznania. Wydarzenia takie, jak upadek komunizmu, rozprzestrzenianie się ideologii wolnorynkowej, pojawienie się zarówno fundamentalistycznych, jak i progresywnych wersji „polityki tożsamości” przyczyniają się do marginalizowania lub zanikania żądań egalitarnej redystrybucji.

Analizując szczegółowo powyższe przemyslenia, można stwierdzić, że brak akceptacji nierówności powoduje trudności w funkcjonowaniu społeczeństwa. Dodatkowo, nierówności społeczne powodują wzrost skali przestępczości, a w rezultacie wysokie koszty związane z jej zwalczaniem. Jeżeli przyjmiemy za Ryszardem Bugajem, że zakres zróżnicowania dochodu został właściwie określony, to należy dokonać wyboru drogi jego osiągnięcia⁴³. W teorii może to być oddziaływanie na strukturę dochodów pierwotnych (brutto) lub na strukturę dochodów netto (przy założeniu progresywnych podatków) oraz wpływ na strumienie wydatków publicznych. Zdaniem autora, w praktyce wpływ na wielkość zróżnicowania dochodów brutto lub dochodów netto jest wysoce ograniczony⁴⁴. Przyczyną dużych różnic determinujących skalę nierówności dochodów pierwotnych jest kilka elementów, a mianowicie: charakter systemu gospodarczego, warunki kulturowe, fazy rozwoju gospodarczego itp. Trzeba wspomnieć, że przy wysokim zróżnicowaniu dochodów pierwotnych osiągnięcie umiarkowanej zróżnicowanej struktury dochodów netto zmusza państwo do głębokiej interwencji z wykorzystaniem instrumentów podatkowych i budżetowych. Interwencja taka może być dość konfliktowa i wywierać negatywny wpływ na motywację zarówno pracowników, jak i przedsiębiorców. Należy jednak wziąć pod uwagę, że interwencja państwa w strukturę dochodów jest nie tylko wynikiem procesu

⁴³ R. Bugaj, *Redystrybucja dochodów w systemie podatkowo-budżetowym*, w: *Nierówni i równiejsi – sprawiedliwość dystrybucyjna czasu transformacji w Polsce*, pod red. T. Kowalika, Warszawa 2002, s. 152–155.

⁴⁴ Zwłaszcza w gospodarce otwartej, w której występują swobodne przepływy siły roboczej i kapitału, a szansa oddziaływania na pierwotną strukturę dochodów jest nieznaczna. Przede wszystkim stopa dochodu z kapitału, jak i wynagrodzenia w wybranych sektorach rynku pracy (np. wynagrodzenia menadżerskie), podlegają uśrednieniu. Należy również dodać, że czynnikiem, który pośrednio wpływa na „zmniejszenie nierównomierności podziału pierwotnego może być działanie na rzecz »upowszechnienia własności«, co w praktyce oznacza podejmowanie programów własności (współwłasności) pracowniczej” – R. Bugaj, *Redystrybucja dochodów w systemie podatkowo-budżetowym*, s. 153–154.

redukowania nierówności. Państwo ma również obowiązek finansowania instytucji odpowiadających za administrację państwową, obronę narodową i bezpieczeństwo. Musi również finansować inne dziedziny (szczególnie edukację na poziomie średnim i wyższym), które odpowiadają za odpowiednie kształtowanie i wzbogacanie kapitału ludzkiego⁴⁵.

Kwestia nierówności społecznych jest przedmiotem wielu kontrowersji. Jest to problem natury ideologicznej. Ponadto powoduje realne skutki natury socjalnej i ekonomicznej⁴⁶. Nadmienić warto, że w literaturze przedmiotu w odniesieniu do efektów nierówności istnieją dwie przeciwstawne tezy⁴⁷. Pierwsza teza głosi, że nierówności są niezbędne. Tam, gdzie występują nierówności, pojawia się większa motywacja ludzi do aktywności oraz osiąga się wyższą efektywność działań. Mimo wszystko w gospodarce rynkowej skala tych nierówności może prowadzić do wielu negatywnych skutków zarówno społecznych, jak i gospodarczych i wówczas pojawia się kolejna teza. Druga teza głosi, że nierówności prowadzą do konfliktów, nie sprzyjają stabilnemu rozwojowi. Krótkookresowa efektywność niknie na skutek zaburzenia stabilności rozwoju w dłuższym okresie. Zbyt duże dysproporcje w podziale dochodów prowadzą m.in. do patologii, a w skrajnych przypadkach do rozpadu systemu. Nawet przy wewnętrznej dynamice systemu wolnorynkowego, ale bez odpowiedniego progresywnego opodatkowania nie można zapobiec zbyt dużemu zróżnicowaniu dochodów. Powodem tego, zdaniem Jerzego Żyżyńskiego, jest „asymetria decyzyjna o podziale dochodów”⁴⁸. Zapobiec temu mogą jedynie odpowiednie rozwiązania strukturalne wypracowane przez państwo przy udziale partnerów społecznych.

3. Mechanizm redystrybucji dochodów

Współczesna gospodarka rynkowa, zdominowana przez wysoką koncentrację kapitału i produktywności, generuje znaczne zróżnicowanie dochodów pierwotnych. Przedmiotowe zróżnicowanie, choć wynikające z mechanizmów rynkowych, nie zawsze jest społecznie akceptowalne i może prowadzić do napięć społecznych oraz osłabienia spójności ekonomicznej. W związku z tym, jednym z kluczowych zadań państwa staje się wtórny podział dochodu narodowego – redystrybucja – której celem jest łagodzenie nierówności społecznych oraz finansowanie zadań o charakterze publicznym. Mechanizm redystrybucji

⁴⁵ „Wszystko to przesądza, że w krajach rozwiniętych i demokratycznych (w których polityczne mechanizmy wymuszają redystrybucję dochodów i determinują prorozwojowe zaangażowanie państwa) wydatki publiczne w stosunku do PKB są wysokie – wyjątkowo tylko niższe niż 40%” – R. Bugaj, *Redystrybucja dochodów w systemie podatkowo-budżetowym*, s. 155.

⁴⁶ Ponadto należy podkreślić, że problem nierówności jest również podstawowym przedmiotem studiów RSSG.

⁴⁷ Wystąpienie prof. Stanisławy Golinowskiej, w: *Nierówności dochodowe i majątkowe. Zakres i formy redystrybucji dochodów państwa*, Raport nr 49, RSSG przy RM, Warszawa 2002, s. 25–26; J. Żyżyński, *Budżet i polityka podatkowa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009, s. 233–234.

⁴⁸ J. Żyżyński, *Budżet i polityka podatkowa. Wybrane zagadnienia*, s. 234.

dochodów jest zatem nieodzownym elementem polityki fiskalnej współczesnego państwa⁴⁹.

Redystrybucja dochodów realizowana jest głównie poprzez system podatkowy oraz transfery socjalne. W ujęciu J. Ostaszewskiego, wyróżnia się dwa podstawowe mechanizmy redystrybucji: bezpośredni i pośredni⁵⁰. Redystrybucja bezpośrednia ma miejsce wówczas, gdy państwo przejmuje część dochodów (np. poprzez podatki dochodowe) od jednej grupy gospodarstw domowych lub przedsiębiorstw, a następnie przekazuje je innym w formie zasiłków, dotacji bądź subsydiów. Natomiast redystrybucja pośrednia dotyczy różnicowania poziomu odpłatności za dobra i usługi publiczne lub zastosowania zróżnicowanych stawek podatków pośrednich (np. VAT) zależnie od rodzaju towarów (podstawowe *vs* luksusowe), co skutkuje pośrednim oddziaływaniem na dystrybucję dochodów rozporządzalnych⁵¹.

Z perspektywy funkcjonalnej, redystrybucja dochodów realizowana przez państwo opiera się na dwóch fundamentalnych motywach: fiskalnym i regulacyjnym⁵². Motyw fiskalny odwołuje się do potrzeby gromadzenia środków na realizację funkcji publicznych, natomiast motyw regulacyjny dotyczy działań mających na celu korygowanie nierówności dochodowych poprzez zmniejszenie rozpiętości pomiędzy różnymi grupami społecznymi. W praktyce oba motywy są ze sobą ściśle powiązane i współwystępują, co sprawia, że ich rozróżnienie ma głównie charakter analityczny⁵³.

Ekonomiczna analiza redystrybucji koncentruje się m.in. na progresywności podatków dochodowych jako kluczowym instrumencie wpływającym na poziom nierówności dochodowych. Istotnym wskaźnikiem stosowanym do oceny efektywności redystrybucji jest współczynnik redystrybucji (tzw. *Reynolds-Smolensky index*), który mierzy różnicę pomiędzy stopniem koncentracji dochodów przed i po opodatkowaniu. Im wyższa jego wartość, tym większa efektywność redystrybucyjna systemu podatkowo-transferowego⁵⁴.

Warto również podkreślić, że mechanizm redystrybucji dochodów ma istotne implikacje mikro- i makroekonomiczne. Z jednej strony może prowadzić do efektów zniechęcających (ang. *disincentive effects*), ograniczających motywację do pracy lub inwestycji, zwłaszcza przy wysokim opodatkowaniu dochodów marginalnych⁵⁵. Z drugiej strony, dobrze skonstruowana polityka redystrybucyjna może przy-

⁴⁹ R.A. Musgrave, *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*, New York 1959, s. 82; por. J.E. Stiglitz, J.K. Rosengard, *Economics of the Public Sector* (4th ed.), New York–London 2015.

⁵⁰ *Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2003, s. 108–109.

⁵¹ S. Owsiak, *Finanse publiczne. Współczesne ujęcie...*

⁵² J. Czekaj, S. Owsiak, *Finansowy mechanizm alokacji zasobów w gospodarce rynkowej*, Warszawa 1992, s. 140–141.

⁵³ Tamże, s. 141.

⁵⁴ P.J. Lambert, *The Distribution and Redistribution of Income*, Manchester 2001; B. Milanovic, *Global Income Inequality: A Review*, „World Bank Research Observer” 2006, no. 21/1.

⁵⁵ J.A. Mirrlees, *An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation*, „The Review of Economic Studies” 1971, vol. 38, no. 2

czyniać się do wzrostu spójności społecznej, poprawy kapitału ludzkiego oraz zwiększenia popytu globalnego, zwłaszcza w sytuacjach recesji gospodarczej⁵⁶.

Nieodzownym elementem skutecznej redystrybucji jest odpowiednia konstrukcja systemu podatkowego i transferowego. Jak podkreśla Ryta Dziemianowicz, decyzje w zakresie polityki podatkowej determinują nie tylko poziom dochodów publicznych, ale również efektywność gospodarczą i poziom fiskalizmu⁵⁷. W państwach o rozwiniętej gospodarce rynkowej, jak wskazują dane OECD, dominują progresywne systemy opodatkowania dochodów, co świadczy o silnym zakorzenieniu redystrybucyjnej funkcji państwa w polityce publicznej.

4. Formy redystrybucji dochodów w ramach polityki fiskalnej a sprawiedliwość społeczna

Państwo wywiera istotny wpływ na redystrybucję dochodów, którą Joseph E. Stiglitz określa jako proces zmiany struktury podziału dochodów na korzyść części obywateli kosztem innych⁵⁸. Ponadto kształt polityki redystrybucji jest mocno powiązany z zdefiniowaną przez rządzących teorią sprawiedliwości⁵⁹. Z reguły działania w sferze polityki gospodarczej prowadzą do redystrybucji dochodu lub majątku. Jednocześnie działania w sferze polityki makroekonomicznej, a w szczególności polityki pieniężnej, fiskalnej i dochodowej, powodują zmianę podziału dochodów. Wpływ na podział dochodów dokonywanych przez różne działy polityki jest oczywisty i wyraźny, a cele redystrybucyjne różnych działań są jawne. Państwo powinno więc dość szczegółowo analizować ewentualne skutki swoich przedsięwzięć, bo mogą mieć one ogromny wpływ na dochody i ich rozkład⁶⁰.

Proces zmiany struktury podziału dochodów można realizować na wiele sposobów, jednak powszechnie wykorzystuje się politykę budżetową. Redystrybucja za pośrednictwem polityki budżetowej może być dokonywana poprzez podatki oraz w formie transferów⁶¹. Wpływ polityki budżetowej zależy z jednej strony od wysokości dochodów i wydatków budżetowych, z drugiej od ich rodzaju i struktury. Z punktu widzenia celów redystrybucji większe znaczenie ma rodzaj oraz struktura podatków aniżeli ich wysokość⁶². Jeżeli chodzi o trans-

⁵⁶ T. Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, MA 2014; A.B. Atkinson, *Inequality: What Can Be Done?*, Cambridge, MA 2015.

⁵⁷ R.I. Dziemianowicz, *Polityka podatkowa jako jeden z elementów zarządzania finansami publicznymi*, w: *Nowe zarządzanie finansami publicznymi w warunkach kryzysu*, pod red. S. Owsiaka, Warszawa 2011.

⁵⁸ J.E. Stiglitz, *Ekonomia sektora publicznego*, s. 41.

⁵⁹ N. Acocella, *Zasady polityki gospodarczej*, s. 292.

⁶⁰ Tamże, s. 294–295.

⁶¹ W związku z czym niektórzy autorzy mówią o wpływie systemu podatkowo-budżetowego na procesy redystrybucji dochodów, zob. R. Bugaj, *Redystrybucja dochodów w systemie podatkowo-budżetowym*, s. 147.

⁶² Jeśli chodzi o struktury podatków, to ważne jest określenie podatku należnego i/lub płaconego dla każdego z przedziałów podatkowych. Co się dotyczy rodzaju podatków, to podatki

fery, to mogą one następować w formie pieniężnej lub niepieniężnej. Transfery pieniężne obejmują środki płatnicze, natomiast transfery niepieniężne polegają na bezpośrednim dostarczaniu dóbr i usług publicznych bonów na dobra i usługi, które prywatni dostawcy tych dóbr i usług mogą wykorzystywać w celu pokrycia części lub całości ponoszonych przez siebie kosztów⁶³.

W praktyce rządy wielu państw oddziałują na dystrybucję dochodów gospodarstw domowych. Dochód gospodarstwa domowego powstały w fazie dystrybucji określa się mianem „dochodu rynkowego”. Następnie podlega on dalszym modyfikacjom w fazie redystrybucji. W wyniku procesów redystrybucji kształtuje się ostatecznie dochód netto, czyli dochód do dyspozycji gospodarstwa domowego⁶⁴. W rzeczywistości proces redystrybucji zmienia istotnie rozkład dochodu rynkowego, a przede wszystkim nierówności w tym rozkładzie. W zasadzie nierówności w rozkładzie dochodu netto są mniejsze niż w rozkładzie dochodu brutto (rynkowego). W związku z tym ostateczny poziom nierówności zależy z jednej strony od systemu podatkowego, a z drugiej od systemu świadczeń socjalnych.

W związku z powyższym na kształtowanie się podziału dochodów w społeczeństwie wpływa polityka uzupełniania (w formie pieniężnych transferów socjalnych) i redukowania (poprzez podatki) dochodów indywidualnych⁶⁵. Podstawowe narzędzia w zmniejszaniu nierówności dochodów w społeczeństwie to świadczenia społeczne⁶⁶ – po stronie wydatków publicznych oraz podatek dochodowy od osób fizycznych – po stronie dochodów publicznych⁶⁷.

Przyznawanie przez państwo świadczeń społecznych i pobieranie podatku od dochodów osobistych wpływa na realne dochody gospodarstw domowych, oddziałując na niemalże wszystkie obszary ekonomicznego funkcjonowania (uczestnictwo na rynku pracy, wybór nabywanego koszyka dóbr i usług, gromadzenie oszczędności itd.). W szczególności poprzez zmianę motywacji określonych osób do pracy, działania te wpływają na łączną podaż pracy w gospodarce, a w konsekwencji również na ekonomiczną efektywność gospodarki⁶⁸. W ramach

bezpośrednie (podstawą są dochody lub majątek) mają zasadniczo odmienny wpływ na podział dochodów i majątku niż podatki pośrednie, które nakładane są na dobra i usługi, zob. N. Acocella, *Zasady polityki gospodarczej*, s. 295.

⁶³ Tamże, s. 297.

⁶⁴ Zdaniem Stanisława M. Kota chodzi tu o ekonomiczną kategorię dochodu do dyspozycji. W sprawozdawczości GUS wyróżnia się również inne określenia, np. „dochód dysponowalny”, zob. *Dobrobyt społeczny, nierówności i sprawiedliwość dystrybucyjna*, s. 243.

⁶⁵ *Wpływ nierówności i redystrybucji dochodów na konsumpcję gospodarstw domowych*, pod red. M. Radziukiewicz, Warszawa 2010, s. 154.

⁶⁶ Pod pojęciem „świadczeń społecznych” rozumie się tutaj transfery socjalne, takie jak: zasiłki chorobowe, macierzyńskie, opiekuńcze, porodowe, pogrzebowe, świadczenia rehabilitacyjne, zasiłki rodzinne, pielęgnacyjne, wychowawcze, alimenty z funduszu alimentacyjnego, środki pomocy społecznej, dodatki mieszkaniowe, zapomogi z instytucji niekomercyjnych oraz zasiłki dla bezrobotnych, zob. E. Aksman, *Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995–2007*, s. 8 i 11.

⁶⁷ Oprócz podatku dochodowego od osób fizycznych w ramach dochodów publicznych instrumentami redystrybucji dochodów mogą być również inne podatki bezpośrednie, w tym podatek dochodowy od osób prawnych, oraz podatki pośrednie (np. VAT i podatek akcyzowy), zob. tamże, s. 11.

⁶⁸ Tamże, s. 9.

realizacji określonych celów redystrybucyjnych niezbędny jest optymalny system świadczeniowo-podatkowy, który gwarantuje minimalizację utraty efektywności ekonomicznej⁶⁹.

Dodatkowo transfery społeczne oraz podatek dochodowy (jako instrumenty redystrybucji dochodów) są równocześnie narzędziami, za pomocą których państwo może wpływać na maksymalizację dobrobytu społecznego⁷⁰. Dzieje się tak, ponieważ regulują one wyjściowy rozkład dochodów ludności, a parametry danego rozkładu dochodów stają się zmiennymi w funkcji dobrobytu społecznego. Taka sama sytuacja występuje w przypadku tzw. skróconej funkcji dobrobytu społecznego. Zgodnie z nią rozkład dochodu zależy od średniego dochodu w populacji i stopnia nierówności dochodowych, a każdy z badanych instrumentów finansowych ma bezpośredni wpływ na te kategorie. A zatem istotne jest również analizowanie kwestii, jaki system świadczeniowo-podatkowy przyjąć, aby zapewnić maksymalizację dobrobytu społecznego.

Państwo, podejmując redystrybucję dochodów, dąży do realizacji sprawiedliwości w rozłożeniu ciężarów publicznych pomiędzy różne podmioty i grupy społeczne. Jednak w doktrynie podatkowej poglądy na temat sprawiedliwego rozłożenia ciężarów podatkowych na przestrzeni wieków ulegały istotnym zmianom. We wcześniejszych okresach rozwoju finansów publicznych za sprawiedliwy uważano podatek pogłówny (tzn. jednakowy dla wszystkich podatników). Tłumaczono to faktem, że wszyscy w jednakowy sposób korzystają z dóbr publicznych. Następnie zaczęto uważać, iż „bogatsi” w większym stopniu korzystają z ochrony państwa (porządek wewnętrzny, wymiar sprawiedliwości, administracja) niż ludzie niemający żadnego majątku potrzebującego ochrony. Wówczas za sprawiedliwe zaczęto uważać opodatkowanie proporcjonalne do dochodu i majątku. Jednak i ta teza została zastąpiona teorią malejącej krańcowej użyteczności dochodów. Zgodnie z nią każda dodatkowa jednostka dochodu jest wykorzystywana na zaspokojenie mniej pilnej potrzeby i wobec tego jest mniej użyteczna od poprzedniej. W XIX w. na podstawie teorii malejącej krańcowej użyteczności dochodów angielski ekonomista John S. Mill sformułował zasadę „równości ofiary” w opodatkowaniu. Zasada ta ma prowadzić do zrównania nie kwot czy stóp procentowych podatków, ale wielkości utraconej przez każdego podatnika użyteczności⁷¹.

⁶⁹ Początki teorii optymalnego podatku dochodowego sięgają końca XIX w. i prac Francisca Y. Edgewortha oraz pierwszej połowy XX w. i prac Arthura Pigou. Natomiast współcześnie szerzej na temat teorii optymalnego opodatkowania zob. m.in. prace: R.I. Dziemianowicz, *Efektywność systemu opodatkowania rolnictwa*, Białystok 2007, s. 70–124; C. Heady, *Optymalne opodatkowanie jako wskazówka dla polityki podatkowej*, w: M.P. Devereux, *Efektywność polityki podatkowej*, Warszawa 2007, s. 41–82; F. Grądański, *System podatkowy w świetle teorii optymalnego opodatkowania*, Warszawa 2006.

⁷⁰ Marek Kośny w swojej pracy analizuje problem, w jaki sposób kryteria związane z dobrobytem społecznym mogą wpłynąć na ukształtowanie systemu podatkowego oraz według jakich kryteriów system ten powinien być oceniany, zob. M. Kośny, *Podatki a dobrobyt społeczny*, Wrocław 2007, s. 10; E. Aksman *Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995–2007*, s. 10.

⁷¹ *Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2003, s. 109–110.

W większości systemów podatkowych stosuje się stawki progresji stopniowej. Zgodnie z nią podatnicy osiągający wyższe dochody proporcjonalnie więcej świadczą na rzecz budżetu państwa niż podatnicy z niższych grup podatkowych. W rezultacie gospodarstwa domowe o niskich i średnich dochodach zachowują więcej swoich zarobków na własne utrzymanie, a pieniądze z podatków otrzymanych od bardziej zamożnych mogą służyć finansowaniu niezbędnych zadań społecznych (np. dofinansowaniu szkolnictwa wyższego z dotacji rządowych lub stypendiów)⁷². Jednym z argumentów przemawiających za progresją podatkową podatków bezpośrednich jest regresywny charakter podatków pośrednich. Oznacza to, iż osoby o niższych dochodach są bardziej obciążone podatkami pośrednimi i w związku z tym progresywne podatki dochodowe są tylko wyrównaniem regresji podatków pośrednich. Podkreśla się również to, iż zdolność osób o wysokich dochodach do płacenia wyższych podatków jest większa, a zatem należy pobierać podatki ze źródeł, które rzeczywiście istnieją. Ponadto należy wspomnieć o argumentach politycznych i wyborczych. Zdaniem wyborców osoby o dużych dochodach stanowią niewielki procent i nie należy się zbytnio liczyć z ich znaczeniem wyborczym. Poza tym, w opinii publicznej nie wszystkie dochody osób zamożnych pochodzą z legalnych źródeł. W związku z tym trzeba je dodatkowo obciążyć. Ten swoisty „podatek penitencjarny” ma duże znaczenie, zwłaszcza w takim państwie, jak Polska⁷³.

Realizacja progresji podatkowej z punktu widzenia sprawiedliwości społecznej jest wyrazem normatywnego podejścia do polityki finansowej. Podejście to polega na określeniu *ex ante* norm czy wzorców, do których powinna być dostosowana rzeczywistość procesów społeczno-gospodarczych. Przeciwnieństwem tego podejścia jest podejście pozytywne. Polega ono na analizie konsekwencji stosowania w praktyce narzędzi gromadzenia dochodów publicznych i ich wydatkowania z punktu widzenia efektywności. W tym przypadku efektywność oznacza wzrost lub spadek sumy globalnej użyteczności społecznej, jakiej może dostarczyć gospodarka narodowa w warunkach funkcjonowania różnych systemów i różnych proporcji obciążeń finansowych i wydatków redystrybucyjnych. Zdaniem J. Ostaszewskiego „przy pozytywnym podejściu do redystrybucyjnej funkcji polityki finansowej państwa, celem pozostaje nadal zapewnienie wszystkim gospodarstwom domowym określonego minimum dochodów, ale – w odróżnieniu od podejścia normatywnego – do celu tego nie dąży się przez określenie z góry »sprawiedliwego« poziomu minimalnych dochodów i sprawiedliwego poziomu obciążeń finansowych, ale zmierza się do tego celu przez analizę następstw efektywnościowych i obciążeń fiskalnych, i wypłaty zasiłków, a więc przez stymulowanie, a nie hamowanie działalności gospodarczej dla zwiększania dochodu po opodatkowaniu, bądź stymulowanie do osiągania własnych dochodów przez otrzymujących pomoc socjalną itd.”⁷⁴

⁷² M.J. Radziukiewicz, *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, s. 18–19.

⁷³ P. Kulawczuk, *Paradoksalne oddziaływanie progresji podatkowej na dobrobyt społeczny i skuteczność wyborczą*, „*Ekonomista*” 2006, nr 3, s. 371–386.

⁷⁴ *Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2003, s. 111.

Początkowo podatki pełniły jedynie funkcję fiskalną. Doktryna liberalna twierdziła, że jest to instrument neutralny, który nie powoduje zmian realnych wielkości gospodarczych. Niemiecki ekonomista Adolf Wagner jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na to, że opodatkowanie może służyć zmniejszaniu nierówności dochodów. Pomimo że propozycja ta początkowo budziła wiele kontrowersji, jednak wkrótce zaczęto coraz częściej stosować ją w praktyce. Pod wpływem teorii Johna M. Keynesa nieodzowna stała się też potrzeba wykorzystania podatków do celów pozafiskalnych⁷⁵. Współcześnie uważa się, że „osiąganie celów społecznych odbywa się nie tylko na etapie wydatkowania środków publicznych, ale już na etapie ich gromadzenia. Podstawowym zaś narzędziem gromadzenia dochodów budżetu są podatki, w których konstrukcję można wkomponować elementy pozwalające na realizację również celów pozafiskalnych”⁷⁶. Faktem jest, że użycie progresji w konstrukcji podatku dochodowego w większości krajów UE dowodzi, że system podatkowy może być ważnym instrumentem redystrybucji dochodu. Progresję podatkową często tłumaczy się chęcią zmniejszania różnic dochodowych i majątkowych oraz potrzebą uwzględniania zdolności płatniczej podatników.

Podatki wpływają na dochody osób fizycznych w sposób bezpośredni lub pośredni⁷⁷. Wpływ bezpośredni obciąża podatkiem o określonej skali dochody uzyskane przez osobę fizyczną lub gospodarstwo domowe z różnych źródeł. Wśród podatków bezpośrednich największe znaczenie w podziale dochodów ma podatek dochodowy od osób fizycznych, mniejszy zaś np. podatek od spadków i darowizn. Natomiast oddziaływanie pośrednie wynika z nakładania przez państwo podatków pośrednich, których ciężar wliczany jest w cenę towarów i usług. Funkcję dystrybucyjną pełnią tutaj zwolnienia od podatku od towarów i usług oraz zróżnicowanie jego stawek. Jednak trzeba dodać, że preferencje w podatkach pośrednich charakteryzuje anonimowość, a prawo do korzystania z nich nie jest uzależnione od sytuacji finansowej podatnika. Tak więc jest to narzędzie mało selektywne. Poprzez podatki pośrednie można realizować cele społeczne, lecz ich wpływ na dochody jest ograniczony. Mimo że pobór podatków prowadzi do pewnej zmiany podziału dochodów podatników, to jednak nie przesuwają automatycznie dochodu do osób uboższych⁷⁸. W związku z tym następnym punktem w polityce redystrybucji dochodów są wydatki publiczne na rzecz podmiotów o niskich dochodach. Polityka świadczeń społecznych może być nastawiona z jednej strony na łagodzenie *ex post* zróżnicowania dochodów pierwotnych bądź, z drugiej strony, może obejmować różne warianty działań, aby zmniejszać nierówności i ubóstwo.

System udostępniania dóbr i usług publicznych oraz społecznych jest zawsze finansowany przez budżet państwa, budżety samorządowe i inne fundusze społecz-

⁷⁵ *Podstawy ekonomii*, pod red. R. Milewskiego, Warszawa 1999, s. 423 i 424.

⁷⁶ T. Famulska, *Elementy polityki społecznej w systemie podatkowym*, „Polityka Społeczna” 1994, nr 8, s. 2.

⁷⁷ E. Małecka-Ziemińska, *Podatek dochodowy jako regulator dochodów osób fizycznych w Polsce okresu transformacji ustrojowej*, Poznań 2006, s. 17.

⁷⁸ Tamże, s. 26.

ne. Dobra te tworzą konsumpcję zbiorową społeczeństwa (np. obrona narodowa, bezpieczeństwo wewnętrzne, drogi publiczne, ochrona środowiska, administracje publiczne). Każdy obywatel ma dostęp do tego dobra niezależnie od dochodu, jakim dysponuje. Natomiast dobra społeczne (np. ochrona zdrowia, edukacja) są udostępniane każdemu obywatelowi na zasadach obowiązującej w państwie doktryny społecznej i prowadzonej przez władze publiczne polityki społecznej. Dobra te mogą być finansowane w całości lub w części z funduszy publicznych. Przesłankami tworzenia dóbr społecznych jest umożliwienie konsumpcji tych dóbr obywatelom, których dochody indywidualne mogłyby uniemożliwić lub ograniczyć ich nabycie, gdyby dobra te były udostępniane na zasadach rynkowych. Zatem – podobnie jak w przypadku innych metod – celem działania państwa jest zapewnienie takiej sytuacji, w której wszyscy obywatele w danym kraju mają dostęp do świadczeń, które są uznane za niezbędne do godziwego życia⁷⁹.

W praktyce i teorii widać, że system podatkowy i programy socjalne to najczęściej wykorzystywane strategie redystrybucji dochodów. W związku z tym należy również dokonać analizy zasiłków (transferów) socjalnych. Zdaniem M.J. Radziukiewicz, następną po systemie podatkowym strategią redystrybucji dochodów są właśnie programy socjalne⁸⁰. Dzięki programom socjalnym biedniejsze gospodarstwa domowe mogą korzystać z podstawowych udogodnień, a przyznane fundusze mogą zapewnić im minimalny poziom życia. Tego typu programy przyczyniają się do dystrybucji dochodów na korzyść emerytów, osób niepełnosprawnych, rodzin z dziećmi, a nawet rolników (poprzez programy wspierania rolnictwa, np. dotacje i systemy kontyngentów). Jednocześnie w wielu krajach istnieją takie programy socjalne, które pomagają osobom pracującym w niskopłatnych zawodach poprzez uzupełnianie każdego miesiąca ich dochodów kwotą w określonej wysokości. Istota świadczeń socjalnych polega na tym, że są to systemy kształtowania zasiłków dla osób nieposiadających wystarczających środków do zaspokojenia swoich podstawowych potrzeb materialnych i kulturalnych. Podstawą systemu świadczeń są kryteria efektywności pomocy społecznej wyrażające się w dążeniu do ograniczania ogólnych kosztów tej pomocy i stymulowania u jej beneficjentów starań o maksymalizowanie własnych dochodów. Pomija się w tym względzie, jak widać, kryteria sprawiedliwości społecznej.

Programy socjalne mogą przybierać różną formę. J. Ostaszewski wyróżnia pięć systemów zasiłków społecznych: 1) system zasiłków w wysokości minimum socjalnego przyznawanych wszystkim osobom, których własne zarobki nie osiągają minimalnego poziomu (jednakże w opinii autora taki system jest nieefektywny); 2) system zasiłków malejących. System ten jest przyznawany wszystkim w wysokości różnicy pomiędzy ich własnymi dochodami a minimum socjalnym. W rezultacie taki system hamuje dążenie do zwiększania własnych zarobków w granicach od zera do wysokości zasiłku i w związku z tym nie nadaje się do realizacji; 3) system zasiłków oparty na zasadzie stopniowego zmniejszania przyznawanej pomocy w miarę wzrostu własnych dochodów. Całkowita eliminacja

⁷⁹ M.J. Radziukiewicz, *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, s. 19.

⁸⁰ Tamże.

zasiłku nastąpiłaby w chwili, gdy własne zarobki przekroczyłyby dwukrotnie poziom zasiłku. Wypłacanie takich zasiłków wymaga bardzo wysokich obciążeń fiskalnych osób wyżej zarabiających, co może je zniechęcać do starań o własne dochody; 4) system zasiłków w formie procentowej dopłaty do osiągniętych własnych zarobków. Taki system nie hamuje starań o zwiększenie własnych dochodów. Ponadto nie zapewnia zasiłków jednostkom niezdolnym do pracy i wobec tego niezdolnym do osiągania własnych zarobków. Jednak również ten system zasiłków w postaci dopłat do dochodów przekraczających minimum socjalne może być przyjęty za „niegospodarny”; 5) system zasiłków polegający na łączeniu systemu zasiłków socjalnych dla osób nieposiadających własnych dochodów (lub posiadających te dochody na zbyt niskim poziomie) z systemem opodatkowania dochodów osób lepiej zarabiających w jedną konstrukcję zwaną „negatywnym podatkiem dochodowym”⁸¹.

Można zauważyć, że stworzenie systemu zasiłków społecznych (np. zasiłków dla bezrobotnych), który działałby efektywnie – w postaci wyższych starań o własne zarobki przez jednostki ubiegające się o zasiłki – jest dość trudny. Dlatego wszystkie stosowane w praktyce systemy tych zasiłków mają liczne wady, które nie jest łatwo usunąć.

Z powyższych rozważań wynika, że zakres redystrybucji dochodów zależy od wyborów dotyczących obciążeń fiskalnych i wydatków publicznych, które są przedmiotem konfrontacji interesów różnych grup społecznych. Wybory te w dużym stopniu zależą od realizowanej w danym kraju polityki społecznej⁸². Jeżeli w polityce społecznej realizowana jest opcja doktryny socjaldemokratycznej, to zakres redystrybucji jest szeroki, z kolei gdy w polityce dominuje doktryna liberalna – dzieje się odwrotnie.

5. Podsumowanie

Redystrybucyjna funkcja finansów publicznych, rozumiana jako celowe oddziaływanie państwa na strukturę dochodów i majątku jednostek w celu zmniejszenia nierówności społecznych (dochodowych) oraz osiągnięcia większej spójności społeczno-gospodarczej, pozostaje jednym z najbardziej dyskutowanych aspektów współczesnej polityki fiskalnej. Na podstawie badań nad teorią sprawiedliwości Johna Rawlsa, w obszarze ekonomii dobrobytu w ujęciu Amartyi Sena oraz w odniesieniu do modelu optymalnego opodatkowania zaproponowanego przez Jamesa Mirrleesa, należy zauważyć, że redystrybucja nie stanowi jedynie narzędzia kompensacyjnego, lecz pełni również funkcję korekcyjną w kontekście niedoskonałości rynkowych.

Empiryczne analizy prowadzone w ostatnich dekadach – m.in. przez Anthony’ego B. Atkinsona i Thomasa Piketty’ego – jednoznacznie wskazują, że me-

⁸¹ *Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2003, s. 116–118.

⁸² E. Małecka-Ziemińska, *Podatek dochodowy jako regulator dochodów osób fizycznych w Polsce okresu transformacji ustrojowej*, s. 30.

chanizmy rynkowe mają tendencję do generowania i pogłębiania nierówności dochodowych i majątkowych. W tym kontekście redystrybucja realizowana poprzez progresywne opodatkowanie oraz transfery socjalne może być uznana za warunek konieczny do zapewnienia zarówno spójności społecznej, jak i trwałości gospodarki rynkowej. Jednocześnie w literaturze ekonomicznej (teza Arthura Okuna) podkreśla się istotny *trade-off* (kompromis) między sprawiedliwością a efektywnością, co wymaga szczególnie ostrożnego stosowania instrumentów fiskalnych, aby ograniczyć negatywne bodźce dla aktywności zawodowej, oszczędności czy inwestycji.

Zachodnia teoria ekonomii rozwija ponadto ujęcia dynamiczne, w których redystrybucja pełni funkcję inwestycyjną – umożliwiając równość szans poprzez finansowanie edukacji, ochrony zdrowia i infrastruktury społecznej. W tej optyce redystrybucja nie jest kosztem, lecz długofalową inwestycją w kapitał ludzki, którego nierównomierna alokacja stanowi barierę dla wzrostu gospodarczego oraz innowacyjności.

Reasumując, redystrybucyjna funkcja finansów publicznych winna być postrzegana jako złożony mechanizm o wielowarstwowym wymiarze. W świetle współczesnych wyzwań – takich jak: rosnąca polaryzacja dochodowa, postępująca automatyzacja pracy czy transformacja energetyczna – rola redystrybucji nabiera nowego znaczenia jako element polityki gospodarczej zdolnej do wspierania inkluzywnego i zrównoważonego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Acocella N., *Zasady polityki gospodarczej*, tłumaczenie A. Wojtyna, Warszawa 2002.
- Aksman E., *Czy świadczenia społeczne są dystrybuowane efektywnie z punktu widzenia funkcji redystrybucyjnej? Przypadek państw europejskich*, „Polityka Społeczna” 2022, nr 8, s. 9–16.
- Aksman E., *Redystrybucja dochodów i jej wpływ na dobrobyt społeczny w Polsce w latach 1995–2007*, Warszawa 2010.
- Aronson R.J., Johnson P., Lambert P., *Redistributive Effect and Unequal Income Tax Treatment*, „The Economic Journal” 1994, no. 104.
- Atkinson A.B., *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press, 2015 <<http://www.jstor.org/stable/j.ctvjghxqh>>, dostęp: 20.02.2025.
- Atkinson A.B., *Public Economics in Action: The Basic Income. Flat Tax Proposal*, Oxford 1995.
- Britannica Dictionary, *Redistribute Definition & Meaning*, dostęp: 20.07.2025.
- Brzezinski M., Salach K., *Determinants of inequality in transition countries*, „IZA World of Labor” 2022, nr 496.
- Bugaj R., *Redystrybucja dochodów w systemie podatkowo-budżetowym*, w: *Nierówni i równiejsi – sprawiedliwość dystrybucyjna czasu transformacji w Polsce*, pod red. T. Kowalika, Warszawa 2002.
- Cattaneo C., Grieco D., Daminato C., *Who Deserves Redistribution? The Role of Prosocial Motives*, 2023, <<https://ssrn.com/abstract=4523823>>, dostęp: 20.02.2025.
- Clementi F., *Income Distribution, Inequality and Poverty: Evidence, Explanations and Policies*, „Economies” 2024, no. 12, s. 276, <<https://doi.org/10.3390/economies12100276>>, dostęp: 20.02.2025.
- Costas-Fernandez J., Lodato S., *Inequality, poverty and the composition of redistribution*, „Social Choice and Welfare” 2022, nr 59, s. 925–967.
- Czekaj J., Owsiak S., *Finansowy mechanizm alokacji zasobów w gospodarce rynkowej*, Warszawa 1992.

- Dobrobyt społeczny, nierówności i sprawiedliwość dystrybucyjna*, pod red. S.M. Kota, Kraków 2004.
- Domański H., *Legitymizacja nierówności*, „Nauka” 2010, nr 1.
- Domitrz A., Morawski L., Myck M., Semenik A., *Dystrybucyjny wpływ reform podatkowo-świadczeniowych z lat 2006–2011*, „Bank i Kredyt” 2013, nr 44(3), s. 261–286.
- Dworkin R., *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*, Cambridge, MA 2000.
- Dworkin R., *What is Equity? Part 1: Equality of Welfare*, „Philosophy and Public Affairs” 1981, t. 10, s. 185–246.
- Dworkin R., *What is Equity? Part 2: Equality of Resources*, „Philosophy and Public Affairs” 1981, t. 10, s. 283–345.
- Dziemianowicz R.I., *Efektywność systemu opodatkowania rolnictwa*, Białystok 2007.
- Dziemianowicz R.I., *Polityka podatkowa jako jeden z elementów zarządzania finansami publicznymi*, w: *Nowe zarządzanie finansami publicznymi w warunkach kryzysu*, pod red. S. Owsiaka, Warszawa 2011.
- Famulska T., *Elementy polityki społecznej w systemie podatkowym*, „Polityka Społeczna” 1994, nr 8.
- Finanse u progu trzeciej dekady XXI wieku*, pod red. J. Ostaszewskiego, M. Iwanicz-Drozdowskiej, t. I, Warszawa 2021.
- Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2003.
- Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2010.
- Finanse*, pod red. J. Ostaszewskiego, Warszawa 2013.
- Fraser N., Honneth A., *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*, tłumaczenie M. Bobako, T. Dominiak, Wrocław 2005.
- Golinowska S., *Nierówności społeczne; identyfikacja i możliwości wyrównywania*, w: *Nierówności dochodowe i majątkowe. Zakres i formy redystrybucji dochodów państwa*, Raport No. 49, RSSG przy RM, Warszawa 2002.
- Grądański F., *System podatkowy w świetle teorii optymalnego opodatkowania*, Warszawa 2006.
- Heady C., *Optymalne opodatkowanie jako wskazówka dla polityki podatkowej*, w: M.P. Devereux, *Efektywność polityki podatkowej*, Warszawa 2007.
- Kakwani N.C., *On the Measurement of Tax Progressivity and Redistributive Effect of Taxes with Applications to Horizontal and Vertical Equity*, „Advances in Econometrics” 1984, no. 3.
- Kasprzyk B., Wojnar J., *Nierówności dochodowe gospodarstw domowych w regionie podkarpackim*, Rzeszów 2010, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, z. 17.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000.
- Krajewska A., Krajewski P., Piłat K., *Redystrybucja dochodów w świecie nierówności*, Łódź 2023.
- Kulawczuk P., *Paradoksalne oddziaływanie progresji podatkowej na dobrobyt społeczny i skuteczność wyborczą*, „Ekonomista” 2006, nr 3.
- Lambert P., *On the Redistributive Effect of Taxes and Benefits*, „Scottish Journal of Political Economy” 1985, no. 32(1).
- Lambert P.J., *The Distribution and Redistribution of Income*, Manchester 2001.
- Lewkowicz-Grzegorzczak K., *Podatek dochodowy jako instrument redystrybucji dochodów w Polsce*, Warszawa 2019.
- Małecka-Ziembińska E., *Podatek dochodowy jako regulator dochodów osób fizycznych w Polsce okresu transformacji ustrojowej*, Poznań 2006.
- Mazurek E., Kośny M., *Wyznaczanie szerokości przedziałów dochodowych w dekompozycji współczynnika redystrybucji*, w: *Współczesne problemy statystyki, ekonometrii i matematyki stosowanej*, pod red. J. Pocięchy, Kraków 2009.
- Milanovic B., *Global Income Inequality: A Review*, „World Bank Research Observer” 2006, no. 21/1.
- Miljanovic B., *The Median-voter Hypothesis, Income Inequality, and Income Redistribution: an Empirical Test with the Required Data*, „European Journal of Political Economy” 2000, no. 16.
- Mirrlees J.A., *An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation*, „Review of Economic Studies” 1971, vol. 38, no. 2, ss. 175–208.

- Morawski L., *Tax-Benefit Policy and Poverty Among Families: Poland in 2005–2019*, <<https://ssrn.com/abstract=4405765>>, dostęp: 20.02.2025.
- Mueller Z.C., *Interest Groups, Redistribution and Size of Government*, w: *Political Economy and Public Finance*, pod red. S.L. Winera, H. Shibaty, Cheltenham, UK 2001.
- Murphy L., Nagel T., *The Myth of Ownership. Taxes and Justice*, New York 2002.
- Musgrave R.A., *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*, New York 1959.
- Okun A., *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*, Washington, D.C. 1975.
- Owsiak S., *Finanse publiczne. Współczesne ujęcie*, Warszawa 2017.
- Piketty T., *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, MA 2014.
- Plotnick R., *A Measure of Horizontal Inequity*, „Review of Economics and Statistics” 1981, no. 63(2).
- Radziukiewicz M.J., *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, Warszawa 2011.
- Rawls J., *A theory of Justice*, Cambridge 1971.
- Saez E., *Public Economics and Inequality: Uncovering Our Social Nature*, „AEA Papers and Proceedings”, nr 111, s. 1–26, <<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/pandp.20211098>>, dostęp: 20.02.2025.
- Sandel M.J., Piekty T., *Equality: What It Means and Why It Matters*, John Wiley and Sons Ltd 2025.
- Sen A., *Inequality Reexamined*, Cambridge, MA 1992.
- Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1980.
- Stiglitz J.E., *Ekonomia sektora publicznego*, Warszawa 2024.
- Stiglitz J.E., *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, New York 2012.
- Stiglitz J.E., Rosengard J.K., *Economics of the Public Sector* (4th ed.), New York–London 2015.
- Styczeń M., Topińska I., *Podatki i wydatki socjalne jako narzędzia redystrybucji dochodów gospodarstw domowych*, Warszawa 1999.
- Suwałski J., Brzeziński M., Bukowski P., *Nierówności po polsku*, „Krytyka Polityczna” 2024.
- Szyber W.B., *Zmiany i zróżnicowanie funkcji redystrybucyjnych finansów publicznych*, „Ekonomista” 2006, nr 6.
- Szymańska A., Kempa J., Pawłowski G., *Polityka redystrybucyjna a nierówności dochodowe*, Gdańsk 2020.
- Szymańska A., Pawłowski G., Kleina R., *Nierówności dochodowe w Polsce. Skala zjawiska i jego determinanty*, Gdańsk 2024.
- Walasik A., *Redystrybucyjna funkcja finansów publicznych w ujęciu teoretycznym*, Katowice 2008.
- Wesołowska M.A., *Nierówności dochodowe w krajach postsocjalistycznych – analiza wybranych determinant*, „Gospodarka Narodowa” 2024, nr 1(317), s. 73–90.
- Wildowicz-Szumarska A., *Redystrybucja w kontekście nierówności dochodowych. Intencje, rozmiary i skutki*, Białystok 2021.
- Wpływ nierówności i redystrybucji dochodów na konsumpcję gospodarstw domowych*, pod red. M.J. Radziukiewicz, Warszawa 2010.
- Współczesne problemy statystyki, ekonometrii i matematyki stosowanej*, pod red. J. Pocięchy, Kraków 2009.
- Żyżyński J., *Budżet i polityka podatkowa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009.

RECENZJE / REVIEWS**MARCIN KONARSKI**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8791-884X>e-mail: marcinkonarski@op.pl

**MAREK TKACZUK, *POSŁUGI NA CELE PUBLICZNE
W II RZECZYPOSPOLITEJ,
„ROZPRAWY I STUDIA”, T. (MCCCCLXXXI) 1307,
WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO,
SZCZECIN 2024, SS. 268***

Recenzowana pozycja należy do jednej najciekawszych książek z zakresu nauk prawnych, które ukazały się w ostatnim czasie na rodzimym rynku wydawniczym. Jest to kolejne już studium o charakterze prawnohistorycznym po opublikowanej w 2019 r. monografii habilitacyjnej¹, które wyszło spod pióra Marka Tkaczuka, związanego od wielu lat ze szczecińskim ośrodkiem akademickim. Stanowi ono kontynuację autorskich zainteresowań badawczych, uzupełniając dotychczasowe cele i ustalenia w zakresie polskich instytucji skarbowych.

Refleksje dotyczące monografii zaczniemy od tytułu, który jest skonstruowany syntetycznie, przez co jednoznacznie wskazuje na pole badawcze Autora. Użyty w liczbie mnogiej staropolski termin „posługi” jest zgodny z przyjętym w literaturze przedmiotu oznaczeniem ciężarów w postaci świadczeń osobistych i rzeczowych². Niemniej zauważyć wypada, że współcześnie na oznaczenie tego rodzaju ciężarów używa się zazwyczaj terminu „powinności” lub po prostu określa się je jako ciężary publiczne czy świadczenia osobiste lub rzeczowe³. Zwracam na to uwagę, bowiem żaden przywołany przez Autora akt normatywny ogłoszony po 1918 r. nie zawiera w swoim tytule terminu „posługa”. Dotyczy to co prawda również terminu „powinność” – często stosowanego zamiennie w literaturze, przy czym występuje on jednak jeszcze w prawodawstwie z okresu Kongresowego Królestwa Polskiego. Rzecz jasna, przyjęta przez Autora konwencja językowa jest jak najbardziej prawidłowa, zaś sięgnięcie do najstarszej używanej terminologii

¹ M. Tkaczuk, *Daniny w naturze w skarbowości II Rzeczypospolitej*, Toruń 2019, ss. 354.

² Zob. M. Konarski, *Constitutional Public Burdens as Part of the Defence Economy*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2023, nr 2, s. 80–83.

³ Zob. P. Pietrasz, *Ciężary i świadczenia publiczne, o których mowa w art. 84 Konstytucji RP – kilka uwag na temat zakresu przedmiotowego*, w: *Srebrna księga jubileuszowa upamiętniająca XXV-lecie Wydziału Prawa i Administracji*, pod red. R.A. Stefańskiego, Warszawa 2022, s. 124.

uznać należy raczej za ukłon w stronę tradycji języka staropolskiego. Trzeba dodać, że w najnowszej literaturze nie ma zgodności co do precyzyjnego sposobu zdefiniowania tych pojęć, po pierwsze dlatego, że przepisy prawa nie definiują pojęcia „ciężarów i świadczeń publicznych”, a więc staropolskich „posług” czy „powinności”, do których szerokiej kategorii zaliczają się przecież zarówno podatki, jak i inne daniny publiczne, na co zresztą zwrócono uwagę w pracy, podkreślając, że „Posługa miała cechy podatku i daniny w naturze. Różniła się od nich jedynie przedmiotem świadczenia” (s. 25).

Przejdźmy do omówienia struktury monografii. Zawiera ona spis treści w języku polskim, siedem rozdziałów, podsumowanie, bibliografię i niezwykle przydatny czytelnikowi indeks instytucji skarbowych oraz indeks osób. W tym miejscu recenzent zmuszony jest dokonać drobnej uwagi. Otóż pomimo doskonałej konstrukcji pracy i jej przejrzystości, szkoda, że już w spisie treści nie uwzględniono podziału przyjętego dla bibliografii, lecz dokonano tego dopiero na końcu książki. Rzeczona niezwykle rozległa bibliografia – świadcząca przecież zarówno o erudycji Autora, jak i rzetelnej kwerendzie, zawiera trzydzieści trzy jednostki archiwalne (pochodzące z Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Archiwum Państwowego w Białymstoku, Lublinie, Poznaniu, Przemyślu, Radomiu i Rzeszowie) oraz sześćdziesiąt osiem pozycji wydawnictw źródłowych. Dodatkowo Autor dokonał systematyzacji wykorzystanych źródeł prawa, dzieląc je na prawo polskie (konstytucje i akty o charakterze konstytucyjnym oraz pozostałe akty prawne według kryterium chronologicznego obejmującego lata 1918–1939, uzupełnione trzema aktami prawnymi ogłoszonymi po 1939 r.) i prawo niepolskie. W dalszej kolejności Autor wyodrębnił akty i pisma organów administracji, orzeczenia sądów i trybunałów oraz licznie wykorzystaną literaturę. Jak już wspomniano, na etapie spisu treści Autor nie wskazał przyjętego na końcu książki podziału odnoszącego się do bibliografii, przy czym rzecz jasna przyjęta konwencja nie odbiega od tej stosowanej często w literaturze przedmiotu.

Na podkreślenie wysokiej jakości redakcyjnej książki zasługuje ujednoliconą konstrukcją poszczególnych rozdziałów i jej podrozdziałów. Poza pierwszym rozdziałem wprowadzającym czytelnika w zagadnienia ogólne, takie jak: pojęcia, cechy, terminologia, każdy kolejny rozdział został podzielony na jednostki redakcyjne pierwszego stopnia, a więc podrozdziały, których tytuły zostały ujednolicone (proces prawodawczy, podstawy prawne posług, konstrukcja prawna posług, pobór posług), co sprawia, że dzięki temu przemyślanemu zabiegowi redakcyjnemu czytelnik z łatwością odnajduje się w skomplikowanej tematyce monografii.

Zgodnie z zamysłem Autora „ogólnym celem badawczym było wykazanie, że stanowiące przedmiot badań Autora posługi miały charakter daninowy i były stałym oraz wydajnym elementem ustroju skarbowego w Rzeczpospolitej Polskiej w okresie międzywojennym” (s. 11), zaś celem szczegółowym „było ustalenie znaczenia pojęcia posług oraz określenie ich cech konstytutywnych, i na tej podstawie wskazanie, jakie posługi ustanowione przez polskiego ustawodawcę obowiązywały w polskiej skarbowości okresu międzywojennego” (s. 11–12). Dodatkowo Autor wskazuje cel badawczy, jakim było „zrekonstruowanie

poszczególnych posług obowiązujących w skarbowości Polski w latach 1918–1939” (s. 12), a także „ustalenie, czy okoliczności, które uzasadniały ustanowienie posług w okresie międzywojennym, pozwalałyby współcześnie wprowadzić tego rodzaju obciążenia publiczne w Polsce” (tamże). Określone w ten sposób cele badawcze Autor starał się zrealizować poprzez m.in. zbadanie procesu prawodawczego w odniesieniu do poszczególnych posług poddanych analizie, ustalenie podstaw prawnych dla każdej z posług, „odtworzeniu konstrukcji prawnej poszczególnych posług na podstawie przepisów oraz orzecznictwa sądów lub opinii prawnych pomocniczych organów wymiaru sprawiedliwości” (tamże), „ustaleniu i scharakteryzowaniu mechanizmów poboru posług i ich wydajności na podstawie interpretacji przepisów proceduralnych i analizy różnego rodzaju źródeł poznania prawa i praktyki prawnej” (s. 12), wreszcie „wskazaniu celów i zasad zużycia posług” (tamże). W ten sposób precyzyjnie określone cele badawcze wskazane przez Autora stały się podstawą przyjętej konstrukcji monografii, umożliwiając, jak podkreśla sam Autor, ich realizację.

Praca M. Tkaczuka składa się siedmiu rozdziałów (*Zagadnienia ogólne; Posługi na cele drogowe z 1920 r.; Posługi na cele obrony przed powodzią z 1922 r.; Posługi na cele związane z przebudową ustroju rolnego; Posługi na cele publiczne wykonywane w jednostkach samorządu terytorialnego z 1933 i 1935 r.; Posługi na cele związane z klasyfikacją gruntów dla podatku gruntowego z 1935 r.; Posługi na cele związane z zalesieniem niektórych nieużytków z 1936 r.*), które jednak pod względem formalnym nie zostały podzielone na odpowiednie proporcjonalne części, co przez wzgląd na dostępny materiał badawczy nie było możliwe. Najkrótsze rozdziały – trzeci, szósty i siódmy – liczą kolejno sześć, siedem i osiem stron, co daje dwadzieścia jeden stron na dwieście sześćdziesiąt osiem stron całego dzieła. Dla porównania rozdział pierwszy liczy trzydzieści stron, rozdział drugi trzydzieści dziewięć, a rozdział czwarty trzydzieści jeden stron. Najbardziej rozbudowany rozdział piąty liczy aż pięćdziesiąt dziewięć stron.

W pierwszym rozdziale, zawierającym zagadnienia ogólne, M. Tkaczuk zajął się poza wskazaniem problemów badawczych i źródeł literatury do badań, analizą pojęcia, cech legalnych i terminologią dotyczącą posług oraz dokonał rozbioru tych posług w państwie polskim i na ziemiach polskich przed rokiem 1918. Dodatkowo Autor wskazał na rodzaje tych posług świadczonych na oznaczone cele publiczne w systemie skarbowości II Rzeczypospolitej. Słusznie zauważył, że „wiedza o posługach, trybie ich wprowadzania, ich usytuowaniu i znaczeniu w skarbowości państwa polskiego w okresie lat 1918–1939 nie jest rozległa” (s. 11). Oznacza to, że w literaturze przedmiotu nie ma nie tylko żadnej monografii na ten temat, ale również liczba artykułów naukowych w tej materii jest ograniczona. Na źródła i literaturę wskazuje Autor w dalszej części opracowania. Dokonuje tego w sposób niezwykle skrupulatny, przytaczając wykorzystane przez siebie archiwalia i inne źródła pisane, źródła prawa i orzecznictwo oraz systematyzując literaturę przedmiotu według przyjętego przez siebie kryterium przedmiotowo-chronologicznego na kilka grup: prace dotyczące rozważanej problematyki od czasów starożytności, prace dotyczące posług w Polsce od czasów panowania dynastii Piastów do zaborów i na ziemiach polskich w okresie

zaborów, prace „w których autorzy zajmowali się m.in. nauką skarbowości, ustrojem skarbowym, podatkami, opłatami skarbowymi, daninami w naturze, posługami oraz świadczeniami rzeczowymi i osobistymi” (s. 17–18).

Drugi rozdział i kolejne monografie poświęcony został już właściwej analizie historyczno-prawnej. Autor dokonuje w nim analizy posług na cele drogowe, które zostały uregulowane w 1920 r. Za sprawą przytoczenia szczegółów procesu prawodawczego czytelnik zdobywa pełną wiedzę na temat celów, jakie przyświecały polskiemu ustawodawcy w zakresie uregulowania tej sfery działalności państwa. Z kolei analiza podstaw prawnych i konstrukcji tych posług umożliwia czytelnikowi zapoznanie się z efektem prac legislacyjnych. Dokonując rozbioru postanowień w tym zakresie, Autor zwraca uwagę na nieprecyzyjność niektórych uregulowań i niejasność ich redakcji. Z ostatniego rozdziału dowiadujemy się o systemie poboru świadczeń drogowych w naturze, zaś dzięki przytoczeniu licznych danych statystycznych i wyliczeń własnych Autora, w klarowny sposób ilustrujących efekty poboru powinności drogowych, czytelnik otrzymuje kompleksowy obraz skutków tych regulacji prawnych.

Trzeci rozdział dotyczy posług na cele obrony przed powodzią. Podobnie jak w poprzednim rozdziale, Autor wpierw zapoznaje czytelnika z przebiegiem procesu prawodawczego, by w dalszej kolejności dokonać analizy ustroju wodnego państwa, który został uregulowany w 1922 r. Omawiając system poboru tych posług, Autor odnosi się do wydarzeń związanych z powodzią z 1934 r. i postulatami zmiany ówczesnego systemu wskutek dramatycznych doświadczeń tej katastrofy.

W czwartym rozdziale dokonano analizy posług na cele związane z przebudową ustroju rolnego państwa. Jak powiedzieliśmy wyżej, rozdział ten jest jednym z dwóch najbardziej rozbudowanych i obszernych w całej monografii, co nie może dziwić przez wzgląd na rozległą tematykę obejmującą te zagadnienia. Autor dokonuje kompleksowej analizy prawnej związanej z tego rodzaju posługami w kontekście polityki rolnej odrodzonego państwa polskiego, czego rezultatem są rozważania odnoszące się do kwestii scalania gruntów, znoszeniem służebności, rozgraniczeniem nieruchomości, przeprowadzaniem melioracji i uporządkowaniem wspólnot.

W kolejnym, piątym rozdziale, równie rozbudowanym jak poprzedni, Autor podjął się analizy posług wykonywanych w jednostkach samorządu terytorialnego na tle reform związanych z reformą ustroju samorządu terytorialnego w 1933 r. Tym samym przedmiotem tego rozdziału stały się posługi wykonywane zarówno w gromadach, jak i gminach wiejskich i miejskich. Rozdział ten obfituje w liczne dane statystyczne i skrupulatne wyliczenia własne Autora, przez co ułatwia czytelnikowi zobrazowanie sobie ówczesnej sytuacji i problemów społecznych i ekonomicznych, z jakimi borykało się państwo polskie.

Szósty rozdział zawiera syntetyczną analizę posług związanych z klasyfikacją gruntów dla podatku gruntowego. W tym miejscu Autor charakteryzuje prace nad reformą tego podatku i systemem posług, które „miały charakter zarówno indywidualny, jak i kolektywny” (s. 181). W ocenie recenzenta lektura tego rozdziału pozostawia pewien niedosyt poznawczy, bowiem zabrakło w nim

danych statystycznych lub chociażby wyliczeń własnych Autora (np. w odniesieniu do robocizny), jakie przytoczył w poprzednich rozdziałach, dzięki czemu czytelnikowi z pewnością łatwiej byłoby sobie zobrazować system tych usług.

Ostatni, siódmy rozdział, przenosi czytelnika w okres schyłkowy istnienia II Rzeczypospolitej, a mianowicie do roku 1936, kiedy to przyjęto ustawę o zalesieniu nieużytków i na mocy jej postanowień wprowadzono obowiązek usług nałożonych na właścicieli nieużytków w postaci dostarczenia robocizny „dla prac polegających na sadzeniu drzew” (s. 189). Autor, przeprowadzając w tym rozdziale analizę wątków związanych z przedmiotową usługą, korzysta w celu atrakcyjniejszego scharakteryzowania ówczesnych realiów akcji zalesiania, z archiwalnych źródeł, tj. rocznych planów i sprawozdań z zalesiania nieużytków.

Całość recenzowanej książki zamyka liczące osiem stron przemyślane i oryginalne podsumowanie, zawierające syntetyczne zebranie przeprowadzonych wcześniej analiz i refleksji Autora.

Przechodząc do oceny merytorycznej recenzowanej publikacji, należy podkreślić, iż wybór tematu oraz generalny sposób jego ujęcia uznać należy za prawidłowe. Zauważyć przy tym należy, że pole badawcze obejmujące instytucje administracyjne, jak i skarbowe w postaci usług na cele publiczne jest niezwykle rozległe zarówno pod względem chronologicznym, jak i przedmiotowym. Zresztą sam Autor podkreśla, że „Posługi [...] mogły funkcjonować w państwie antycznym, monarchii patrymonialnej oraz w państwie publicznoprawnym, w tym także w państwie o ustroju konstytucyjnym oraz państwie socjalistycznym” (s. 200), co „dowodzi [...] dużej elastyczności tego typu instytucji” (tamże).

Trzeba zaznaczyć, że brakowało dotychczas w rodzimej literaturze opracowania obejmującego swoim zasięgiem chronologicznym i terytorialnym przedmiot problematyki, która znalazła się w zainteresowaniu Autora. Dzięki monografii M. Tkaczuka doczekaliśmy się opracowania, które w sposób interesujący i kompletny przybliży czytelnikowi te zagadnienia. Można z przekonaniem skonstatować, że dzieło to, o niewątpliwiej wartości naukowej, wśród tych, które ukazały się drukiem na przestrzeni ostatnich lat uzupełnia dotychczasowe ustalenia badawcze, stanowiąc doskonały przykład tego, że wciąż żywe są w środowisku naukowym zainteresowania dawnym prawem polskim, które, jak udowadnia Autor, w dalszym ciągu pozostaje nieopracowane lub niedostatecznie opracowane.

Co więcej, recenzowaną monografię charakteryzuje wysoki poziom merytoryczny nie tylko poprzez pogłębioną refleksję naukową nad niezwykle bogatą bazą źródłową w postaci np. protokołów posiedzeń różnych gremiów władzy ustawodawczej i wykonawczej, sprawozdań stenograficznych, orzeczeń sądów i trybunałów oraz orzeczeń organów podatkowych z zastosowaniem przyjętych w naukach prawnych metod badawczych, ale również za sprawą rzetelnie przeprowadzonej analizy statystycznej wzbogacającej narrację jurydyczną.

Wypada uznać, że recenzowana pozycja stanowi ważną na polskim rynku wydawniczym pracę w zakresie badań nad usługami na cele publiczne, wypełniając dotychczasową lukę badawczą w tym zakresie i stanowiąc inspirację do dalszych badań naukowych. Jak można wywnioskować z podsumowania recenzowanej pracy, Autor planuje w przyszłości napisanie kolejnej publikacji

monograficznej, tym razem odnoszącej się do posług w okresie Polski Ludowej. Byłoby to o tyle wartościowe, że dzięki temu badania dziejów tych posług jako instytucji skarbowych i administracyjnych doczekałyby się kolejnych tak potrzebnych analiz badawczych, a jednocześnie nie pozwoliłoby to przerwać zainteresowania nimi czytelników. Tymczasem należy stwierdzić, że z pewnością recenzowana monografia M. Tkaczuka zasługuje na uwagę nie tylko środowiska naukowego prawników czy historyków, ale każdego zainteresowanego dziejami polskiej skarbowości i prawa administracyjnego.

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcie akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób drugich w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „ghostwritingu” i „*guest authorshipu*” będą demaskowane i dokumentowane, łącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.